cogito
Yapı Kredi Yayınları - Üç aylık düşünce dergisi - Sayı: 98 - Yaz 2020

Hasta Bir Dünyada Yaşlanmak

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Hasta Bir Dünyada Yaşlanmak

Sayı: 98 Yaz 2020

Bu Sayıda:

Cogito'dan

5 • Hasta Bir Dünyada Yaşlanmak

7 • Necmiye Alpay: Altmış Beş Artı Damgası

12 • Lynne Segal: "Temel Koşullar" – Birleşik Krallık'ın Covid-19 Karşısındaki Tutumunda Yaşlanma veya Yaş Ayrımcılığı

15 • Lynne Segal: Toplumsal Cinsiyet, Arzu ve Yaşlanmanın Skandalları

31 • Françoise Dastur - Michel Eltchaninoff: "Ölüm kaygısı yaşama sevinciyle bağdaşmayan bir şey değil kesinlikle"

34 • François Villa: Psikanaliz Yaşlanma Sorunuyla Karşılaştığında

45 • Bella Habip: Psikanalizde Yaşlılık

54 • Toros Güneş Esgün: "Çirkin Tekrarlar"ı Bırakmak: *Tante Rosa*, Yaşlılık ve Beauvoir

73 • Fisun Yalçınkaya: Sanatçının Yaşsızlığı ya da "Zamanının İlerisinde" Sanat

81 • Ayşe Günaysu - Eren Keskin: İnsan Hakları Kimin Hakları? Covid-19 Salgını ve Hak İhlalleri

89 • Özgür Arun: Eşitsiz Yaşlanmak: Türkiye'nin Serüveni, Alanın Niteliği ve Yaşlanma Gündemi

107 • Alan Duben: Kuşaklar ve Nüfus Yaşlanması: Aile, Devlet ve Piyasa

120 • Gülçin Con Wright: Yaşlanma, Yaşlılık ve Yaşlılar: Kavramsal Tartışmalar, Toplumsal Algılar ve Yaşlının Sosyal Statüsü

144 • Merve Tunçer: Kriz Döneminde Yaşçılık: Yeni Mücadele Alanları

153 • Göksenin İnalhan: İnsan-Mekân-Zaman: Yerinde Yaşlanma ve Sağlık-Herkes için Yaşanılabilir Kent

165 • Mutlu Binark: Eşitsizliklerin Yeniden Tezahürü: Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlı Bireyler

Geçen Sayıdakiler

176 • İmajı Düşünmek

177 • Yazarlar Hakkında

Hasta Bir Dünyada Yaşlanmak

Geleceğin giderek daha da bulanıklaştığı son onyılların kesin öngörülerinden biri de şu: Dünya nüfusu hızla yaşlanıyor. 2050 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun yüzde 16'sını, Türkiye nüfusunun ise yüzde 18'ini yaşlıların oluşturacağı tahmin ediliyor. Bu tahminin hemen ardından, nüfusun yaşlanmasının mevcut sistemde yapısal bir sorun teşkil edeceği, ileri yaşın beraberinde getirdiği sorunlarla başa çıkacak bir altyapının noksan olduğu önemle vurgulanıyor. Refah artıp insan ömrü uzadıkça, ömrü uzamış bireylerin o refahı sağlayan düzende hak ettiği bakımı, desteği ve güvenliliği göremeyecek olması şaşırtıcı değil çünkü insan haysiyetine yaraşır bir yaşamı giderek daha imkânsız kılan neoliberal düzende, genç yaşlı, beyaz siyah, kadın erkek "işe yaramayanların", "verimsizlerin" peşinen yok ve yük sayılması güncel bir zorunluluk.

Sadece birkaç ay gibi kısa bir süre önce, kanıksamışlığın verdiği körlükle normal kabul edilen bu düzenin eski düzen olarak tarihte donup kaldığı, yeni düzenin ise bütün belirsizliğini koruduğu bir ara dönemdeyiz şimdi. Ama yavaş yavaş "yeni normalin" de, eskinin ilke ve ilişkilerinin, bütün yükün gözden çıkarılmış kesimlerin omuzlarına yüklenerek ayakta tutulmaya çalışıldığı, daha da pekiştirildiği bir eski-yeni düzen olacağı belirginleşiyor. Ve bu uyumlanma döneminde eski daha derinlemesine sorgulanırken, bir yandan da bütün çelişkileri, eşitsizlikleri, ayrımcılıkları iyice keskinleşerek su yüzüne çıkıyor. Koronavirüsün "yaşlı" insanlar için daha öldürücü olduğu verisi de, ölümlülüğümüzle yüzleştiğimiz bu istisnai dönemde, ölümle hesaplaşmayı beceremeyiş, ölümü bastırmış toplumun genelde kalıpyargılarla örülü yaşlılık algısının çarpıklığını, yaşlılara yönelik ayrımcılığı iyice öne çıkardı.

Yaşlılık çalışmaları ya da gerontoloji, bu dosyadaki sosyolojik makalelerde de özellikle vurgulandığı üzere, Türkiye'de derinlemesine çalışılmamış bir alan. Yaşlılık çalışmalarındaki eksiklikleri, yaşlanma sürecindeki eşitsizliklerin siyasal, kültürel ve iktisadi etmenlerini, sosyoekonomik ve yapısal sorunları ele

alan bu makale ve söyleşilerde bir mücadele alanı olarak yaşlılığın imkânları, hak temelli ve eşitlikçi uygulama talepleri de dile getiriliyor. Dosya bir yandan da yaşlılık ve toplumsal cinsiyet ilişkisine, yaşlılığın ruhsal süreçlerine ve yaşlılıkta psikanalitik çalışmanın dinamiklerine, "çirkin tekrarlar"dan kurtularak yaşamla ve yeniyle yeni bir ilişki kurma imkânlarına, sanatın ve sanatçının yaşsızlığına odaklanan yazılarla bu kasvetli zamanlarda yaşlı olmanın ne anlama geldiğini tekrar düşünmeye davet ediyor.

Yaşlanmak sayısı, önümüzdeki yıllarda çok daha fazla tartışılacağı belli olan yaşlılık ve yaş ayrımcılığı konularında daha derin ve etraflı düşünce alışverişlerine yol açması umuduyla, bir ara dönemde hazırlanmış bir ara sayı.

Güz 2020 sayısı için bir Spinoza özel dosyası hazırlanıyor.

Şeyda Öztürk

Altmış Beş Artı Damgası

NECMİYE ALPAY

Her şey yarım doğrular olarak sunuldu ve geniş geniş yutuldu. Sunanlar egemenler, yutanlar damgayı yiyenlerdi. Soru soran olunca dünyanın tepesindeki adam dayanamayıp bağırdı: "Economy, stupid!"[1]

65+'lar ve kronik hastalığı olanlar bizim burada hemen evlere hapsedildi.[2] Hepsi değil tabii. Önemli karar alıcılar istisna tutuldu. Giderek, hapsedilenlere 2000'den sonra doğanlar da eklendi. Çünkü, denildi, Covid-19'dan ölenlerin çoğu 65+ yaş grubuna mensup, 2000'den sonra doğanlar ise fazla hareketli, fazla virüs taşıyorlar. Yanlış mıydı bu gerekçeler? Yalan mıydı yani?

Bir süre ses çıkmadı, yalnızca sosyal medyada "yaşçılık/ yaş ayrımcılığı (*ageism*)" adlı ayrımcılık türünü, bunun da diğer ayrımcılık türleri gibi insan haklarına aykırı olduğunu hatırlatanlar çıktı. Tabii hatırlamak için, önceden biliyor olmak gerekir, hiç değilse böyle bir bilgiyle karşılaşmış olmak. Hatırlayan hukukçulardan İbrahim Kaboğlu, yasağın Anayasa'ya aykırı olduğunu açıkladı.[3] Gerontolog Özgür Arun da yaşlılık bilimi açısından bakarak konuya hakkıyla sahip çıkan açıklamalarda bulundu...[4]

Mahpusların günde en az on beş dakika açık havaya çıkarılma hakkı vardır. Bunu kırk yıl önce darbe dönemlerinin cezaevlerinde öğrenmiştik. Beş tarafı beton bir avluya, işkence altında da olsa "havalandırma"ya çıkarılırdınız. Disiplin cezası olarak tabutluklara attıklarında orada en fazla dokuz gün tutulurdunuz, sınır buydu, fazlası kalıcı hasar bırakma tehlikesi taşıyordu. Bu

1 Türkçesi: 'Ekonomi, salak!'
2 https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi
3 https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/13/sokaga-cikma-yasagi-yasal-mi/
4 https://www.youtube.com/watch?v=PZoKBbIZUqMhttps://www.youtube.com/watch?v=4gMOCOePV1c

ceza için ayrıca mahkeme kararı gerekliydi. Gerçi mahkeme kararının uygulama sonrasında alındığı da oluyordu, "Önce öl, sonra öde" dediği gibi şairin.

Meslek hastalığı mı, algıda seçicilik mi? Uzun yıllar çevirmenlik yaptıysanız, önemsediğiniz eski yeni bazı çeviri metinler sizde özgün metne bakmak ihtiyacını doğurur. Bazen atlatırsınız bu itilimi, bazen atlatamazsınız. Camus'nün *Veba*'sını milyon yıl önce okumuştum. Aklımda sokak kuytularındaki fare ölüleri kalmış. Covid-19 günlerinde herkes gibi benim de arada bir aklımdan gelip geçerken üçüncü ayın başlarında bir gün romanın Türkçesini açtım, alınlık sayfasında Daniel de Foe imzalı şu cümleyi gördüm:

> *"Bir hapsedilmişliği başka bir hapsedilmişlikle göstermek, gerçekte var olan herhangi bir şeyle göstermek kadar mantığa uygundur."*[5]

Pek anlaşılmayan bu cümleyi Foe'ya yakıştıramayıp Fransızcasına baktım:

> *"Il est aussi raisonnable de représenter une espèce d'emprisonnement par une autre que de représenter n'importe quelle chose qui existe réellement par quelque chose qui n'existe pas."*

Şöyle diyordu aslında Foe: "Gerçekte var olan herhangi bir şeyi var olmayan bir şeyle göstermek akla ne kadar uygunsa, hapsedilmenin bir türünü bir başka türüyle göstermek de o kadar uygundur." Camus bu cümleyi alınlık yapmakla şunu demiş oluyordu kısaca: Elinizdeki kitap bir metafor olarak da okunabilir.

Çevirinin devamına bakmadım.

Besbelli hapsedilmek evinin bahçesi olanları daha az etkilemektedir. Balkon ne derece işe yarıyor, bilmiyorum, biraz hava alsanız bile balkonda volta atamazsınız. Belki güneşlenmek için pencereden daha iyidir, Fransız balkonu bile olsa. Ama zaten kapatılmış olma gerçekliğini bunların hiçbiri ortadan kaldıramaz. Hem de herkes gibi, herkesle birlikte değil, yalnızca ölümün eşiğindekiler olarak kapatılmışsanız.

Bir süre sonra birileri uyarmış olmalı ki yetkilileri, para cezaları başlamadan önce gidip parklarda oturan yaşlılara saygısızlık eden kendini bilmezlere de hitaben, büyüklerimizi ne kadar çok sevdiğimizi, onların bizim kıymetlilerimiz olduğunu, bu yasağı onları korumak için getirdiklerini vurgulamaya başladılar ve bir bakan ekleyiverdi: "Allah sizi başımızdan eksik etmesin"

5 Albert Camus, *Veba*, çev. Nedret Tanyolaç Öztokat, Can Yayınları, 2. basım, 1998.

Bunu söyleyen, 65+ değildi ve böyle derken herhalde kategoriye dahil olan herkesi kastetmiyordu.

Yanlışım yoksa, "yaşlılar" yerine "büyüklerimiz" demeye o zaman başladılar. "Yasak" sözcüğünün yerini "kısıtlama"nın alması da aşağı yukarı aynı zamanlara denk geldi. "Sokağa çıkma yasağı"nın hangi dönemleri çağrıştırdığını birden hatırlamış olmalılar. "Kısıtlama" sözcüğü öbürünün kötü çağrışımlarından kurtaracak gibiydi. İşe bakın ki tv habercileri canlı yayında hızla haber aktarırken alışkanlık (ve gerçeklik) sonucu "sokağa çıkma yasa..." diye başlayıp telaşla düzeltiyorlardı: "Sokağa çıkma kısıtlamasının..."

Kısıtlanmıştık. Aslına bakarsanız neredeyse bir dil sürçmesiydi bu. "Kısıtlı" sıfatı hukukta, ilgili kişinin "aklî melekeleri"ndeki yetersizlik nedeniyle, sonuç doğurucu işlemleri kendi iradesiyle yapamaması, bunları o kişinin yerine atanacak birisinin ya da birilerinin yapması anlamına gelir. Ancak bu durumun hekim raporu ve mahkeme kararı gibi resmî belgelerle hükme bağlanması şartı vardır.

Derken bir iki hafta daha geçti, kapatılmanın ne gibi ruhsal ve bedensel sorunlara yol açabileceğini bilenler televizyonlarda güllabici söylemlerine başladılar. Bu söyleme bütün baskıcı dönemlerde rastlanır: Karar makamlarında oturanları biraz olsun yumuşatabilmeye yönelik, merhamet uyandırmaya çalışan, yarı yağla, yarı ricayla, keşkelerle dolu tonlar kullanılır.

Kimileri annesiyle babasının, kimileri kayınvalidesinin durumunu anlattı, kimileri de yaşlıların yavaşlığından, hayatlarında değişiklik yapma yetisinden ne kadar uzak olabildiklerinden dem vurdu. (Tanrım dedim içimden, kastettikleri yaş grubunda ülkemizin ve toplumumuzun, hatta dünyanın yazgısını teslim ettiklerimiz de var! Hem de bir değil iki değil! Onlar tabii istisnalara dahil, kamu hizmeti vb. deyip kurtarıyorlar, gelgelelim, istisnalar yavaşlığı ya da yeniliğe kapalı oluşu düzeltemez ki!?)

Rica minnet, sonuçta bir "izin" koparılabildi. Saygı sevgi tamam olsun diye Anneler Gününe denk getirilerek, herkes için sokağa çıkma yas.., pardon kısıtlaması olan bir pazar gününde, yalnızca 65+'larla kronikler birkaç saatliğine tahliye edildi. Mahalle aralarında, kapkaççıların yalnız gezecek ihtiyarlar konusunda ellerini ovuşturmakta olduğu fısıltıları dolaştı... Gerçi izin, refakatçileri de kapsıyordu. Tam vesayet!

Günü geldiğinde, söylenen saatlerde pencereden baktım, televizyona baktım, "*walker*" manzaraları. Oysa filmdeki "*walker*"lar aslında her yaştandırlar...

Karar vericilerin reel mantığı: Salgında son kurtarılacak olanları ayırıp kapatmak. Yaşlı ya da kronik hasta, bunlardan ne işçi olur, ne asker ne de anne (işte bütün mesele!). Fazladan yatak işgal edecek, yüksek yüzdelerle ölüp istatistikleri yükseltecekler. Vergi verip bağış yapmadıkları gibi, kendileri boyuna kaynak tüketenlerdir bunlar. (Tanrım! Aslında bugünlerin vergisini çoktan ödemediler mi, hayat boyu, sigorta kesintileriyle birlikte? Ve şimdi emekli maaşı olanların maaşlarından da kesilmiyor mu zaten o vergiler?)

Yaşlılar, kronik hastalar, güçsüzler denince tarih bilenlerde kaçınılmaz çağrışım toplama kamplarıdır, yani kapısında "Çalışmak Özgürleştirir" yazılı olan, zayıf düşenlerin sapır sapır öldüğü o kamplar.

Bu konuda en uç deneyimlerin sahibi olan ve yüzleşmede de pek fena sayılmayan Avrupa halklarından güçlü sesler yükseldi. Nilgün Cerrahoğlu salgının en ağır geçtiği ülkelerden İtalya'daki tartışmaları 23 Nisan 2020 tarihli Cumhuriyet'te bir güzel yazdı.[6] Evet, kimlerin ölmeye yakın olduğunu her gün sabah akşam ilan eden, kırk beş gün sonra verilen sokağa çıkma "izni"nde de sıfatın taşıyıcılarını afişe etmekten çekinmeyen politikalara yol vermeyenler de var şu dünyada, en azından şimdilik. Ya da hâlâ ve her şeye rağmen.

Bilgisel engel, yaşlılık konusunda da işliyor (teşekkürler Bachelard!). Ömürler uzamadan önceki zamanlarda uzun yaşamak bir tür mucizeydi ve tanrının bu sevgili kulları, radyo, tv, internet türünden bilgi kaynaklarının henüz hayat bulmadığı, okulun kıt, kitabın da fazlasıyla sınırlı olduğu o çağlarda, sırf aktaracakları şarkı türkü ve deneyimler, anlatacakları masal ve efsaneler itibariyle bile kültürün neredeyse tek taşıyıcı, aktarıcı, yol gösterici kanalı olarak değerliydiler.

Ve "ihtiyar" sözcüğünün eski anlam alanına özerklik fikri de dahildi. "İhtiyar", "muhtar (=özerk)" sözcüğüyle aynı köktendir. İlk anlamı, topluluğu ilgilendiren konularda karar verme, seçim yapma ve irade gösterme yetkisinin verildiği kimse'dir. "İhtiyarlar Heyeti" kurumunun aslı esası da bu... Sınai hayatta ise, anlamın aslı silinip gitti, yalnızca ikincil olan "yaşlı" kısmı kaldı. Eski kavram tıpkı sanayinin "limon misali sıkıp posasını çıkardığı" emekçiler gibi, içeriğini yitirdi. Yaşlılar ömürlerinin modern tıp sayesinde uzamış son birkaç yılını ihtiyarlık kalıbının içinde geçiriyor ama, kalıbın içi çoktandır boş. İkinci üçüncü bir uğraş ya da merak edinmeye ne enerji bırakılmış ömrünce, ne de zaman. Cikslerden ve magandalardan kolaylıkla "*walker*" muamelesi

6 http://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/nilgun-cerrahoglu/yaslilara-sari-yildiz-1734591

görebiliyor. Ve devletten, kısıtlı kesim muamelesi. Kendisini duruma doğrudan karşı çıkamayacak kadar da hiçleşmiş hissediyor. Tıpkı "çocuk" gibi ya da "genç" gibi mutlaklaştırılmış, birey dışı düşürülmüş bir damga, kategori, klişe. Bayramlarda seyranlarda tv reklamlarında gelenekseli hatırlatma aracı.

Düşünsel planda, mezarlıkların bekleme odasına dönüşmüş huzurevlerinin çeşitli kategorileriyle tanımlı: Hepimiz aynı değiliz, yaş grubu var, yaş grubu var.

Çok eskiden, *Tohum* adlı bir roman okumuştum, Eskimolarla ilgili. Çeviri bir romandı ama, yazarı kimdi, çevirmeni kim, hatırlamıyorum. Aklımda yalnızca o olağandışı Eskimo geleneği kalmış: Ölmeye yaklaşan ihtiyar, götürülüp uzak bir yere bırakılıyor, buzun üzerinde, kulübe filan da yok, öylece bir başına bırakılıyor, kısa sürede donup ölebilmesi için. Gelenek gereği o süreçte kimse feveran etmiyor, açıktan veda da etmiyor, hiçbir olağanüstülük yokmuş gibi davranılıyor. İhtiyarın da öylece vakur davranması gelenek olmuş. Tersine bir duygu belirtmek, ekşimek, sızlanmak ayıplanıyor, görgüsüzlük olarak yorumlanıyor, İngilizlerdeki gibi biraz.[7] Onur, saygınlık, bazen de düpedüz insanlık dediğimiz değerin korunması böyle bir şey olabilir mi? Belki. Çünkü gidenin kendi iradesi devrede. En azından, ilke olarak.

Sağlık çalışanları etik sınavın tartışılmaz birincileri oldular. Eşit sağlık hakkı için faydacı mazeretler ("onlar da torunlara bakıyor, bütçeye katkıları büyük" vb.) bulmak, savunmacı kiplere başvurmak gereğini duymuyorlar. İlgili bakan da belki hekim olmasının da getirdiği erdemle, hiç değilse sağlık çerçevesine sadık konuşmalar yapıyor. Karar vericiler ise, lütuf gösterilerinden, fırsatı seçim nutuklarına çevirmekten hiç geri durmuyorlar. Ve ben bu satırları yazarken, onların türlü hınk deyicileri tv'lerde hekimlerin yerini almaya başlamışlardı bile.

Ben en iyisi o büyük şairle ilgili okumalarıma döneyim. Ne diyordu son yıllarında, 65+15'ken? "Biz" şiiri, *Beni Sorarsan*'da.[8]

7 Ümit Kireççi'nin çizgi romanlarda yaşlılık izleğini konu alan bir yazısında da aynı Eskimo geleneğinden söz ediliyor ama, sanıyorum farklı metinler söz konusu, oradaki başlık ve olay örgüsü bana tanıdık gelmedi: https://t24.com.tr/k24/yazi/yaslilardan-kurtulmak-ya-da-cizgi-roman-penceresinden-uygarlikta-hangi-noktadayiz,2665

8 Gülten Akın, *Beni Sorarsan*, YKY, 2013.

"Temel Koşullar" – Birleşik Krallık'ın Covid-19 Karşısındaki Tutumunda Yaşlanma veya Yaş Ayrımcılığı?

LYNNE SEGAL

Yaşlılığı tecrit edilerek geçirmek nasıl bir şey? Daha dün, görünüşte, biz yaşlılar sonsuza kadar genç kalmaya çağrılıyor, rutin olarak tıpkı diğerleri gibi, hangi yaşta olursak olalım, tüketmeye ve dünyaya dahil olmaya teşvik ediliyorduk. Birleşik Krallık'ta on binlerce kişinin okuduğu, yaşlılar arasındaki belirgin, öngörülemeyen farklılıkları kutlayan kendi eğlenceli dergimiz *The Oldie* vardı. Bir dönem Batı medyasından (korku veya sıkıntıyı tetiklemek dışında) güvenle temizlendikten sonra yaşlı kadınların –bir zamanlar sadece yaşlı erkeklerin kaldığı– gümüş ekranda şenlikli eğlenceler için yer almalarına bile zaman zaman izin veriliyordu. Walt Disney'in 1980'lerdeki TV komedisi *Altın Kızlar*, değişen zamanların simgesiydi, yaşlı aktörleri hayatlarında eğlenceli bir dönem yaşıyordu.

Ancak bu, neşeli, tamamen özerk yaşlıların tasvirlerinden sadece biriydi. Gerontofobik yumuşak karnını, yaşlanmadan yaşama oyununu oynamayı başaramayan yaşlılara yönelik sürekli, bazen artan, korku ve küçümsemeyi açığa çıkarmak için hızla ters yüz edilebilirdi. Burada, çalışma hayatları sırasında elde ettikleri kazanımları talep eden emeklilerin "gümüş tsunamisine" dair rutin ağıtlar duyuyoruz. Evet, yaşlılığımıza iyi hazırlanmayı başaran ya da sadece şanslı doğmuş olan çoğumuz, tüketimden elde edilen kazançlara katkıda bulunabilirdik, ancak çoğumuz artık aktif servet üreticileri değildik ve dolayısıyla servet yaratmak açısından daha az değerliydik.

Ne zaman bir sorun çıksa, sonrasındaki acılar için rutin olarak günah keçisi ilan edildik. Birçok insanı, özellikle gençleri etkileyen daralan sosyal yardım

bütçelerinin ve azalan kamu kaynaklarının etkilerinden sorumlu tutulacaktık. Piyasa büyümesinin neoliberal mantığının baştan çıkardığı devletlerin mümkün kıldığı denetimsiz sermayenin mali kumarının doğrudan bir sonucu olan 2007/8 mali çöküşünü, hızlı bir şekilde artan yaş ayrımcılığı takip etti. Sapkınca, şirket milyarderlerinin zenginliğinin tiksindirici bir şekilde artması değil, "bebek patlaması kuşağının" sözde açgözlülüğü, hüküm süren muhafazakâr hükümetlerce –daha fazla kemer sıkmanın aşırı değişken etkileri için bir kisve olarak– sorumlu tutuldu.

Bugün umursamaz bir yaş ayrımcılığı, Covid-19 pandemisi nedeniyle devam eden korkularla ve daha savunmasız yaşlıların ölüm riskiyle daha fazla karşı karşıya olduğuna dair kanıtlarla tekrar yayılıyor. Ânın tadını çıkaran birkaç gerici Britanya basınında yer bulurken *Daily Telegraph*'ın editör yardımcısı Jeremy Warner "yaşlı bağımlıların orantısız bir şekilde tasfiyesiyle" Covid-19'un bazı ekonomik kazanımları olabileceğini ileri sürdü. Ondan aşağı kalır yanı olmayan muhafazakâr yorumcu Toby Young, binlerce yaşlı insanın ölme ihtimalinin "kabul edilebilir ikincil hasar" olarak görülebileceğini kabul etti. Ancak bu bariz yaş ayrımcılığı hızla reddedildi, çünkü Birleşik Krallık hükümetindeki kötü şöhretli çoğunluğun hızla benimsediği bu görüşler "endişeye" sebep oldu ve 70 yaş üzerindeki herkesin kendi sağlıklarını korumak ve sağlık hizmetlerini boğmamak için kendi kendilerini tecrit etmeleri gerektiği ileri sürüldü. Ancak bu sağlık hizmetleri, onlarca yıl süren hükümet kesintileri, hemşirelerin eğitim burslarının kaldırılması ve potansiyel pandemilere dair erken uyarıların reddedilmesi nedeniyle çoktan boğulmuştu. Bu pandemi başladığında 43.000 boş hemşirelik pozisyonu ve ciddi bir kişisel korunma ekipmanı açığı vardı. Ve yaşlı insanların hastane hizmetlerini tıkadığı iddialarının arkasında, pek de saklanamayan diğer yaş ayrımcısı varsayımlar yatıyor. Kendi kendine tecrit çağrılarıyla başlıyorlar, sanki ayrı ve farklı kategoriler oluşturmuşlar gibi, (birçoğunun sağlık durumu iyi olan) 70 yaş üzerindekileri keyfi olarak homojenleştirirken, (bazılarının sağlık durumu ciddi olan) 70 yaş altındaki kişilerden ayırıyorlar. Ciddi Covid-19 semptomları için, kimin yoğun bakıma alınıp alınmayacağına karar vermek üzere doktorlar için bir puanlama veya triyaj sisteminin dolaşıma sokulması noktasına varıyorlar. Puanlama, sadece "70 yaş üzerinde" olmakla başlayan bir dizi "temel koşula" bağlıdır ve bu da her yetmişliği tedavi için sınır vaka haline getirmektedir.

Hepimiz Covid-19 enfeksiyonu karşısında eşit derecede savunmasızız. Hızla kendini yoğun bakımda bulan Britanya Başbakanı Boris Johnson gibi, kendi-

lerinin ulaşılmaz şekilde dirençli olduğunu düşünenler de dahil olmak üzere, aramızdaki en dayanıklıları bile etkiliyor. Ancak bazıları Covid'in acısını diğerlerinden daha fazla çekecek ve gerekli yoğun bakımı alma olasılığı kesinlikle daha az olacaktır. Bu, ölüm oranlarını, yaşlanma kadar, bir politika ve kültür veya diğer sistemik eşitsizlikler sorunu haline getirmektedir. Yaşlılar, (sınıf ve etnik kökene göre büyük ölçüde değişen) yoksullar, ayrıca ön cephede bakım sunan veya gerekli işleri yapanların hepsi koronavirüs karşısında daha büyük tehlike altında. Bakım evlerinde ölen, yoğun tıbbi yardım almayan yaşlı insanların ölümlerinin Birleşik Krallık'ta günlük istatistiklere bile kaydedilmediği göz önüne alındığında, kimin harcanabilir olduğunun düşünüldüğü açıktır.

Fakat yaşlıların yaşamlarının harcanabilir olduğuna karar verdikten sonra, "temel koşulun", bu krizde yaşlıların durumunu belirleyenin, yaşlanmadan çok yaş ayrımcılığı olduğu açıktır. Böyle bir yaş ayrımcılığına direnmek için, yaşlılar arasında gerçekten büyük bir çeşitlilik olduğuna ya da çoğumuzun özellikle gönüllü sektöründe ya da torunlara bakarak ve sayısız başka yolla vazgeçilmez işler yaptığımıza işaret etmek yeterli değildir. Daha ziyade yaşlılığın, kaçınılmaz gelişiyle gençleri korkutup yaşlıyı gereksiz yere değersizleştiren bir durum olmaması için, bu tür yaş ayrımcılığıyla mücadele etmeliyiz. Bugün yardım çalışmalarına katılan birçok kişi gibi, bu da sürdürülebilir bir dünyaya dayanan, sorumlu toplumlarda birbirini önemsemeyi taahhüt etmek anlamına gelir. Böyle bir dünya, herkes için evrensel bakım öncülünden başlar.

İngilizceden çeviren: Beyza Sümer Aydaş

Toplumsal Cinsiyet, Arzu ve Yaşlanmanın Skandalları

LYNNE SEGAL*

Bu gece burada genel olarak yaşlıların ve özellikle yaşlı kadınların tüm dünyada durumlarının pek de iyi olmadığından bahsedeceğim. Bunun şaşırtıcı olduğunu düşünebilirsiniz çünkü bir yüzyıl öncesine göre gerçekten bir nesil daha uzun yaşayan bizim gibilerin sayısı daha fazla. Sadece İngiltere'de 65 yaş üstü 10 milyon kişi var. Dolayısıyla ortalıkta kasıla kasıla dolaştığımızı, sözümüzün geçtiğini düşünebilirsiniz. Ve elbette öyle olduğuna dair bir kanı var ama ne yazık ki durum pek de öyle değil. Hatta maalesef insanlar yaşlanmak konusunda giderek daha erken yaşta endişelenmeye başlıyorlar, yaşlılık damgası her zamanki kadar güçlü olmaya devam ediyor. Bundan bahsetmek istiyorum. Neden bizim gibilerden daha fazla olduğu gerçeği kutlanmıyor da gerontofobi artıyor?

Yalnızca bu da değil. Yaşlı görünmemekten ve yaşlı değilmiş gibi yapmaktan ayrı olarak sadece yaşlı olmaktan bahsederken bile herkes yaşlılığın nasıl olması gerektiği konusunda bu görünüş meselesine takılıyor çünkü hepimiz "Yaşlı görünmüyorsun" lafını duymak istiyoruz ve sadece bu konuda konuşurken bile kimse yaşlılık lafını duymak istemiyor. Simone de Beauvoir 40 yıl önce *Old Age* [Yaşlılık] adlı kitabını yazdığında herkesin ona "Bunu yazma, yaşlı görünmüyorsun, bunu yapmak zorunda değilsin" dediğini söylemişti. Ben de birkaç yıl önce yaşlılık ve yaşlanmak üzerine kitabımın araştırma safhasında, bütün kaynak kitapları toplarken aynısını yaşadım. Kadın olsun, erkek olsun, yaşlı olsun, genç olsun bir sürü kişi, özellikle de yaşlılar gelip

Lynne Segal'in 2017'de CCCB'nin (Centre de Cultura Contemporania de Barcelona) Kosmopolis edebiyat festivalinde yaptığı aynı başlıklı konuşma, yazarın izniyle bu sayı için Türkçeye çevrildi.

bana "Ne kadar iç karartıcı, bunu çok can sıkıcı bulmuyor musun?" dediler. *Out of Time*[1] tam da bu sebeple, yaşlanmak hakkında başka türlü düşünmemizin yolu yok mu diye düşünmeye çalışmak için yazıldı. Bir önceki kitabım *Making Trouble*[2] birkaç ay içinde "Direnişe Nasıl Katılmalı?" başlıklı yeni bir giriş yazısıyla yeniden yayımlanacak. Bu kitapta "Cinsellik Savaşçıları Yaşlandığında" başlıklı bir bölüm var; beni yaşlılık hakkında yazmaya iten şey tam olarak, biz yaşlıların gençken gidişata müdahale edebileceğimizi ve her şeyi ve dünyayı iyi yönde değiştireceğimizi düşünüyor olmamız ve bunun zorluklarıydı. Çoğumuz gerçekten bunun için çabaladık ve aslında, özellikle feministler olarak bazı başarılara imza atmış olsak da genel olarak eşitsizlik derinleşti ve çevresel yıkım hızla ilerliyor. Ve şimdi bu kasvetli zamanlarda bizim için yaşlanmak, yaşlı olmak ne demek? Günümüzde yaşlı olmak ne demek? Bu konuyu ele alıyorum.

Yaşlanmaktan korkmanın, bu kelimeyi kullanmak bile istememenin sebebi ne? Örneğin Simone de Beauvoir'ın kitabının Fransızca orijinal adı "The Coming of Old Age" [Yaşlılığın Gelişi] iken İngilizceye "old/yaşlı" kelimesi atılarak "The Coming of Age" [Yaşın Gelişi, Olgunlaşmak / Kemale Ermek] olarak tercüme edildi. Yaşlı, yaşlı, yaşlı; insanlar bu kelimeden kaçıyorlar.

Bunun tarihi çok eskiye dayanıyor. Genel olarak yaşlılara yönelik tutumlar hiçbir zaman çok iyi olmadı, Antik Yunan'da bile. Sıklıkla yaşlılara hürmet gösterildiğini duyarız ama aslında Aristofanes'in oyunlarına ya da diğer Yunan komedyalarına baktığınızda aynı zamanda alayın ve küçümsemenin söz konusu olduğunu görürsünüz. Ve özellikle kadınlara yönelik bir aşağılama vardır çünkü bu gece ileri süreceğim üzere, yaşlanma toplumsal cinsiyet temellidir.

Herkes yaşlanmaktan korkuyor, göstereceğim üzere kadınlar da erkekler de aynı şekilde korkuyor bundan ama yaşlanmak toplumsal cinsiyet temelli bir mesele. Yaşlılık ve yaşlanmanın kendisi ve bundan duyulan korku özellikle kadınlarla ilişkilendiriliyor. Hatta bazı erkeklerin en çok korktuğu, yaşlandıklarında bir tür kadına veya kadın olmak olarak düşünülen şeye dönüşecek olmaları, gençliklerinde olduğundan daha kırılgan, aciz yaratıklara dönüşecek olmaları. Bundan bahsedeceğiz.

Yaşlıkla ilgili inkâr ve korku fikrinin, kadın bedeniyle ve özellikle erotik kadın bedenine dair sembollerle bağlantılı olarak tarihi çok eski. Avrupa'yı,

1 **Segal**, Lynne, *Out of Time: The Pleasures and the Perils of Ageing*, Verso, 2013.
2 **Segal**, Lynne, *Making Trouble: Life and Politics*, Serpent's Tail, 2007.

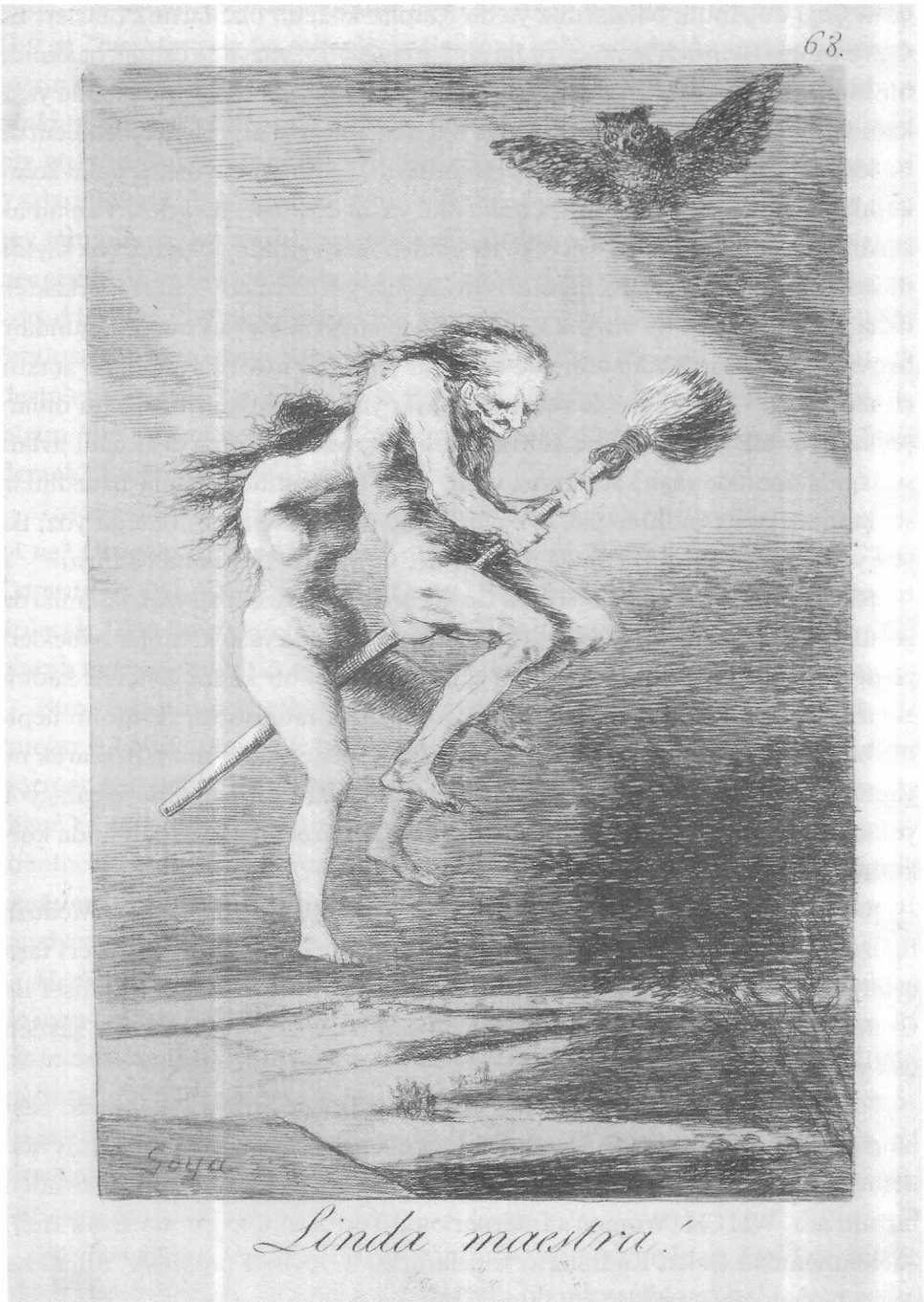
Orta Çağı düşünün, bazılarınız ya da Katolik kökenli olanlarınız bilirler. İki Cizvit rahip (Heinrich Kramer ve Jacob Sprenger) 15. yüzyılda cadılık hakkında bir kitap yazdılar (*Malleus Maleficarum*/Cadı Çekici, 1486/7) ve özellikle yaşlı kadınlara dikkat etmemiz konusunda uyarıda bulundular: "Hem aklen hem de bedenen daha zayıf olduklarından [kadınların] cadılığın büyüsüne daha kolay kapılmaları şaşırtıcı değildir... Çünkü akıl ya da düşünsel meseleleri anlamak açısından kadınların doğası erkeklerinkinden farklı gibidir ... kadın, çok sayıda tiksinti verici bedensel özelliğinden de açıkça görülebileceği üzere, erkekten daha şehevidir... Ve bu bozukluğu nedeniyle kusurlu bir hayvan olduğundan, her zaman aldatır." Yani temelde kadınlar şeytanın ayartılarına daha açıktır çünkü başka türlü kimseyle seksi veya aşkı yaşayamadıklarından, bu onları şeytan için bir mecra haline getirir. Ve biliyoruz ki, Avrupa'daki cadı avları sırasında özellikle yaşlı kadınların, yaşlı, yoksul ve muhtaç kadınların cadılıkla suçlanması daha muhtemeldi. Ve elbette bu cadılığın yaygın olduğu yüz, iki yüz yıl boyunca Britanya'da da ABD'de de, tüm Batı dünyasında aynıydı.

Sizin sanatçılarınızdan biri olan Goya eserlerinde özellikle yaşlı kadınlarda görülebilecek bu sapkın cinselliği resmediyor. Birinde yaşlı kadınlar bebekleri yiyor [*Mucho Hay Que Chupar*], bir diğerinde yaşlı bir kadın genç bir kadını kaçırıyor [*Linda Maestra*] ve daha pek çok benzer tablosu var. Eminim hepiniz bu güzel resimlerin bazılarını gördünüz ve bence Goya'nın tam olarak ne yaptığı net değil, yaşlı kadınlara dair batıl inançları mı ifşa etmeye çalışıyor yoksa bu fikri paylaşıyor mu belli değil, bunlar güzel ama aynı zamanda korkutucu resimler.

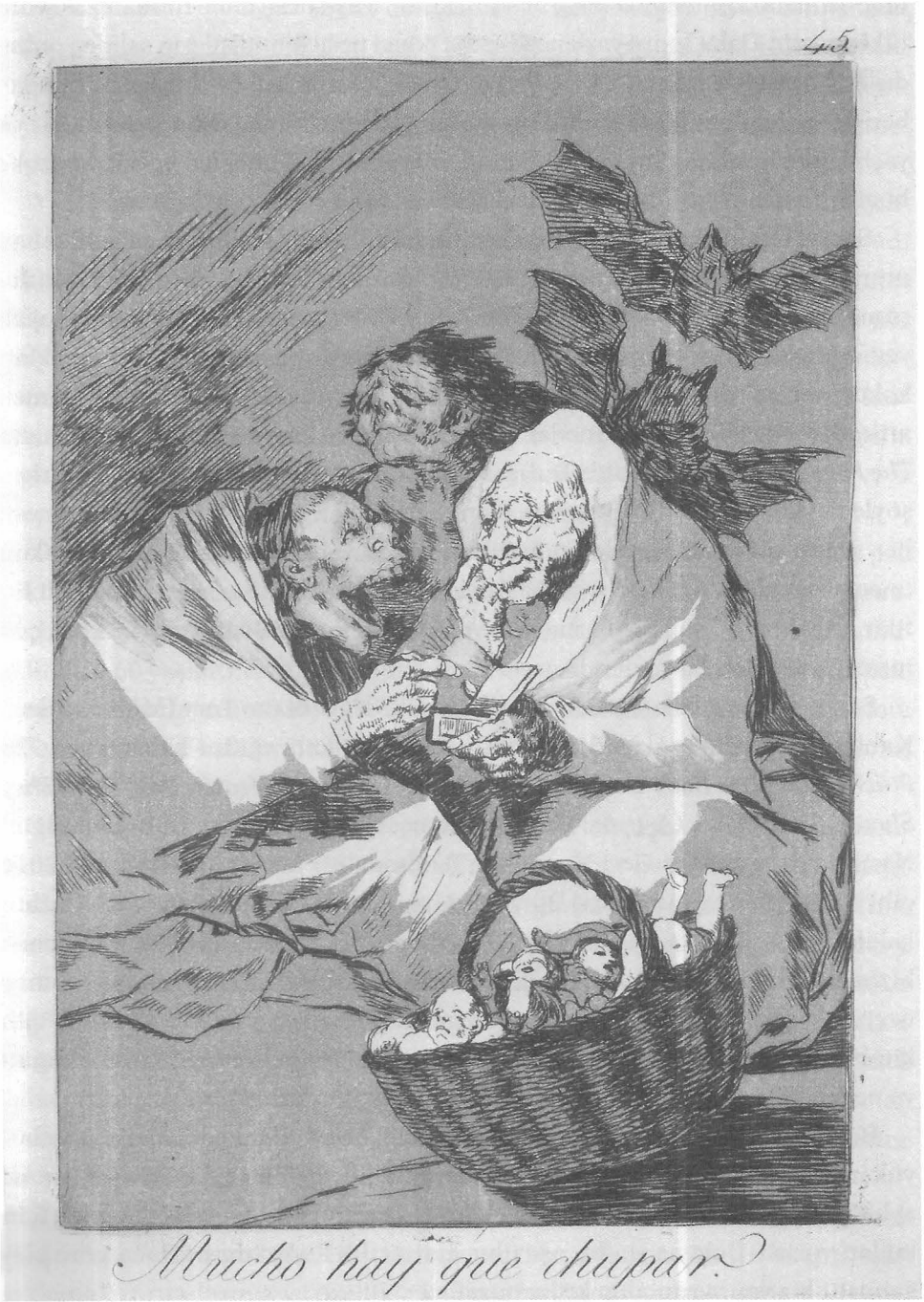
Ama elbette sadece Goya değil. Yunan mitolojisinde de bu var, Medusa figürü mesela, yaşlanan kadın erkeğini elde edemez ve bütün erkekleri taşa çevirir. Flaman sanatçının (Quentin Massys) *Çirkin Düşes*'i. Ve Hansel ile Gretel halk öyküsü. Yaşlılıkla ilişkilendirilen bu korku imgeleri, her şeyden çok yaşlı kadınlarla ilişkilidir.

Feminizm 1970'lerde, 1960'ların sonunda ilk kez ortaya çıktığında, başlangıçta yaşlı kadın olmanın ne anlama geldiğini yeniden sahiplenip iyileştirmemiz için bir umut vardı. New York'taki ilk kadın kurtuluş örgütlerinden birinin adı, WITCH (Women's International Terrorist Conspiracy from Hell) "Cehennemden Gelen Kadınların Uluslararası Terörist Komplosu" idi, daha sonra bu ismi değiştirdiler, kitabımda bundan bahsediyorum.

Ama yine de yaşlılığı sahiplenmeye, cadılığı sahiplenmeye yönelik ilk coşkunun ardından, feminizm içinde bile, *Out of Time*'da bahsettiğim üzere, yaş-

F. Goya, *Linda Maestra* (*Güzel Hoca*), Aside yedirme baskı, perdahlanmış leke baskı ve iğne kazı, 214x150 mm, 1799.

F. Goya, *Mucho Hay Que Chupar* [*Emilecek çok şey var*], Aside yedirme baskı ve perdahlanmış leke baskı, *208x152 mm, 1799.*

lılığın anlamı konusunda bir geri adım atıldı. Yaşlı nesil daha muhafazakârdır, tükenmiştir. Daha sonra yaşlı nesil, genç ikinci nesil feministlerin aslında onları dışladığından yakınacaktı. Bunun doğru olduğuna eminim ve kuşkusuz bundan ben de suçluydum. Yani feminizme ve feminizmin başarılarına rağmen, biz de yaşlı kadınlar olarak hiçe sayılmaktan, marjinalleştirilmekten korkuyoruz. Ve bugün bu artan yaşlı insan nesliyle beraber yaş ayrımcılığı da artıyor.

Sosyal refah yardımları tam da neoliberal dönemde kısılmaya çalışılırken ve mümkün olduğunca kesilmeye çalışılırken kamu bütçesine yük olacağımız düşünülüyor. Bunun bir gümüş tsunamiye* yol açtığı düşünülüyor ve Britanyalı yazar Martin Amis gibi, "Bir gümüş tsunami var ve yakında yaşlılar sokakları kokutacaklar" diyenler var. Tabii burada biraz ırkçılık da var çünkü hemen ardından istenmeyen yabancılar benzetmesini de araya sıkıştırıyor. Ve hatta *The Pregnant Widow* (Hamile Dul) adlı kitabının satışlarını artırmaya çalışırken şöyle devam ediyor: "İhtiyacımız olan, herkes için sabit bir yaş belirlenmesi; her sokak köşesine bir telefon kulübesi dikilsin, bu kulübeye giden yaşlılara önce bir madalya takılsın sonra da siyanür içirilsin" diyor. Aslında bu eski bir fikir, (Anthony) Trollope birkaç yüz yıl önce bu konuda yazmıştı. İşte pek çok insan etrafından bu sözleri duyuyor.

Sadece Amis gibi kışkırtıcı yazarlardan da değil, bizim Tory (Muhafazakar) Kabinesinden de bunları duyuyorlar. David Willetts eğitim bakanıyken *The Pinch: How The Baby-Boomers Took Their Children's Future And Why They Should Give it Back* (Aşırma: Bebek Patlaması Kuşağı Çocuklarının Geleceğini Nasıl Çaldı ve Neden Geri Vermeliler?) adında bir kitap yazdı ve kitap 2010 gibi önemli bir tarihte çıktı. Biliyorsunuz, tam da daha fazla sosyal yardım kaleminde kesinti yapmaya çalıştıkları, hep çok iyi yaşamış olduğu söylenen bizim bebek patlaması kuşağına daha fazla saldırdıkları bir zamanda. Yapmak üzere oldukları şeyi durdurmaya çalışmak için çok uğraştık. *The Pinch* adlı kitabında bebek patlaması kuşağının çocuklarının geleceğini nasıl çaldığını ve neden geri vermeleri gerektiğini yazdı.

Benim yaşımdakileri ve benim gibileri biliyorum. Eğer çocukları varsa büyükannelik-büyükbabalık yapmakla meşguller ve canları çıkıyor veya emekli aylıklarını ya da tasarruflarını çocuklarının ev almasına yardımcı olmak için kullanıyorlar. Dolayısıyla bu aşırı bir ayrımcılık kışkırtması. Bana göre olağanüstü bir yaş ayrımcılığı kışkırtması.

"Silver Tsunami": Gelecek yıllarda yaşlı nüfusun artmasıyla ortaya çıkması beklenen sorunları ifade etmek için kullanılan kavram, gümüş tsunami (ed. n.).

Aynı yıl, 2010'da başka şeyler de oldu. Finansal çöküşün iki yıl sonrasında hepsi onların suçuydu. BBC'de böyle bir açıklama yapıldı. Will Hutton (*Mea Culpa, Guilty as Charged*, 2010) gibi gazeteciler bile bunun doğru olduğunu söyledi. "Hepimiz açgözlü davrandık ve şu an içinde bulunduğumuz keşmekeşin sebebi de bu" dediler.

Yaşlılıkla ilgili diğer bir imge de "Yaşlanmak sonsuz bir çöküştür" şeklinde. Tekrar ediyorum, bu yeni bir fikir değil, çok eski bir fikir ama şimdi yeni biçimler alıyor. Burada var mı bilmiyorum, Britanya'da bir huzurevinin olduğu veya yaşlıların yaşadığı sokaklarda yaşlıların beli bükülmüş, bastonlu ihtiyarlar olarak resmedildiği levhalar bulunur. Oysa bu insanların bazıları benden en az 10 yaş daha genç bile olabilir. Emekli aylığı alma yaşındaki herkes, 60'larının ortalarındaki herkes böyle gösteriliyor. Halbuki aslında daha sağlıklı olduğumuzdan, daha uzun yaşıyoruz ve çoğumuz hâlâ çalışıyor veya meşakkatli büyükannelik-büyükbabalık işini yapıyoruz.

Örneğin yaşlanmak konusunda, pek çok ödül kazanan *Moon Tiger*[3] gibi pek çok harika kitap yazan Penelope Lively, bir okulda sınıfa girdiğini ve çocuklardan 60 yaşlarında bir kadın tarif etmelerini istediğini anlattı ve hepsinin aklındaki 60 yaşlarındaki kadın imajının aynı olduğunu (bastonlu, beli bükük, titreyen bir kadın resmi) söyledi. Elbette büyükanneleri hâlâ çalışıyor ve onlara bakıyor vs. ama kafalarında yaşlı olmak böyle bir şey, küçülmüş, buruşmuş bir varlığa karşılık geliyor.

Hükümetlerimiz neyi teşvik etmeye çalışıyor? Hiç de yaşlanmak zorunda olmadığımız fikrini. Sanki yaşlı ayrımcılığına karşı bir mesajmış gibi ama değil çünkü söylediği, yaşlanmak zorunda değilsiniz –bu tabii kozmetik endüstrisi, estetik cerrahlar için harika bir şey– özellikle tüm hayatınızı genç görünmeye harcamaya yetecek kadar paranız ve zamanınız varsa, yaşlanmak zorunda değilsiniz. Tabii ki bu çok uzun sürmez. Ve gerçek şu ki, insanlar aslında o kırışıklıklardan korkuyor, yağlarını aldıramamaktan korkuyor, üstelik giderek daha erken yaşlarda bunlardan korkmaya başlıyor. 30'larının sonlarında olan öğrencilerim bile bana arkadaşlarının arasında genç görünmek için yüzüne bir şey yaptırmamış tek kişi olduklarını söylüyorlar.

Yani yaşlanmanın sorun olmadığı fikri, doğru değil, bu bir sorun. Yaşlı görünmemek zorundasınız. Hastalanmamak zorundasınız. Tüm o kırışıklıkları saklamak zorundasınız ve özellikle kadınsanız buna mecbursunuz.

3 Lively, Penelope, *Ay Kırıkları*, çev. Yasemin Akbaş, Everest Yayınları, 2012.

Ayrıca yaşlanma konusunda araştırmacılar şunu buldular: 60'larında, 70'lerinde, 80'lerinde yaşlı olmak nasıl bir şey diye sorulduğunda herkes ben kendimi yaşlı hissetmiyorum deme eğiliminde. 50'lerindeki insanlar kendilerini 10 yıl, 60'larındakiler 20 yıl daha genç hissettiklerini söylüyorlar. Burada neler oluyor, mesele nedir? Muhtemelen o damga yüzünden, akıldaki o imge yüzünden, kadınlar ben ona benzemiyorum ki, ben yaşlı değilim ki diyorlar.

Öte yandan, ruhsal bir altüst oluş olduğu da doğru. Yaşlanmak ruhsal vertigoya yol açıyor ve her ne kadar bunun kısmen inkârla olduğunu ve benim gibi 70'lerinizde olduğunuzu söylediğinizde maruz kaldığınız kültür tarafından yaşlandırılmanın korkunç biçimlerini geri püskürtme meselesi olduğunu düşünsem de, sadece inkâr söz konusu değil. Freud'un dediği gibi, bilinçdışı zamansal değildir. Dolayısıyla, biz her zaman aynı kişi olduğumuzu düşünürüz. Zaman akmaya devam ediyor, en azından insanlar bize yeterince saygı gösterse ve kıymet verse hayat devam edebilir ve hayal etmek için sadece uyumamız gerekiyor, kendimizi her yaşta hayal edebiliriz. Kendimizi 20'lerimizde, 30'larımızda ve yaşadığımız evlerde, erkek ve kız arkadaşlarımızla beraber hayal edebiliriz. Dolayısıyla ruhumuz zamansal değil ve bu gerçekten kafa karıştırıcı bir şey, sadece inkâr meselesi değil. Bir yandan yaşlandığımızı biliyoruz, toplumun bize nasıl baktığını biliyoruz ama diğer yandan aynı kişiymişiz gibi hissedebiliriz çünkü bir anlamda kesinlikle ruhsal olarak ve umarım dünya böyle olmamıza izin verirse aynı kişiyiz ama aynı zamanda farklıyız da.

Bunu söyleyen pek çok kişi bulabilirsiniz. Örneğin Virginia Woolf 49 yaşında, yaşlandığından değil klinik depresyondan mustarip olduğu için intihar etmeden bir yıl önce, "Bazen daha şimdiden 250 yıl yaşamışım gibi hissediyorum, bazense otobüsteki en genç kişi olduğumu" diyor ya da Doris Lessing 73'ünde –83'ünde de olabilir– "Tüm yaşlıların paylaştığı büyük sır, yetmiş, seksen yılda gerçekten hiç değişmediğinizdir. Bedeniniz değişiyor ama siz hiç değişmiyorsunuz. Ve bu elbette büyük bir kafa karışıklığına yol açmaktadır" diye yazıyor.

Bu hem doğru, hem değil. Kültür tarafından yaşlandırılmamız anlamında doğru ama yaşlanmamız açısından değil çünkü daha çok kırılganlaşıyoruz, daha çok ağrımız sızımız oluyor, gerçekten daha fazla yardıma ihtiyacımız var. Bu yüzden sonsuza dek genç kalabilirsin demek yeterli değil. Toplumsal metne, ticari metne göre sonsuza kadar genç kalabilirsin, ama bu doğru değil.

Kadınların daha hızlı bir şekilde kültür tarafından yaşlandırıldıkları doğru, örneğin kadınların 40'larında işlerinde bir kenara itilmeleri daha muhtemel.

Pek çok iş yerine baktığınızda, çalışanların çoğunun 35 yaş altında olduğunu görürsünüz. İnsanların yaşlanmaktan bu kadar korkmalarının bir sebebi de bu. BBC'deki yaşlı sunucuların %82'si erkek mesela. İşçi Partisi tarafından yapılan ve son iki buçuk yılı kapsayan bir başka araştırmaya göre, 49 ila 65 yaş arasında kadınların %41'i işlerini kaybediyor. Oysa genel olarak bu oran %2. Dolayısıyla, işyerinde kesinlikle öncelikle kadınları etkileyen bir yaş ayrımcılığı söz konusu. Öncelikle kadınları etkiliyor çünkü kabul edilebilir kadın imgesi genç, kadınsı ve doğurgan olmayı dayatıyor.

Ama ilginç bir şekilde yaşlanmakla ilgili literatürü gözden geçirdiğimde, erkeklerin bu konuda oldukça fazla şey yazdıkları ve bu konuda daha fazla sıkıntı ifade edenlerin çoğunlukla erkekler olduğu. Yaşlanmak hakkında yazan en ünlü yazarlardan bazıları, örneğin Philip Roth, emekli olduğunu söylüyor ama son 20 yıldır peş peşe yazdığı kitaplarında yaşlı bir adam olmanın korkunçluğundan bahsediyor. *Everyman* (Sokaktaki Adam) adlı kitabında, bu her erkeğin hikâyesidir diyor. Elbette endişelendiği şey fallik başarısızlık. İstediği zaman erekte olamayacağını ve genç kadınlara çekici gelmeyeceğini söylüyor çünkü Roth'un romanında şimdiye kadarki tüm kadın kahramanların hepsi de aynı yaşta, 20'lerinde, belki 30'ların başındadır. Onları baştan çıkarabilmek, cinsel eylemliliğini öne sürebilmek ister. Ama bunu yapamayız, diyor. Piyanistin kaldıramadığı ve birisi acılarına son verene kadar akıtmaya devam eden eski bir boruya benzediği bir bölüm var kitabında. Bu sadece bir imge ama buna benzer yaralı hayvan imgelerinden daha çok var.

Yates de bundan bahseder. 60'larında yaşlı bir adamın yaralı bir hayvana bağlı olduğundan söz eder ve Roth da bazı yazılarında veya elbette Martin Amis de 40 yaşındayken ardı ardına yazdığı kitaplarda bu fikirden etkilenmiştir. Amis şimdi 70 yaşında, aslında şimdiye kadar o kulübeye gidip o zehri içmiş olmalıydı. Neticede bunu yapmıyor, onun yerine insanları İslam'a karşı kışkırtıyor. Ama bütün kitaplarında yaşlanmanın korkunçluğundan bahsediyor özellikle anı kitabı *Experience*'ta (Deneyim).[4] 40 yaşından sonra bir erkeğin hayatında her şeyin yokuş aşağı gittiğini söylüyor ve "Gençlik sonunda uçup gitti ve onunla beraber tüm zapt edilemezlik (*impregnability*) hissi de" diyor – bu ilginç bir İngilizce kelime, İspanyolcada buna benzer bir şey var mı bilmiyorum, zapt edilemezlik, bir yandan da döllenebilirliği ifade ediyor. Yani, artık eskisi gibi güçlü ve bu nedenle dokunulmaz olmadığınızı söylüyor. Dola-

4 Amis, Martin, *Experience: A Memoir*, Vintage, 2001.

yısıyla bir anlamda artık bir erkek değilsinizdir, erkeksilik imgeleri sağlamlık, bağımsızlık, özerkliktir ki, erkekler elbette hiçbir zaman böyle değildir. Ama bu imge, bağımlılığın mutlak inkârına dayanır. Erkekler de en az bir kadın kadar bakılmaya ve ilgilenilmeye, belki kadınlardan da daha fazla muhtaçtır.

Chicago Hukuk Fakültesinde akademisyen olan Bill Miller *Losing It* (Kaybetmek)[5] adında bir kitap yazdı; her hafta ziyaretine gittiği 90'larında ve hâlâ sağlıklı bir annesi olmasına rağmen ve kendisi daha 60'larındayken daha bağımlı hale gelmekten korkar. Ve yine yaşlanmanın korkunçluğundan bahseder. Başlıca endişesi yaşlanmanın erkekleri kadına çevirmesidir veya en azından onları cinsiyetsizleştirmesidir. Artık zapt edilemezlik hissi yok olmuştur.

Eşcinsel erkekler için de durum aynı mıdır? Eşcinsel erkekler bu konuda biraz daha farklı şeyler yazmıştır. En üretken Amerikalı eşcinsel yazarlardan Edmund White'ı düşündüğünüzde, gençliğinde biraz daha fazlasını yapmış olsa da yine de hâlâ yaşadığı şehirdeki her erkeği, hatta hangi şehre giderse gitsin oradaki her erkeği arzular. Sanırım kaldırıp kaldıramadığı onun için o kadar da hayati değildir çünkü "münasip" bir erkek olmama fikri eşcinsel erkek bağlamında biraz farklıdır, her ne kadar aynı türden kaygıları olsa da.

Baştan çıkarıcılık yaşlı erkeklerle değil daha genç erkeklerle ilişkilendirilir. Kaliforniyalı klinisyen Robert Magee, arzuyla arasındaki tuhaf kopukluktan bahseder. Evet halen arzu duyarlar ve evet, kelimenin tam anlamıyla kaldırmak zorunda olmayabilirler ama yine de genç, atletik, kaslı bir bedene sahip olmamaktan duyulan utanç vardır. Biraz farklı da olsa, heteroseksüel erkeklerin yanı sıra eşcinsel erkeklerin duyduğu, arzunun genç nesneleri olmamakla ilgili utançtan bahsedilir, bir anlamda kadınların konumuna daha benzerdir bu. Genelleştirmek istemiyorum ama bazıları için böyledir. Bazı eşcinsel erkeklere göre artık arzunun genç nesnesi değilsinizdir ve bu büyük bir kayıp ve yas hissi yaratabilir.

Çok ilginç bir şey de, dediğim gibi kültür tarafından daha hızlı yaşlandırılan, işlerini kaybetmeleri, daha az emekli maaşı almaları her açıdan erkeklerden daha muhtemel olan kadınların, yani her halükârda durumu daha kötü olan, tek başlarına kalma olasılıkları daha yüksek, onlara bakacak kimse olmama olasılığı yüksek olan kadınların tuhaf bir şekilde yaşlılık konusunda daha neşeyle yazmış olmasıdır. Özellikle feminist olanlar ve kamuoyunun gözü önünde olanlar "Bu bizim için bir sorun değil" demek ister gibidir.

5 Miller, William Ian, *Losing It: In which an Aging Professor laments his shrinking Brain*, Yale University Press, 2011.

20'lerinde cinsel özgürleşme hareketinde yer alan harika insan Germaine Greer *Female Eunuch'u* (İğdiş Edilmiş Kadın)[6] yazdığında, "Kendilerini sevdikleri ve kendi menstrüal kanlarını nasıl yalayacaklarını bildikleri sürece tüm kadınları her erkeği elde edebilecekleri konusunda temin ederim" diye yazmıştı. 50'lerine geldiğinde *The Change* (Değişim: Kadınlar, Yaşlılık ve Menapoz)[7] adlı kitabı yazdığındaysa "Çok şükür tüm bunlarla işimiz bitti, artık seks objesi olmak zorunda değiliz, bir erkeğin kollarında olmaktansa hayvanlarımla daha çok eğleniyorum", "İstenmiyor olmak, özgür olmaktır" diyor. Ünlü Britanyalı gazeteci Virginia Ironside da aynı şeyi söylüyor. "Yaşlanmak harika. En zevkli yanlarından biri seks yapmama özgürlüğü".[8] Hatta bunu kutlamak üzere sahneye çıkıyor ve onun gibi daha pek çokları vardı. Aslında neredeyse tüm yaşlanan Güzin Abla'lar şimdi böyle yazıyorlar.

Bazı kadınların bedenlerinin cinsiyetçi bir şekilde nesneleştirilmesiyle artık uğraşmak zorunda olmamaktan memnun olmalarını anlayabiliyorum. Fakat erkeklerle kadınların yazdıkları arasındaki bu aşırı farklılık konusunda biraz kuşkuluyum çünkü neticede erkeklerle kadınlar arasında bu kadar çok fark olmadığını düşünürdük. Bundan bahsettiğimde genelde bana hesap soruluyor ve başım belaya giriyor, sıklıkla diğer yaşlı kadınlarla bir platform paylaşıyorum ve bana katılmayacaklardır ama burada yaşlanan kadın bedeniyle ilişkili damgalamadan ve retten kaynaklı bir inkârın mümkün olduğunu söylüyorum. Öte yandan, Simone de Beauvoir veya Doris Lessing gibi yaşlanmak, yaşlı bir kadın olmak ve âşık olmak hakkında yazan kadınlar var – burada aklıma hemen Simone de Beauvoir'ın *The Woman Destroyed* (Yıkılmış Kadın)[9] adlı öykü koleksiyonu veya Doris Lessing'in yaşlı olmakla ilgili tüm yazdıkları, mesela *Walking in the Shade* ve *Love, Again*[10] kitapları geliyor. Bunlar tekrar âşık olmayı, yaşlı bir kadın arzu duyduğunda ve arzulandığına hiç şüphe olmadığında bir kadının hissedebileceği türden yıkımı anlatıyor. Çünkü kendini arzulanabilir bulmuyor. Tüm o damgalama ve hoşnutsuzluk ve hatta kelimenin tam anlamıyla kokuyor olmanın verdiği rahatsızlık var. *Independent*'ta kitabımla ilgili bir eleştiri yazısı yayımlanmıştı ve yaşlı kadınların koktuğunu bilmiyor mu deniliyordu,

6 Greer, Germaine, *The Female Eunuch*, McGraw-Hill, 1971.
7 Greer, Germaine, *The Change: Women, Aging, and Menopause*, Alfred A Knopf, 1992.
8 Ironside, Virginia, *The Virginia Monologues: 20 Reasons Why Growing Old is Great*, Fig Tree, 2009.
9 De Beauvoir, Simone, *The Woman Destroyed*, Collins, 1969.
10 Lessing, Doris, *Walking in the Shade*, Harper Perennial, 1998; *Love, Again*, Harper Perennial, 1997.

hayır bunu bilmiyorum ve buna inanmıyorum da ama bunun yaşlı kadınlarla ilişkilendirilen türden bir damga olduğunu biliyorum. Dolayısıyla Doris Lessing *Love, Again*'de "Binlerce yaşlı kadın ve muhtemelen milyonlarcası âşık ve bu konuda susuyorlar. Buna mecburlar..." der. Ben kadınların sadece sessiz kaldıklarını düşünmüyorum. Bence reddediyorlar. Artık bu işlerle ilgilenmiyorum, diyorlar fakat ilgilenmedikleri bu arzu, ilgilenmedikleri bu seks nedir? Çünkü feministlerin yapmaya çalıştığı bir başka şey, seksin penis ve vajinadan ibaret olduğu fikrinden uzaklaşmaktı. Seks, erotizm, Freud tüm bunların bedenin bütünüyle, bedenin yaptığı her şeyle ilgili olduğunu ve arzulanmak, kucaklanmak ve istenmek ve istemek vb. konusunda bedenin yaptığı her şey olduğunu söyler. Peki birisi neden bundan vazgeçer? Ve inkâr konusunda haklı olabileceğimi akla getiren bir başka şey de şu, kadınlar birazcık bilişsel olarak düşüşe geçtiğinde ve bunadığında hemen sekse ilgi duymadıklarını unutuyorlar; huzurevlerinde sürekli erkeklerin yataklarına tırmanıyorlar ve erkekler yüzünden diğer kadınlarla kavga ediyorlar. Huzurevlerinde çalışan insanlar tanıyorum, eşcinsel bir arkadaşım bana oraya gittiğinde odalarına girdiği an pantolonunu indirmesini istediklerini anlattı. Yaşlılıkta her şeyin bittiği, öldüğü, gömüldüğü fikrine ben hiç katılmıyorum. Bence daha güvenli olduğu için bu yol tercih ediliyor. Sarah Matron'ın dediği gibi, hepsi ölüp gömülmüş gibi yapmak daha güvenli. Ama tüm kadınlar hakkında genelleme yapmak istemiyorum. Orada bir şey olduğundan kuşkulanıyorum, kadınların kafasındaki o zelil cadı benzeri figür bizi bedenlerimizi dünyaya arzulanıyor olarak sunmak konusunda kaygılandırıyor.

Lezbiyen yazınında durum pek böyle değil. Joan Nestle veya Adrienne Rich'i düşündüğünüzde mesela, oldukça çok sayıda lezbiyen yazar, "Artık yaşlıyız, artık bunlar bizden geçti" demiyorlar. Hatta tam tersini söylüyorlar. Seksle ilgili yazılarını hep severek okuduğum Joan Nestle, *A Fragile Union* (Kırılgan Birliktelik)[11] adlı kitabında bundan bahsediyor. İki kere kanseri yendikten sonra, yeni bir sevgilisi oluyor, Avustralya'ya taşınıyor, çok güçsüz, çok hasta ama yine de gidiyor ve erotik bir kişi olmaktan vazgeçmiyor. "Gri saçlar ve buruşuk eller şimdi aradığım erotik simgeler ... [yaşlılığın] hayatımda büyük bir tutku dönemi olduğunu fark ettim, kırılgan dayanışmalar şekillendirmeye derin bağlılık zamanı" diye yazıyor.

Hatta bu tehlikeli heteroseksüel dünyada heteroseksüel kadın olmaktan lezbiyen ilişkilere geçiş, ben de dahil bazıları ünlü pek çok kadının yaşlılık-

11 Nestle, Joan, *A Fragile Union*, Cleis Press, 1998.

larında yaptıkları bir şey. Adrienne Rich 20'lerinin sonunda arterit nedeniyle sıkıntılar yaşarken, yaşlanmak konusunda çok ilginç şeyler yazar ve özellikle kadınlar arasındaki aşkı her zaman över. Yaşlı heteroseksüel kadınlarda nadiren rastlanan bir şekilde hala âşık olmaktan, aşk yaşamaktan bahsederler ve gerçekten araştırdığımda gördüm ki bundan bahseden çok fazla değil sadece bir iki tane heteroseksüel kadın var.

Kültürle yaşlanmaya direnmenin başka yolları da var ve kadınlar bunu yapıyor. Özellikle Adrienne Rich gibi feminist kadınlar yaşlı kadınların kuşkucu kocakarılara dönüşebileceğinden bahsediyor. Dünyanın gerçekten nasıl bir yer olduğuyla ilgili konuşan bilge dedikoducular olabileceğimizi söylüyor. Ve son dönemde düzenlenen, dünyanın bugünkü durumundan şikayet eden tüm bu yürüyüşlerde, her yaştan kadınları görürsünüz. Adeta nesiller arası köprüler gibi ki, bunun gerçekten harika olduğunu düşünüyorum. Diğer bazı kadınlar var, "erkeklerin beni arzulayıp arzulamaması umurumda değil" diyorlar, "kendimi dünya için çekici kılacağım" diyen feministler var. Britanya'da ve Birleşik Krallık'ta böyle kadınlar, feministler var. Onları da seviyorum ama siyasi direnişçileri tercih ediyorum çünkü onlarla daha yakın bir bağ kurabiliyorum. Modadan pek anlamıyorum.

Maggie Kuhn Presbiteryen Kilisesi için çalışıyordu, 65 yaşında emekli edildikten sonra, ABD'nin dört bir yanında yankı uyandıran Gray Panthers hareketini kurdu ve çalışmaya, politik olmaya devam etti, kışkırtmaya devam etti. Yaşlı kadınların ne yapması gerektiği konusunda "Her gün aykırı bir şey yapın" ya da "kırılgan hissettiğinizde bile aklınızdan geçenleri söyleyin" dedi.

Günümüzde harika bulduğum bir şey de şu, yeni yazdığım *Radical Happiness, Moments of Collective Joy* (Radikal Mutluluk, Kolektif Neşe Anları) adlı kitabımda kolektifliğin, topluluğa katılmanın, her yaşta yapılabilecek bir şey olduğunu, ne kadar kırılgan hatta sakat olursak olalım bu şekilde neşe duyabileceğimizi yazdım. Adrienne Rich de bunu söylüyor. Dünyanın acılarıyla kendi kişisel acımın farklı olduğunu, aynı şey olmadığını söylüyor. Başkalarının acılarına ve aynı zamanda sevinçlerine ortak olduğunuzda kişisel acınızdan uzaklaşabilirsiniz. "Radikal Mutluluk" ifadesinde, Hannah Arent'in "kamusal mutluluk" kavramından ilham aldım. Kamusal mutluluk öne çıkıp hayata, demokratik hayata katıldığınızda ortaya çıkar. Adrienne Rich de Hannah Arent de bunu söyler ve ben de buna katılıyorum. Yaşadığınızı hissedersiniz. Avustralya'dan bir başka harika feminist Grace Paley ölmekte olan bir arkadaşına yaptığı ziyaretten bahseder. Arkadaşı bakımevinde ölüm döşeğinde

yatarken birden oksijen maskesini çıkarır ve şöyle der: "Grace, mesele hayatlarımızı nasıl yaşadığımız."

Yaşımız kaç olursa olsun bence mesele bu, hayatlarımızı nasıl yaşadığımız, tekerlekli sandalyelerimizden, yataklarımızdan bile olsa direnişe nasıl katıldığımız. Çünkü bunu yapmanın bir yolunu bulamazsak, sadece hayatta kalmış oluruz. Pek çok insan için sorun, dinleyecek kişi bulmakta zorlanmalarıdır. Bu nedenle, özellikle arkadaşlık ağlarını beslemeliyiz, toplantılara, gösterilere gitmeye devam etmeliyiz, tekerlekli sandalyede olsak bile hayata bağlı kalmalıyız. Yaşlanmaya karşı direniş bayrağını açmak budur bence.

SORU-CEVAP BÖLÜMÜ

Sunucu: Aslında pek çok sorum var ama vaktimiz kısıtlı ve bu tek soru etrafında pek çok temayı ele alabiliriz. Acaba yaşlılıkta cinsellikten geri durmanın nedeni ölüm korkusu olabilir mi?

Lynne Segal: Bence asıl mesele bu değil. Öncelikle, insanlar ölmeleri pek de muhtemel olmayan yaşlarda, ölmelerine daha onlarca yıl varken, 40'larında, 50'lerinde yaşlanmaktan korkmaya başlıyorlar. Erkeklere bakın, çoğu 40'larında tamamen değersizleştiklerini düşünüyorlar oysa çoğu kesinlikle 70'lerinde de hayatta olacaklar. İlginçtir, kitabımda bahsettiğim yazar Julian Barnes, ölmekten feci şekilde korktuğundan bahseder. Ve dünyada iki çeşit insan olduğunu söyler, 13 yaşından beri her gün yataktan "öleceğim" diye kalktığını söyler, keza Woody Allen da öyle. "Öleceğim" Hiçbir kadının bunu yazdığını görmedim ama kadınların yaşlanmayı inkâr ettiklerini de biliyoruz. İki tür insan vardır: Ölümden korkanlar ve sadece yaşlı olmaktan korkanlar. Kırılganlıktan, dünyanın size bakışından. Bence bu farklı bir şey. John Updike, Philip Roth gibi erkeklerin yaşlanmaktan ve erekte olamamaktan ne kadar korktuğundan bahseder. Viagra'nın 1990'larda piyasaya çıktığında neden çok satan bir ilaç haline geldiğini bununla açıklar. Diğerleri gibi 70'lerindeki, 80'lerindeki arkadaşlarının cenazelerine gittiğini ama bir şekilde öleceğini düşünmediğini yazar. Yaşlandıkça bugün hayatta olmak nasıl, yarın ne olacak, diye düşünüyoruz. Bence bu ikisi aynı şey değil. Bence bağımlılıktan, özellikle marjinalleştirilmekten, alakasız görülmekten, kırılgan, bağımlı, devlet kaynaklarına yük olarak görülmekten duyulan korku söz konusu, bence ikisi farklı.

Seyirci: Bence yalnızlık hissi, kendini yalnız hissetmekle ilgili, özellikle kadınlar için, Lessing'in dediği gibi, görülmemek, artık orada olmamak.

Lynne Segal: Sanırım haklısınız. *The Guardian* gazetesini okuduğumda yalnızlığın yaşlılar arasında ne kadar yaygın olduğunu görüyorum ve bu özellikle yaşlı kadınlar için geçerli, yalnız yaşama olasılıkları daha yüksek çünkü, yalnız başına yaşayan 65 yaş üstü erkeklerin iki misli kadın var, bu nedenle yalnızlık korkusu Britanya'da çok yaygın, burada da aynı mı bilmiyorum. Birçok topluluk yapısının çökmesi nedeniyle daha fazla kişi yalnız kalıyor ve aslında her yaşta ama özellikle yaşlılıkta bu bir sorun haline geliyor. Doris Lessing yaşlanmak konusunda çok güzel yazar çünkü hâlâ yaşlı ve güzel bir kadın olmasına rağmen kısmen bunu kendisi de kaldıramaz. Yaşlı olmak ne kadar korkunç, diye yazar günlüğüne. Aynaya bakar ve buna dayanamaz, gördüğü şeyden dehşete düşer. Oysa son derece güzeldir, halen genç erkekleri ve kadınları cezbetmektedir ama yine de korku içindedir. Annem de aynısını yaşadı. Bence hepimiz biraz yaşıyoruz bunu ve buna karşı savaşmalıyız. Ama Doris Lessing'in söylediği bir başka şey var, yaşlıların evine gittiğinizde, genç, güzel kadınlar oldukları zamanlara ait bir sürü fotoğraf görürsünüz. Bu şekilde "Ben bu sandalyede gördüğün yaşlı kişi değilim. Fotoğraftaki benim" derler. Aynada gördüğümüz kişi biz değiliz, Lacan'ın aynasının tam karşıtı. Asıl olan içimdeki kişi, orada görünen kişi değil.

Seyirci: 72 yaşındayım ve hiç bu kadar mutlu olmamıştım. Harika hissediyorum ve tüm bu seks, âşık olma faslı bitti. Benim bunlarla işim bitti ve şimdi bir sürü farklı ilgi alanım var. Yaşlılığın korkunç olduğunun düşünülmesi çok acı. Oysa kendinizi gerçekleştirebileceğiniz bir dönem.

Lynne Segal: İstatistikler sizinle aynı fikirde. Orta yaşlarda eğri aşağıya iniyor, buna hem erkeklerde hem kadınlarda yaşlanma korkusu da sebep oluyor, ve bu eğri sonra tekrar yükseliyor. Yani 70 yaş üzeri insanlar, dediğiniz gibi, hayatımın en mutlu dönemindeyim diyorlar. Aynı zamanda gençlikte iş yerinin hızlı ortamıyla, rekabet etmek zorunda olmakla, daha çok anda yaşamakla, şimdi yapmaya teşvik edildiğimiz her şeyle, piyasa değerimizi yükseltmekle, her zaman gelecek hakkında düşünmekle de ilgili sanırım. Ancak iş ortamından çıktığımızda, yeterince kaynağımız varsa, ki herkesin yok, daha çok bugünde yaşıyoruz. Bu işin bir yanı. Sorgulayacağım diğer şey, seksle işim bitti demeniz, seks nedir? Fiziksel olarak sarılmakla mı işiniz bitti, insanların size bakmasını, sevgi dolu gözlerle bakmasını istemekle mi? Çünkü bunların hepsi erotizmle

ilgili. Bence seksle işinizin bittiğini söylediğinizde sekse indirgeyici bir bakış sergiliyorsunuz ki ben bunu her zaman reddediyorum ve feministler de bunu reddediyor. Sarılmakla işim bitti diyemezsiniz.

Seyirci: Benim sorum yaşlanma korkusunun mevcut ekonomik sistemle nasıl bir ilişkisi olduğuna dair. Yaşlı insanlardan toplumda nefret edilmesinin sebepleri arasında sadece üretken olmamaları, üretmemeleri değil, aynı zamanda emeklilik maaşı biçiminde topluma yük olarak görülmeleri de var.

Lynne Segal: Evet durum tam olarak böyle. Kısaca bahsettim bundan. Yaş ayrımcılığı, yaşlılardan hoşlanmama ve damgalama daha yeni yeni telaffuz ediliyor. Bu yeni bir şey değil ama toplumda hep yaşlılara hürmet gösterildiğini duyuyoruz biz. Eskiden bu kadar çok insan yaşlanamıyordu. Yoksullar için sağlık hizmeti yoktu, ölene kadar çalışıyorlardı. Durum hâlâ böyle, işçi sınıfı daha genç ölüyor, yani ömrün uzunluğu statüyle ilgili. Ama artık çok daha fazla kişi daha uzun yaşıyor. Bu savaşı azaltmak yerine sosyal yardımların azaltılmasıyla kesinlikle bağlantılı. Britanya'da okul parasından, sağlık parasından kesinti yapılıyor ve bunu gizliyorlar. Neoliberalizmin özü bu. Kamu kaynaklarını özel sektöre satmak ve sonra özel sektörün mümkün olduğunca az harcayarak bundan kâr etmeye çalışması. İyi bir toplum böyle yaratılmaz. Solcular için, feministler için, ilericiler için her şey yanlış yönde ilerliyor ve yaşlılığa yönelik tutumlar tam da neoliberal ideolojiyi ilerletmekle ilgili. Herkes üretken işçiler olmalı, şirketler için para kazanmalı. Aslında çoğu yaşlı üretken çalışanlar. Ama çoğunlukla istihdam edilmiyoruz ve şirketlere para kazandırmıyoruz. Aslında muhtemelen bunu dolaylı yoldan yapıyoruz, torunlara bakarak ve diğer şeylerle. Dolayısıyla ekonomiyle kesinlikle bağlantılı.

İngilizceden çeviren: Beyza Sümer Aydaş

"Ölüm kaygısı yaşama sevinciyle bağdaşmayan bir şey değil kesinlikle"*

FRANÇOISE DASTUR – MICHEL ELTCHANINOFF

Michel Eltchaninoff: *Kişisel olarak salgını ve eve kapanmayı nasıl yaşıyorsunuz?*

Françoise Dastur: Biz kocamla Ardèche'te, 300 kişinin yaşadığı bir köyde oturuyoruz, hiçbir şey, bir mağaza bile yok burada. On yıllardır kırsal alanda yaşıyoruz, bu koşulları seviyoruz. Bu nedenle eve kapanma bizim için büyük bir değişiklik yaratmadı. Yine de en çok arkadaşlarımızı görmeye gitmeyi özlüyoruz.

M.E.: *Bu kriz uygarlık modelimizi tartışmaya açtı mı?*

F. D.: Dünyasallaşmayı tartışmaya açtı, hem de nasıl. Bugün 1960'lı yıllardan kalma temel bir yapıtı okumak ilginç olabilir: Heidegger'in sonradan Amerikan yurttaşlığına geçen eski öğrencisi Herbert Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan*'ından söz ediyorum. O insanlığımızın liberal sanayinin yarattığı tek bir ("tek-boyutlu") başvuru kaynağına, tüketici ve standartlaştırılmış yaşam biçimleri örneğine indirgenmesini eleştirir. Uygarlığımız kitle turizmini, kültürlerin folklorlaştırılmasını, temelde ABD kaynaklı bağdaşık bir eğlence anlayışını ya da dillerin çeşitliliğinin yerine Globish'i destekledi. Oysa insanlar bu eğlence kültürüyle aslında içimizde yatması gereken tasadan kaçmaya çalışıyor: Bu tasa da biz ölümlüler için gerçekte önemli olan şeyin bilincine varılmasına dayanıyor.

M.E.: *Covid-19'la ne değişti?*

F. D.: Bu boş zaman uygarlığı çok derinlemesine sorgulanacak. Kitle turizmi tartışmaya açılacak, tıpkı felsefeci Paul Virilio'nun tanısını koyduğu, çoğumuza etki eden koşuşturmaca gibi. Gitgide daha hızlı konuştuğumuzu fark ettiniz

*İlk yayımlandığı yer: Philosophie Magazine: https://www.philomag.com/les-idees/francoise-dastur-langoisse-de-la-mort-nest-nullement-incompatible-avec-la-joie-dexister

mi? Çünkü dil artık yalnızca bilgi vermeye yarıyor, temel işlevini –düşüncenin ifadesi ve diyalog– üstlenmiyor. Daha bireysel bir bakış açısından bakarsak, bu eve kapanmayla kendimize döndük. Eğlenmeye gereksinim duyanlar için bu güç olacak. Ama belki, umarım, yaşama biçimimizi biraz değiştirir. Zamanın uzunluğunu yaşamak, bugün yaşadığımız süreksiz ve koşuşturmacalı bir zamansallıktan farklı bir zamansallığa dönmek zorunda kalacağız. Çocukların sıkılması gerekiyor! Onlara tablet yerine kitap versek ne güzel olur. Aslında yazı kendiliğinden konuşmaz. Onu diriltmek gerekir. Okumak etkin bir eylemdir.

M.E.: *Öyleyse zamanla kurulan ilişkiye kavuşabilmek için İnternet'i durdurmak yetecek!*

F. D.: Toplumsal ağların birkaç gün içinde şişmesi olmayacak şey değil. Her şekilde, biraz sıkılmamız gerekiyor. Bu bizim gibi çocuklar için odalarımızı dolaşma, çevremizdeki nesnelerle yalnızca işlevsel bir ilişki kurmamıa, onlara bakma, örneğin resimlerini yapma, yakın çevremizle ilişkimizi sorgulama olanağını yaratabilir. Kaydedilmiş müziği dinleyeceğimize, şarkı söyleyebilir, bir zamanlar satın alıp çoğunlukla sebatsızlığımız yüzünden çabucak bir kenara attığımız çalgıyı yeniden çalmaya başlayabiliriz! Bu başka bir zamansallığa kavuşmamızı ve şimdiyi gerçekten yaşamamızı sağlayabilir. Çünkü şimdi artık var olmayan şeyle henüz var olmayan şey arasındaki o gelip geçici sınır değildir yalnızca, o bütün geçmişi kendi içinde barındıran ve bütün geleceği önceleyen temel boyuttur. Husserl gibi bir zaman düşünürü bunu zaman çizgisinden soyut olarak ayrılan bir atoma, ana indirgenecek "ölü"sünden ayırmak için "canlı şimdi" olarak adlandırır tam da. Çünkü anı bütünüyle yaşamak dünyadaki durumumuza açılmak, bir başka zaman düşünürü Heidegger'in de vurguladığı gibi o durumu kararlılıkla üstlenmek demektir. Tam anlamıyla bir geçicilik düşüncesi olan Budizm de bunu öğretir. Budizm'in bakış açısına göre, söz konusu olan şey, adına meditasyon dediğimiz odaklanma çabasıyla, zamanla büsbütün özdeşleşme deneyimini yaşamaktır.

M.E.: *Bu kriz sizde neler uyandırıyor?*

F. D.: Ölümün hayaleti yeniden ortaya çıktı. Herkes hastalığın bulaşmasından korkuyor. Ben 78 yaşına gireceğim, kocam da 83 olacak. Bizim ölmemiz çok acıklı bir şey değil. Her şekilde, ölümle yüzleşmemiz gereken bir yaşa geldik, her ne kadar bu çok güç olsa da. Tabii ki ölümden korkuyorum. Ama onun karşısında siperlenmek istemiyorum. Ne olursa olsun, her şeyin ölümü düşündürmeyecek biçimde düzenlendiği bir toplumda, bugün ölümün yeniden bilin-

cine varılıyor. Salgın bize temel ölümlülüğümüzü anımsatıyor. Bu en azından transhümanistlerin tüm yanılsamalarına kapılmamamıza yardımcı olacak.

M.E.: *En büyük sıkıntıyı kim çekecek?*

F. D.: Beni son derece kaygılandıran şey Suriye'de, Gazze'de, Afrika'da, Hindistan'da, hatta büyük kentlerin dolaylarında olacak şeyler, demek ki en yoksulların yaşayacakları. Gazze gibi nüfusun onca yoğun olduğu bir alanda salgının nasıl yaşanacağını bir düşünün! Evsizler açısından da durum korkunç! Tutanak düzenleyeceğimize, onları korumamız gerek. Tüm Fransız kentlerinde var olan boş mekânları bundan çok uzun zaman önce onlara açmalıydık. Öncelikle onları düşünüyorum.

M.E.: *Bu deneyimden sonra değişeceğimiz savına inanıyor musunuz?*

F. D.: Kriz geçtikten sonra, yeniden daha önce içine gömüldüğümüz uygarlığa dönmemiz beni çok korkutuyor. Bu küçülmeye yol açar mı? Bilmiyorum. Ama olan biten bize bir şans da sunuyor, ondan yararlanarak insan yaşamını bu kez tek boyutlu olmayacak biçimde yeniden merkeze alabiliriz. Çünkü Şanlı Otuz Yıl'dan beri, aşırı tüketimle, tarımın makineleşmesiyle ve pazarın kurallarına boyun eğerek yanlış yönde ilerledik. Mayıs 68 de temelde bu hareketi değiştirmedi.

M.E.: *Peki bugün ne yapmalı?*

F. D.: Gülmeyi unutmamalıyız, çünkü kahkaha kaygının akrabasıdır. Bu kahkaha, kimi zaman biraz ciddi bir kahkaha bugün hiç olmadığı kadar vazgeçilmez. Şu anda yaşadığımız şey bizi gerçekte olduğumuz gibi davranmaya itmeli, yalnızca şimdiye dek kendilerini ölümlü olmalarına karşın dünyanın efendisi sanan akıllı hayvanlar olmayı bırakmalıyız. İnsanın özünde ölüm "için", demek ki ölmeye yönelik bir varlık olduğunu söyleyen felsefeci Heidegger bu yolla insanları ölümlüye *dönüşmeye* çağırmıştır, bu da ölümsüzlük yanılsamalarına kapılmayı bırakmak, gerçekten Yeryüzü'nde yaşamak ve onu korumak anlamına gelir. Demek istediğim o ki, yalnızca kafada ölüme göğüs germek, onunla yüzleşmek yetmez, onu bir kusur olarak değil de, tam tersine, insan varlığının temeli olarak görmek gerekir. İşte o zaman, ölüm kaygısının kesinlikle yaşama sevinciyle bağdaşmayan bir şey olmadığını anlayabiliriz.

Fransızcadan çeviren: Orçun Türkay

Psikanaliz Yaşlanma Sorunuyla Karşılaştığında

FRANÇOIS VILLA*

H. Bianchi'nin[1] belirttiği gibi, psikanaliz için yaş, başlı başına bir çalışma nesnesi değildir. Psikanalitik tedavi ve ondan çıkan teori, bizi geçen zaman ışığında, dürtü ekonomisinin çokbiçimliliğini, çocuksu isteği ifade etme tarzlarının değişkenliğini ve nesne ilişkilerinin heterojenliğini düşünmeye zorlar. Böyle bir yaklaşım, yaşlılığın belli bir yaşta başlayan ve kendini bariz ya da sabit bir şekilde tanımlayan bir hal olarak düşünülmesini devre dışı bırakır ve "yaşlanma" gibi belirsiz bir mefhumdan yola çıkarak hayıflanır. Psikanalistin yaklaşımı, esasen şu veya bu kişinin yaşlanmasının tekil biçimlerine, zamanın hem somatik hem de psişik düzeyler üzerindeki etkileriyle başa çıkmasına izin veren psişik modalitelere dikkat eder. Bu şekilde düşünmek, özneyi, nesnelleştirilmiş yaşlanma fenomenine pasif bir şekilde maruz kalmayıp yaşlanma eyleminin faili olarak değerlendirmemizi sağlayan dinamik bir boyutu yeniden devreye sokmaktır. Bir yandan ölümün, yaşlanmanın bir sonucu değil, yaşlanmaya devam etmek artık mümkün olmadığında ortaya çıkan şey olduğu göz önüne alındığında, bu daha da akla yatkındır. Öte yandan, ölüm sadece yaşamın sonunda meydana gelmez, aynı zamanda yaşamın canlı formlarını şekillendirerek yaşam boyunca çalışmasını sağlar.[2] Burada söz konusu olan, yaşlanmanın bir psikopatolojisidir – Freudcu günlük yaşamın psikopatolojisi

* Villa, François, "Quand la psychanalyse rencontre la question du vieillissement", *Le Carnet PSY*, S. 180, 2014, s. 21-26. Yazarın önerisiyle bu sayı için Türkçeye çevrilmiştir.

1 Bianchi H. (ed.), *La question du vieillissement: Perspectives psychanalytiques*, Paris: Dunod, 1989.

2 Villa F., *La puissance du vieillir*, Paris, PUF, 2011; Ameisen, J.-C., *La sculpture du vivant*, Seuil, 2003.

anlamında, geçen zamanın etkileri açısından ele alınan psişik süreçlerin metapsikolojisine dayanmaktadır. Bu nedenle, dürtüsel kuvvetlerin (dinamik) oyunundan kaynaklanan, çatışan yapının kavranması, sürecin psişik aygıt (topik) düzeyleri arasındaki ilişkiden yola çıkarak deşifre edilmesi ve kaynaşma ve ayrışma oyunları hakkında düşünülmesi söz konusu olacaktır. Ve bu düşünüm, sadece bir gizemden gelişebilir: psikanaliz için, öznede yaşlanan nedir? Libido miktarı mı, düzeylerin şekil değiştirmeye yatkınlığı ve eklemlenmesi mi?

Sigmund Freud'un eserinde, hastanın yaşının psişik yaşamındaki rolü sorununa, mahsusen değil ama esasen psişik tedavinin yararlılığı ve sakıncası sorunsalında rastlanmaktadır. Sigmund Freud'un bu noktadaki konumu, esas olarak dört metinde ele alınmıştır: *Psikanalitik Yöntem Üzerine* (1904), *Psikoterapi Üzerine* (1905), *Bir Çocukluk Nevrozu Hikâyesi* (Kurt Adam Vakası) (1918), *Sonlu Analiz ve Sonsuz Analiz* (1937). Eserinin başından sonuna kadar, içeriğini ortaya koyacağımız konumu sürdürecektir Freud. Sakıncalar, 1904 ve 1905 metinlerinde "ellili yaşlarına gelen veya geçen kişiler" (Freud'un bu dönemdeki yaşı) ve 1937 metinlerinde (o zaman 81 yaşında) "çok yaşlı kişiler" ile ilgilidir. Bu evrim gülümsetebilir çünkü yaş sınırı yazarın yaşlanmasıyla değişir gibi görünmektedir. Sonuçta her seferinde, belli bir yaş sınırına gelindiğinde, psikanalitik tedaviye baş vurmak onun açısından sakıncalıdır. Hem *Psikanalitik Yöntem Üzerine*'de hem de *Psikoterapi Üzerine*'de, tedaviye sınır getiren unsurlardan biri, hastanın bünyesinin dayanma noktaları olarak ortaya çıkar.[3] Bu kimi zaman aşılmaz dirençler olarak tezahür edebilir. Çalışmaya karşı gelen diğer unsurlar, kesin olarak konuşursak, yaşa göre belirlenmez, ancak yaş onları vurgulamaya katkıda bulunur. Üzerinden geçilerek çalışılacak psişik malzeme, kütlesi (ilk metin) nedeniyle artık yere serilemez, ucuna varılamaz. Bu durum "sonsuzluğa uzanan tedavinin süresini uzatır"; "üretim için, nekahet için gereken süre fazla uzar". Psişik süreci "geriletme" kapasitesi, zayıflamaya, felç olmaya başlar. "Yaşlı insanlar artık psişik süreçlerin esnekliğine sahip değiller, bu yüzden artık eğitilemezler ve az etkilenebilirlerdir" Gördüğümüz gibi, Freud'un sözünü ettiği, geçen yılların sayısından ziyade, zaman içinde ekonomik boyutun pekişmesidir: "Ve her şey sanki gerçekte zafer, çoğu zaman en güçlü taburların yanındaymış gibidir" [4] Psişik aygıtın

3 "Bünye yatkınlıkları, kuşkusuz daha önce yaşanmış deneyimlerin etkileridir, bir gün edinilmişlerdir; bu edinim olmasaydı kalıtım olmazdı", Freud S., *Leçons d'introduction à la psychanalyse*, çev. A. Bourguignon, J.-G. Delarbre, D. Hartmann, F. Robert, J. Altounian ve P. Cotet, Freud S., (1915-1917), *Œuvres complètes, psychanalyse*, XIV, Paris, PUF, 2000.

4 *Age*.

düzeyleri, benliğin esnekliği, altbenlik, benlik ve üstbenliğin gerekleri ile dış dünyanın gerçekliği arasında uzlaşmalara vararak kendini yeniden şekillendirme kapasitesi arasındaki güç ve denge oyunu zamanla azalır gibidir. Ve önceki çatışmalar yeterince tedavi edilemediyse veya üzerinden geçilemediyse bu eğilim daha da güçlüdür. Freud, bu yatırım sadakatini, entropiyle karşılaştırılabilir bir psişik atalet fenomeni ile açıklar; daha sonraki kavramsallaştırmasında bunu, dürtüsel "kaynaşma ve ayrışma" süreçlerinde ölüm dürtüsünün eylemine bağlayacaktır.

Bir ömür boyu, desteklenecek bir şey olduğunda, en azından kısmen, ondan kaynaklanan heyecanı kontrol edebilmemizi gerektiren, temsillere bağlayabilmemiz gereken anlar vardır. Bu anlarla ilgili olarak, değerlendirmeye müsait, hatta –anımsamanın sonsuz tekrarına maruz kalma pahasına bunu gerektiren– anlar vardır. Bu anları çok kaçırırsak, içimizde acı, hiçbir şekil kazanmamış çok acı oluşur. Bu nedenle geçmişte başımıza gelenlerin yeniden değerlendirme kapasitemiz tehlikeye atılır, çünkü sonsuz değildir ve zamansız değildir. Daha önce biraz düşünülmüş ve bağlanmış olması icap eden şey, düşüncenin şimdi değerlendirebileceğinden fazla olabilir: yükün fazlası, psişik aygıt ve özellikle de benin oluşturduğu merci için bir taşma tehditi yaratabilir.

O halde sakıncayı oluşturan şey, yıl sayısı olarak yaş değil, bu sürede tamamlanan süreçlerin niteliğidir. Psişik olanı öncelikle metapsikolojik açıdan nitelenen üçlü boyuta (ekonomik, topik ve dinamik) kaydeden yaş düşüncesi, metapsikolojik "büyücü"[5] tarafından dilden ve sözlükten sökülüp alınmıştır. Freud'un metinlerinde yaşın artışına eşlik eden kelimeler, doğrusal bir zamansallığa kaydolmayan fizyolojik ve psişik bir süreçler kümesine dahil olarak, onu katı bir kronoloji içeren yaşlanma fenomeninden koparır. Bunlar, belli bir yaşa özgü değildirler, her yaşta ve bir ömür boyu söz konusudurlar. Süre, ritimleri, yoğunluk ilişkilerini ve kurulan kırılgan dengeleri değiştirir. Zamanla bir sınıra ulaşan, azalan ve bir tür felce uğrayan şey, niceliklerin yer değiştirme kapasitesi ve niceliğin niteliğe dönüşmesidir.

Bu durumda Sigmund Freud'un yaşlanma hakkındaki düşünümünün, psikanalitik tedavinin yaşlı bir kişi için sakıncalı olduğu gibi kimi zaman başvurulan kestirmeci bir formüle indirgenemeyeceğini görüyoruz. Zaten sakıncalı olduğu yaşın hiçbir zaman tanımlanamadığını, sürekli değişkenlik gösterdiğini ve psikanalistlerin –psikanalizin doğuşundan itibaren belirli bir yaştaki kişileri

5 Freud 1937'de *Sonlu Analiz Sonsuz Analiz*, metninde analizin ne şekilde işe yarayacağı sorusuna, Goethe'nin *Faust*'undan bir alıntıyla cevap verir : "O zaman büyücüyü çağırmak gerekir" (ç. n.).

analize almışlardır– psikanalistin kararını belirleyen şeyin hastanın yaşı değil, tedavi talebinin doğası, ıstırap kaynağı olan psişik çatışmanın doğası, hastanın bu çatışmayla varsayılan yüzleşme ve bir ihtimal aşma becerisidir.

Öncüler arasından, Karl Abraham'ın *Le pronostic du traitement psychanalytique chez les sujets d'un certain âge* (1920) [Belirli bir yaştaki öznelerde psikanalitik tedavi teşhisi] veya Sandor Ferenczi'nin *Pour comprendre les psychonévroses du retour d'âge* (1921) [Yaşdönümü psikonevrozlarını anlamak için] gibi metinleri, bu sorunsala psikanalitik bir yaklaşıma örnektir. Ferenczi, yaşlanma ile psişik bozulma arasında kaçınılmaz bir bağ kuran bir temsile hapsolacaktır. Buna karşın, klinik tecrübe açısından güçlü olan Abraham, analizin yaşlı insanlardaki etkililiğinin az olduğu düşüncesine karşı çıkar çünkü "nevrozun ortaya çıkış yaşının, psikanaliz açısından tedavi sırasında gelinen yaştan daha önemli olduğunu" düşünür. Öncülerin bu metinlerine rağmen, yaşın psikanalitik tedavide bir sakınca olduğu *a priori*'si, kabul görmüş bir düşünce haline gelmiştir; hem de Jacques Gagey'in[6] belirttiği gibi, analitik teori çerçevesinde "psikanalitik olarak anlamlı bir yaşlanma kavramına bir dayanak sağlayabilecek" hiçbir şey olmamasına rağmen. Psikanalitik klinik, bizi daha ziyade, verili kabul edilen yaşlanmanın temsil eder göründüğü "göz alıcı nesnelliğin" arkasında neler olup bittiğini sorgulamaya teşvik eder.

Psychoanalytic Electronic Publishing'de örneğin *aging*, *ageing*, *elderly* ve *growing old* kelimelerinden yola çıkarak kaynakça taraması yapıldığında, 1941 ve 1990 yılları arasında sadece elli kadar referans bulunur (İngilizcede yayımlanan kırk dergide yılda birden az). Şu halde bu çalışmalara az rastlandığı, psikanalitik düşüncenin farklı akımlarında görece olarak marjinal kaldıkları ve yaşlanmaya bağlı psişik sorunsalların esasa dair bir bahis konusu olmadığı açıktır. 1990 yılından bugüne kaynak referansların yüzü aştığını belirtelim. Sanayileşmiş toplumların demografik yaşlanması, sağlık politikalarına konu olan yaşlanmaya yönelik ilgide çok önemli bir unsur olmuştur. Yaşlanan öznelere has bir tıp ve psikoloji düşüncesi üzerine "disiplinler" kurulmuştur: önce geriatri, ki bu (pedopsikiyatri modelinden yola çıkarak) psikogeriatriye yol açmıştır ve nihayet gerontoloji. 1970-1980 yıllarından bu farklı yaklaşımlar arasındaki mücadeleye dönüp bakmak ilginç olabilir.

Michael Balint'in 1933 yılında, *The Psychological Problems of Growing Old*'da yaşlanma sorununa dinamik bir perspektiften baktığını ve yaşlanmayı, önceden

6 Bianchi H (ed.), *La question du vieillissement: Perspectives psychanalytiques*, Paris, Dunod, 1989.

belirlenmiş ve kaçınılmaz olarak düşünmek isteyen çizgisel bir süreç anlayışına karşı durduğunu belirtelim. Ancak önce bir Macar tıp dergisinde yayımlanan bu metin, 1956'da İngilizcede yayımlanana kadar gerçek bir yankı uyandırmadı. Bizim bakış açımıza göre, Martin Grotjhan'ın 1955'te *Psychoanalytical Review*'da çıkan makalesi "Analytic Psychotherapy with the Elderly" ve Hanna Segal'in 1958 yılında *International Journal of Psychoanalysis*'te yayımlanan makalesi "Fear of Death - Notes on the analysis of an old man", psikanalistlerin, yaşlı adı verilen kişilerin psikoterapisinde ortaya çıkan, zamanın psike üzerindeki etkileriyle yeniden ilgilenmeye başladıklarını göstermektedir. Erik Erikson'un 1959'da yayımlanan kitabı *Identity and the Life Cycle*, bir hayat süresince ortaya çıkan kimlik değişimlerine dikkat çekerek, Eliott Jaques'ın düşünümlerine yolu açacaktır. Jaques, Klein'ın teorisine dayanarak, orta yaş krizinin özneyi, kendini yeniden değerlendirmesinde karşısına çıkan depresif konumun uykusundan uyandırma potansiyeli taşıdığı varsayımını öne sürerek *International Journal of Psychoanalysis*'te 1965 yılında yayımladığı "Death and the Midlife Crisis" ile yaşlanma sürecine yeni bir yaklaşım getirecektir.

Fransa'da yaşlanma üzerine psikanalitik araştırmaları başlatan, Claude Balier'nin[7] öncü çalışmalarıdır. Balier, yukarıda belirttiğimiz şeyi, yaşlanmanın psikanalitik psikopatolojisinin ancak gündelik hayatın psikopatolojisinin –yani yaşlanmanın patolojik bir süreç olarak değil, (Canguilhemci anlamda bir ortalama ve bundan "patolojik" sapmalar anlamında "normal" bir süreç olarak) bir modelinden yola çıkarak– oluşturulabileceğini ortaya koyar. Bu bakış açısıyla yaşlanmak, çizgisel ve tekdüze bir gerçekliğe sahip ve hastalık düşüncesini kaçınılmaz bir şekilde içeren bir olgu olmaktan çıkar. Bianchi'nin yazdığı gibi,[8] birey sadece yaşlandığı için değil, "ancak bu zorunluluk karşısında patolojik bir tutum benimsediği için hastalanır. Yaşlanmanın zorluğu veya kolaylığı, psişik denge adını verebileceğimiz bir durum açısından açıklayıcıdır" Fransa'da bu sorun hakkındaki çalışmaların tümü, yaşlanmanın bizi kaçınılmaz olarak karşı karşıya bıraktığı seçenekle ilgilenir. Bu seçeneklerden ilki, fiziksel ama aynı zamanda psişik yaşlanmayı, koordinatları bilinen bir gerçeklik olarak ele almak ve yaşın ilerlemesine içkin olan psişik sonuçları incelemektir. İkincisi ise yaşlanmakta bir "doğallık" görmeyip birleşik bir şekilde ele almaktan uzak durmaktır. Beden (beyin de dahil) elbette yaşlanır, ister istemez aşınma feno-

7 Balier C., "Problèmes psychologiques et psychopathologiques du troisième âge", *Revue de l'infirmière*, C. 3, s. 239-243; "Pour une théorie narcissique du vieillissement", *L'information psychiatrique*, C. 55. S. 6, s. 635-645.

8 *Age.*

menleriyle tanışır ama bu nörofizyolojik veriler, libidonun, kendisine kalıcı bir arzulama yazgısı sağlayan nesnelerle eklemlenmesiyle oluşan (soma ve psikeyi içeren) "bedene" ne olduğu konusunda bize pek az şey söyler.

Bu makaleye ayrılan yerin sınırları dahilinde sadece Balier'nin Eliott Jaques'ın devamında beslendiği iki kaynağı ortaya koyarak narsisizm sorununu özgün bir biçimde yeniden ele almakta olduğunu belirteceğiz: bunlardan biri libidinal yatırıma müsait nesnelerle ifade edilen dış kaynak, diğeri ise benlik idealinin ölçütleriyle belirlenen iç kaynak. Burada sıradan iç ve dış temsillerimizi karmaşıklaştırmamız gerektiğini ifade edelim, çünkü nesneler ancak nesne libidosunda iş başında olan içe alma ve içyansıtım süreçleri ihmal edilirse dış olarak kabul edilebilirler ve benlik ideali de özdeşleşmeyle içe yansıtılan dış model figürleri dışında anlaşılamaz. Balier, narsisizm yaklaşımında süreklilik-kopuş çiftini, kriz ve kritik an mefhumundan yola çıkarak oluşturur.[9] Jean-Marc Talpin'in[10] hatırlattığı gibi: "Sürekliliğin korunması veya yeniden tesisi onun açısından şunu gerektirir: -Oidipus ve kastrasyonunun bir değerlendirmesi, -iyi bir narsistik yatırım, yeterince iyi bir özgüven". Balier hiçbir zaman açıkça ölüm dürtüsü mefhumuna başvurmasa da varlığı her yerdedir, yaklaşımı André Green'in *Narcissisme de vie, narcissisme de mort*'daki çalışmasını hatırlatır.[11] Ona göre ölüm perspektifi, benlik için onu harekete geçiren iki çatışmalı ve çelişkili hareketi karşı karşıya getiren esaslı bir narsistik incinmedir: dış gerçekliğe dair bir yatırım kaybı, benlikten libidinal bir çekilme, narsistik yatırımların yeniden başlaması için bir hamle hareketi. Kendine yeterli bir birlik görüntüsüne kavuşma yanılsamasını muhafaza ederek öncelikle bir bent çekme işlevini, ikinci olarak da psişizmde ölümün çalışmasına açılan yolla dünyadan yatırımını çekme işlevini yerine getiren narsistik geri çekilme sürecinin iki yönlülüğünü gözler önüne serer. Öznenin kendi kaynaklarına dayanarak (benlik ideallerinin gerçekleştirilmesi açısından bir hayat bilançosuyla) yatırımını çekmesi ile benliği besleyen yatırımların yeniden başlaması arasındaki incelikli oyun, yaşlanmanın iyi mi kötü mü algılanacağını gösterir.

Bana öyle geliyor ki, Balier'den sonra gelen tüm çalışmaların, onun öncü çalışmalarıyla gizli bir diyalog içerdiğini söylemek abartılı olmaz. Şematik olmayı göze alarak bu araştırmaların her birinin, metapsikolojik yaklaşımın boyutlarından mecburen birini vurgularken, belki de kaçınılmaz olarak, üç bakış açısını

9 Erikson E., *Identity and the Life Cycle*, 1959; Jaques E., "Death and the Mid-Life Crisis ", *Int. J. Psycho-Anal.*, 1965, S. 46, s. 502-514.

10 Talpin J.M., *Psychologie clinique du vieillissement normal et pathologique*, Paris, Arınand Colin, 2013.

11 Green, A., *Narcissisme de vie, narcissisme de mort*, Paris: Minuit, 1983.

bir arada tutmakta zorluk çektiğini söyleyebiliriz. 1980'lerde Jean Bergeret[12] ve Paul-Laurent Assoun'un[13] çalışmaları, yaşlanma sürecine içkin bir libido yıpranması düşüncesini sorgulamışlardır. Burada da yukarıda belirttiğimiz seçenekleri görüyoruz. Bergeret, psişik yaşlanma ile nörofizyolojik yaşlanma arasında bir paralellik üzerine kurulu bir gelişimsel perspektiften yanadır. Ergenlik krizini model alarak, yaşlılık krizi adını verdiği şeyi kurmayı önerir. Ona göre bu, en iyi halde, yaşlı kişi için yüceltme ve akılcılaştırmaya olanak sağlayan bir cinsiyetsizleşmeye "normal" bir yol açarak yeni bir tür cinsel gizilliğin yerleşmesine olanak sağlayabilecek bir dağılma-yeniden düzenleme anıdır. Paul-Laurent Assoun ise tersine, dikkati yaşlanma sorunuyla birlikte psikanalistin kendisini, inceleme nesnesini, *a priori* ideallerinin ve inançlarının projeksiyon noktası haline getirmekle sınırlamaması gerektiği konusuna çeken ilk yazarlardan biridir. Yazarın yaklaşımının kilit noktalarından biri de psikanalizin hiçbir zaman genitallik sonrası bir evreden söz etmemiş olmasıdır. Böyle bir evrenin libidonun yazgıları sorununu düşünmek için hiçbir gerekliliği olmadığını savunur. Genital evrenin ulaşılması gereken bir norm olarak düşünülmemesi gerektiğini gösterir. Psişik örgütlenmenin bu çekim merkezi, hiçbir zaman sabit ve tanımlı bir durum haline gelmese de hayatın rastlantılarına göre (ki yaşlanma bunlardan biridir) "genital" cinsel düzenlemelerin yapısökümüne tanık olabilir. Libidonun tükenişi, artık verili bir olgu değil, nesne libidosu ile benlik libidosu arasında bir dengedir; birinin güçlenmesi diğerinin zayıflaması anlamına gelir. Nesnelerin libidosu geri çekilirken tehlike durumlarının, ilksel felaket durumunun –bebekte psişik olanın zorunlu icadını beraberinde getiren ilksel deneyimin– ötesinde libidonun ihtiyaç ve yeniden canlanmaya düşüşü tehdidinin altını çizer. Bergeret ve Assoun'un araştırmaları arasında örtük bir tartışma vardır: psikanalitik gerileme [*regression*], nörofizyolojik özedönüm [*involution*] mefhumuna indirilebilir mi? Bu tartışma, yaşlanmanın illa ki bir güçten düşmeyle bir tutulan bir psişik kapasite azalmasıyla eşanlamlı olmadığı artık kabul edilse de hâlâ açık ve günceldir.

Bu ancak belli bir noktaya kadar kabul edilmiştir çünkü bana öyle geliyor ki Marion Péruchon ve Annette Thomé-Renault'nun çalışmaları,[14] yaşlanmaya

12 Bergeret, J., "La deuxième crise d'adolescence", *Le temps et la vie*, Lyon: Chronique sociale, 1982, s 71-78.

13 Assoun, P-L., "Le vieillissement saisi par la psychanalyse", *Communications*, S. 37, 1983. s. 167-179.

14 Péruchon M. & Thomé-Renault A., *Destins ultimes de la pulsion de mort. Figures de la vieillesse*, Paris: Dunot, 1992.

özgü fenomenleri, psikanalitik gerilemenin paradoksal tekilliğini yeterince göz önüne almadan yaşlanmayı nörofizyolojik özedönüm mefhumuyla düşünmeye devam etmektedir. Bu bakış açısıyla, yaşlanma yılları, ölümün her yerdeliğinin, bedenin kötülemesinin, bağların kopması ve dürtüsel kaynaşmanın açılmasının, libido miktarındaki azalmanın, "psişik zarf sistemlerinin kötülemesinin" hakimiyeti altındadır. Bu değişme fenomenleri, esas olarak biyolojik etkenlerle ve yatırım nesnelerinin az bulunur hale gelmesiyle belirlenmektedir. Bu görüşü gözden geçirmeye devam etmeden önce psikanalizden faydalanan klinik deneyim yerlerinin ve karşılaştıkları hasta türlerinin yaşlanma teorilerini nasıl belirlediği sorulmalıdır. Yaşlanma, teorisyenin sorunsallarının olası yansıma yeri olmakla birlikte, aynı zamanda şu veya bu psikopatolojik düzenleme karşısındaki özgül karşıaktarımların ortaya çıktığı yerdir.

Yaşlanma sürecine eşlik eden kaçınılmaz bir psişik köhneleşme düşüncesinin, 1920'den itibaren "biyolojik bir yazgıyla bağlantılı bir psikolojik yazgı" inşa edilemeyeceğini gösteren Abraham ve çok sayıda yazar tarafından[15] yanlışlandığını söylemiştik. Aynı sırada, zamanın bize getirdiği yaralanmalar ve sakatlanmaların ve bunlarla birlikte düşünebileceğimiz bilinçli ve bilinçdışı anlamların değerlendirmeye alınmasının gerektirdiği ek psişik çalışma hakkındaki bir araştırma akımı gelişmiştir. Bu açıdan bakıldığında, psişik bedendeki değişiklik anlarını çağıran, yaşlanan somatiğin gerçekliği ön plana gelir.[16] Yaşlanmaya bağlı bedensel değişiklikler, özneyi –çocuksu güçsüzlüğü hatırlatan– edilgenlik deneyimleriyle karşı karşıya getirmektedir; bunlar da psişik aygıtı kendi sınırlarıyla ve bu edilgenleşmeyi etkin olarak aşmak için sahip olduğu kaynaklarla karşı karşıya getirir. Aynı şekilde, özneyi hem aynanın hem başka insanların bakışlarının ayna imgesiyle karşılaştırır – bu benlik ile benlik idealinin ilişkisinde, benliğin yas çalışmasını gerektiren bir "kimlik krizi"yle ifade edilen[17] ve bir birlik yaratmak şöyle dursun, ölümcül sonuçları olan bir kırılmaya maruz kalınabilecek, ayna evresinin yeniden yaşandığı kritik bir andır.[18] Diğer yazarlar, zamanın yıpratmasının yanı sıra, ileri yaşa

15 Simburg, E. J., "Psychoanalysis Of The Older Patient", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, C. 33, S. 1, 1985, s. 117–132; Hildebrand, H.P., "Object loss and development in the second half of life", *The Race against Time: Psychotherapy and Psychoanalysis in the Second Half of Life*, ed. R.A. Nemiroff & C.A. Colarusso. New York: Plenum, 1985, s. 211—227.

16 Le Gouès, G., "Aspects de la vie mentale tardive", *Revue française de psychanalyse*, S. 5, 1984, s. 1259-1272; Abraham G., Simeone I., "La therapie breve dans l'age avance", *Psychologie Medicale*, S. 12, 1980, s. 597; Herfray, C., "Vieillissement: Identité, deuil et castration", *Bulletin de Psychologie*, 38 (8-11), 1985, s. 523–531.

17 Herfray, C., C., *La Vieillesse, Une interprétation psychanalytique*, EPI-Desclée de Brouwer, 1988.

18 Messy J., *La personne âgée n'existe pas*, Paris: Payot, 1992.

eşlik eden, sevgi nesnelerinin kaybının da altını çizerler; birbirini izleyen bu kayıplar, biriken travmalar tarzında işlerler.[19] Bu çalışmalar kümesinde yaşlanmaya psikanalitik yaklaşım açısından vazgeçilmez üç terim ortaya çıkar: kimlik, kastrasyon ve yas.

Şimdi yaşlanmayı, yaş almayla gerçekleşen ama sadece bundan ibaret olmayan psişik bir süreç olarak vurgulayan yazarları ele alacağız. Buna yaş ilerledikçe daha sık rastlanması, daha kesin bir biçimde gözlemleyip araştırmamızı sağlar, ancak hayatın başından beri eylemde olduğunu kabul etmemiz gerektiği ortadadır. Burada bahis konusu olan, hayatın bizi, kaçınılmaz sonluluğunu göz önüne almaya ve doğuştaki güçsüzlüğümüzü ancak kısmen aşabildiğimizi ve hayatımız boyunca, René Char'ın yazdığı gibi hakikatin sadece başlangıcı olmaya mahkum, tamamlanmamış varlıklar olarak kalacağımızı kabul etmeye zorlayan (felaket, kayıp, hastalık, doğal bedensel dönüşüm) anlarıdır. Jaques'ın ortaya koyduğu gibi, hayatın ortasında bir özellik oluşacaktır: artık, hayat projelerine dönüşecek bir ideale, yakın veya uzak gelecekte ulaşmak için, ressam gibi "tabaka eklemek" değil, tüm hayatımız boyunca muadilini aradığımız şeyin ötesinde, heykeltıraş gibi "varlığın çekirdeğini" ortaya çıkarmak söz konusudur. Yaşı ilerledikçe özne, psişik aygıtın, benlik düzeyinde bir kimlik, süreklilik, kalıcılık duygusunu muhafaza etme yönündeki ana etkinliğiyle giderek daha çok karşı karşıya kalacaktır. Bu etkinlikte nesne yatırımları, belirleyicidir çünkü dürtüsel kaynaşma ve ayrışma arasındaki sürekli gidiş gelişin güvencesidir. Bianchi'ye göre,[20] paradoksal bir çifte yas çalışması kendisini dayatır: nesneler üzerinde yas çalışması, ama aynı zamanda "benlik dışında bir bağlanma kutbunun" muhafaza edilmesi gerektiren, benlik üzerindeki yas çalışması. Bu çifte hareket, yazarın "hayata verilen bir anlamı, sonunun gerçekliğiyle sınanarak sonuna kadar muhafaza etme gerekliliğiyle" yüzleşmeyi aydınlatmasına olanak sağlar. Bağlılık kutbunun muhafazası, yüceltici çıkışlara yol açan bir hayatiyetin güvencesidir. Bergeret tarafından açılan bu yüceltme yolu, yaşlanmayı demanstan (yaşlanmanın patolojik başarısızlıkları), yüceltmeye (yaşlanma başarısı) uzanan bir eksende düşünmeyi öneren Gouès,[21] Peruchon ve Thomé-Renault[22] tarafından

19 Quinodoz, D., "'J'ai peur de tuer mon enfant' ou Œdipe abandonné, Œdipe adopté", *Revue française de psychanalyse, Presses universitaires de France*, 1987.

20 Bianchi, *La question du vieillissement. Perspectives psychanalytiques, age.*

21 Le Gouès, G., *Le psychanalyste et le vieillard*, Paris, PUF, 1991.

22 Peruchon ve Thomé-Renault, *Destins ultimes de la pulsion de mort, Figures de la vieillesse*, Paris, Dunod, 1992.

yeniden ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmalarda yüceltmenin, belirli bir idealleştirmenin nesnesi olduğunu da ifade edelim.

Son olarak iki şey söyleyelim: İlk olarak klinikten yola çıkarak geliştirilen, yaşlanmaya dair psikanalitik çalışmalar, yaşlanmanın, narsisizm, benlik libidosu ve nesne libidosu, yüceltme, gerileme gibi mefhumları yeniden çalışmaya zorlayarak psikanalitik teoriyi sınadığını göstermektedir. Birçok yazar –çoğu– yaşlanmayı net olarak tanımlanmış, genel bir kategori gibi düşünmek konusunda çekincelerini ifade etseler bile, hepsi de bu olmayan psikanalitik nesneyle karşılaşmanın, onları psikanalitik teorinin sınırlarını sorgulamaya zorladığını söyler ve yaşlı denen insanların kliniğinin sınaması, birçok mefhumun yeni bir açıdan ele alınabilmesini sağlamıştır. İkinci olarak, bu konuda çalışanlar için yansıtma dayanağı ve fazla aceleyle yaşlanmayla bir tutulan psikopatolojilerin sebep olduğu karşıaktarımın ifadesi olarak, yaşlanma hakkında belirtilenlerin devamında, son yirmi yılda ortaya çıkan psikopatolojik araştırmalar alanına işaret edeceğiz. Yayımlanan bazı çalışmalar, psikanalistlerin ilgisinde bir artışın göstergesidir: sadece yaşlanan özne hakkında değil, analistin yaşlanmasının klinik çalışması ve teorileştirmelerindeki etkilerine yönelik bir ilgi. Analistin yaşça ilerlemesinin pratiği üzerinde etkileri var mıdır? Yaşlanan bedeninin gerçekliği, tedavide etkili olabilir mi, onu düşünebilir mi ve düşünmeli mi? Psikanalitik pratiği sürdürmenin sakıncalı olduğu bir yaş var mıdır? Burada henüz emekleme aşamasında ama çok katkı sağlaması umut edilebilecek bir araştırma sahası vardır.

Fransızcadan çeviren: Nazlı Ökten

Kaynakça

Abraham K., "Le pronostic du traitement psychanalytique chez les sujets d'un certain âge", *Œuvres Complètes, C. 2, (1913-1925)*, Paris: Payot, 1966, s. 92-96.

Abraham G., Simeone I., "La therapie breve dans l'age avance", *Psychologie Medicale*, S. 12, 1980.

Ameisen, J.-C., *La sculpture du vivant*, Seuil, 2003.

Assoun, P-L., "Le vieillissement saisi par la psychanalyse", *Communications*, S. 37, 1983. s. 167-179.

Balier C., "Problèmes psychologiques et psychopathologiques du troisième âge", *Revue de l'infirmière*, C. 3, s. 239-243.

"Pour une théorie narcissique du vieillissement", *L'information psychiatrique*, C. 55. S. 6, s. 635-645

Balint M., "The Psychological Problems of Growing Old", *Topique*, 2005, S. 93, s. 9-12.

Bergeret, J., "La deuxième crise d'adolescence", *Le temps et la vie*, Lyon: Chronique sociale, 1982, s 71-78.

Bianchi H. (ed.), *La question du vieillissement: Perspectives psychanalytiques*, Paris: Dunod, 1989.

Erikson E., *Identity and the Life Cycle: Selected Papers*, New York: International Universities Press, 1959.

Ferenczi S., "Pour comprendre les psychonévroses du retour d'âge", *Œuvres complètes*, Payot, 1974, S. 3, s. 150-155.

Freud S., (1904), "De la méthode psychanalytique", *La technique psychanalytique*, PUF, 6. basım, 1977.

----------, (1905), "De la psychothérapie", *La technique psychanalytique*, PUF, 6. basım, 1977.

----------, (1937), "L'analyse avec fin et l'analyse sans fin", çev. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Cotet, A. Rauzy, *Résultats, idées, problèmes, II, 1921-1938*, Paris, PUF, 1985.

Green, A., *Narcissisme de vie, narcissisme de mort*, Paris: Minuit, 1983.

Grotjhan M., "Analytic Psychotherapy with the Elderly", *Psychoanalytical Review*, 1955, S. 42, s. 419-427.

Herfray, C., "Vieillissement: Identité, deuil et castration", *Bulletin de Psychologie*, 38 (8-11), 1985, s. 523–531.

Hildebrand, H.P., "Object loss and development in the second half of life", *The Race against Time: Psychotherapy and Psychoanalysis in the Second Half of Life*, ed. R.A. Nemiroff & C.A. Colarusso. New York: Plenum, 1985, s. 211—227.

Jaques E., "Death and the Mid-Life Crisis ", *Int. J. Psycho-Anal.*, 1965, S. 46, s. 502-514.

Le Gouès, G., "Aspects de la vie mentale tardive", *Revue française de psychanalyse*, S. 5, 1984, s. 1259-1272.

-------- *Le psychanalyste et le vieillard*, Paris, PUF, 1991.

Messy J., *La personne âgée n'existe pas*, Paris: Payot, 1992.

Péruchon M. & Thomé-Renault A., *Destins ultimes de la pulsion de mort. Figures de la vieillesse*, Paris: Dunot, 1992.

Quinodoz, D., "'J'ai peur de tuer mon enfant' ou: Œdipe abandonné, Œdipe adopté", *Revue française de psychanalyse*, Presses universitaires de France, 1987.

Segal H., "Fear of Death - Notes on the analysis of an old man", *International Journal of Psychoanalysis*, 1958.

Simburg, E. J., "Psychoanalysis Of The Older Patient", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, C. 33, S. 1, 1985, s. 117–132.

Talpin J.M., *Psychologie clinique du vieillissement normal et pathologique*, Paris, Armand Colin, 2013.

Villa F., *La puissance du vieillir*, Paris, PUF, 2011.

Psikanalizde Yaşlılık

BELLA HABİP

Danielle Quinodoz'nun Anısına

Koronavirüs pandemisinde ön plana çıkan 65 yaş üstü bireylere yönelik karantina önlemleri dikkatleri ister istemez bu yaş kategorisine ve "Yaşlılık" konusuna çekti. Yaşlıları korumak amacıyla uygulamaya konulan ama bir tür yaşlı ayrımcılığına kadar varan bu önlemler kamusal alanda ilginç tartışmalara da yol açtı. Bu tartışmaların içeriği, anlamları çok çeşitlidir ve sosyoloji, siyaset bilimi, demografi, tıp vb. farklı disiplinlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Bu yazıdaki yaşlılık farklı bir bakışı, içeriden bir bakışı gerekli kılmakta, yaşlılığın ve yaşlının ruhsal süreçleri üzerine düşünmek hedefini gütmektedir. Psikanaliz yaşlılık dönemini, bebeklik, çocukluk, ergenlik ve erişkinlik dönemleri gibi ele almamış, bu alanda epey gecikmiştir. Ayrıca Freud'un elli yaş sonrası için bir psikanaliz tedavisini pek tavsiye etmediği bilinmektedir. Burada Freud'un argümanı libidonun esnekliğini kaybetmiş olması ve 50 yaş üstü analizanlarda çok büyük değişiklerin beklenmemesi yönündeydi.

Mamafih Freud'un zamanındaki psikanalize değin kuramsal ve klinik tespitler çok değişti ve gelişti. Libido kuramı tabii ki eskimedi. Aşk ve cinsellik, doğumdan itibaren sevme ve sevilme ihtiyacı, yani yaşam enerjisi olan Eros hâlâ psikanaliz ekolleri arasında başat bir öneme sahip. Bunların başında, dürtü kuramının apayrı bir yere sahip olduğu Paris Psikanaliz Topluluğu geliyor. Post-Freudcular olarak anılan çağdaş psikanalistler Freud'un kuramını daha ileriye taşıdılar, iç dünya ve iç nesneler, bütünleşme (Melanie Klein), düşünme kuramı (W. R. Bion) gibi kavrayışlar zamanımızın psikanaliz düşüncesinde önemli bir yere sahip oldu. Sadece libido değil, libidonun, cinsel

enerjinin düşünme ve karar alma süreçlerimizi, bedenimizi tüm yaşamımız boyunca nasıl etkilediği de önemli oldu. Böylece 1 yaşındaki bebeğin henüz nüve halindeki düşünme yeteneği ile tüm yaşamını gözden geçiren ya da geçiremeyen 80 yaşındaki yaşlı bir bireyin düşünce süreçleri de çağdaş psikanaliz açısından ilginç hale gelebildi.

Psikanalizin ya da psikanalistler tarafından yürütülen psikanalitik bir terapinin 50 yaş ve üstünde de mümkün olmasının bir diğer gerekçesi de yaşam dilimlerinin uzaması ve yaşam biçimlerinin Freud'un zamanınkinden epey farklı olmasıdır. Yaşam dilimlerinin uzaması ile kadın ve erkeklerin sık sık ikinci hatta bazen daha da fazla evliliklerle yaşamlarını yeniledikleri göz önünde bulundurulunca, bu süreçlerde ruhsal hayatın tüm dinamiklerinin gençlikte yaşananlarınkinden çok farklı olmadığı gerçeği gözler önüne serildi. Belki aldığı görünürdeki biçimler farklılaştı ama insanoğlunun ruhsal işleyişi temelde değişmedi. Freud'un vakalarını anlattığı metinlerde kırklı yaşlarda dul bir kadın yaşlı sıfatıyla anılıyordu. Keza zamanın cinsel pratikler üzerindeki sosyal kontrolü yüksekti ve bireyin evlilik dışında ve aile kurmadan da aşk hayatını sürdürebildiği gerçeği göz ardı ediliyordu.

Çağdaş psikanalizin bakışı bu toplumsal gerçeklere de gözünü kapamadı. Psikanaliz tedavisi yaş sınırı tanımazken psikanalizin çeşitli pratikleri de gerontolojinin alanına girdi. Avrupa'da bakım evlerinde sık sık psikanalistlerin konsültasyonuna başvurulduğu gibi kurum içinde yaşlılarla çalışan terapistler bir psikanalistin süpervizyonluğunda pratiklerini geliştirdiler. Bu minvalde psikanalistler de son 20 yıl içinde yaşlı bireylere divanlarını açmaya başladılar.

İşte böyle bir deneyime sahip ünlü bir psikanalistin tespitleri bu yazının odağında olacak. *Yaşlanmak. Bir Keşif* adlı kitabını 2008 yılında yayımlayan, İstanbul'a da bir sunum yapmak üzere gelmiş,[1] Fransız kökenli, İsviçre Psikanaliz Topluluğu'na mensup Danielle Quinodoz'un bu alandaki tespitleri yaşlıya ve yaşlılığa yepyeni bir bakış açısı getirmiş, yaşlılığın korkutucu imgesinden kurtarmıştır. Ne de olsa medya organlarının çoğunluğu yaşlılığı fiziki ve mental handikaplar çerçevesinde ele almakta ve sürekli bir olumsuz algıyı yaymaktadırlar. Oysa birbirinden çok farklı yaşlanma biçimlerinin olduğu gerçekliğini göz ardı etmeyen yazar, Freud'un *ruhsal çalışma* kavramını ödünç alarak *yaş-*

1 Danielle Quinodoz Aralık 2006 yılında Psikanaliz ve Psikanalitik Psikoterapiler Derneği (şimdiki adıyla Psike İstanbul) tarafından düzenlenen *Psikanalitik Çerçeve* temalı Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu'nda bir sunum yapmış, daha sonraki yıllarda eşi Uluslararası Psikanaliz Dergisi Yıllıkları editörü Jean-Michel Quinodoz ile birlikte seminer vermeye de gelmiştir.

lılık çalışması adı altında ruhsallığımızın işleyişini yepyeni bir bakış açısıyla gözler önüne serer. Ruhsallığın en bariz çalışmasını rüyaların çalışmasında izleriz. Rüyadaki öğeler dinamiktir, hem geçmişten hem de şimdiki zamandan izler taşıdığı gibi, bu öğeler yoğunlaştırma ve yer değiştirme mekanizmalarıyla da yer ve görünüm değiştirip sansürden kaçarlar. Böylece rüyayı gören kişi onu ilk bakışta anlayamaz. Analiz durumu bu gizlenen öğeleri yerinden çıkarıp geçmişle şimdiki zaman arasındaki bağlantıyı kurarak rüyayı anlaşılır kılar. Yaşlılık çalışmasını rüya çalışmasına benzeten yazara göre yaşlanmak sadece yaş almak değil, bu yaşı nasıl aldığımızın, kısacası nasıl yaşadığımızın da göstergesidir. Yaşlılık çalışmasının da tıpkı rüya çalışmasında olduğu gibi kendine has dinamikleri vardır.

Yaşlılık çalışması yazara göre, yaşamımızın sonunu güzergâhının bütünü içinde, yani başı ve sonuyla birlikte, içsel tarihimizin bütününe bakarak konumlamaktır. Bu konumlama kendi içsel tarihimizi inşa etmektir. Böyle bir çalışmayı yaşlılar farklı biçimlerde icra ederler. Kimisi yaşamını kaleme alır, kimisi fotoğraf albümlerini düzenlemeye koyulur. Maksat yaşamın tümünü kapsayan bir iç tutarlılık bulmaktır. Bazı yaşlılar bu tarihe bütünsel bir bakış atmaktan imtina ederler; böylece yaşamın sonluluğunu da görmezden gelmiş olurlar, der Quinodoz. Bunu da yaşamlarındaki önemli olayları yan yana getirip onlar arasında bağ kurmadan yaptıkları için, zaman içinde bir yolculuk ettikleri mefhumu sanki onlara yabancıdır. Bu tür yaşlıların *pasif* bir şekilde yaşlandıklarını söyleyen yazar çok sık rastladığımız her gün aynı hareketleri tekrarlayan, her günün aynı gün olduğu monoton bir hayata gönderme yapar. Oysa *aktif* bir biçimde yaşlanan insanlar rutin içindeki monotonlaşmış yapıp ettiklerine değil, daha çok tüm yaşamlarının anlamına yoğunlaşırlar, bir anlam bulmaya çalışırlar. Bunu yaparken de geçmişle şimdiki zamanı tüm yaşamlarının içine katarlar. Bazı yaşlılarda bu belirgindir. Yaşamlarının belli başlı önemli dönüm noktalarını daha sık anlatmaya başlarlar; bu anlatıların çevrelerindeki kişiler tarafından dinlenmesinin çok değerli olduğunu vurgulayan yazar bu anlatıcılığı, takıntılı bir biçimde aynı sahne ve olayları durağan bir şekilde anlatan yaşlılardan ayırır. Bu sonuncular zamanı durağanlaştırmış ve ölüm düşüncesini zihinlerinden kovmuştur; onlardaki hâkim duygu *can sıkıntısı*dır. Oysa aktif bir şekilde yaşlananlarda ölüm düşüncesi daimi olarak mevcuttur bu bir miktar kaygı pahasına olsa da can sıkıntısından eser yoktur ve zaman kavrayışları sonluluğu içerir. Canı sıkılan yaşlıların zamansal algıları ise *sonsuzluk* temelindedir. Mütemadiyen aynı anıyı tekrarlayan ve

çevresinde bezginlik duygusu yaratan yaşlıların o anıya takılıp kalmalarının avantajının o anıyı kaybetmediklerine dair yanılsamalı bir inanış olduğunu ileri süren yazar, durdurulan o enstantanede yaşamın durduğunu ve o anının kişinin tüm yaşamına dâhil olmadığını da ekler. Bir başka deyişle söz konusu anı, anı olmaktan çıkmış, yaşlının yaşamının içinde değil, havada bir yerde asılı kalmıştır.

Anıların kişinin tüm yaşamına dâhil olması gibi farklı yaş dönemlerinin de tüm yaşamla bütünleşmesinin önemini vurgulayan Quinodoz şimdiki zamanımızın geçmiş tüm yaşlarımızın izlerini taşıdığını ileri sürer. Yaşlıların da bu izleri taşımasının ve onları bütünleştirmesinin önemine dikkat çeken yazar yaşlılıktaki ahenkli bir yaşamın bu bütünleştirmekle mümkün olabileceğini ileri sürer. Bununla ilgili ilginç örnekler de veren yazar kimi yaşlıların sanki daha ileri bir yaşa geçmek için bir önceki döneme ait yaşantıları yok etmeleri gerekiyormuşçasına farklı dönemlere mahsus yaşamlarını ayrı kutulara hapsettiklerini gözlemler. Yazar, çocukluğunda çokbilmiş bir çocuk olarak epey sükse toplamış ama çocukluğunu yaşayamamış yaşlı ve mutsuz bir adamdan söz eder. Analiz sırasında bu adamın kendi çocukluğunu nasıl öldürdüğünü, bir önceki oğlunu kaybeden yaslı annesinin etkisinde kalarak kendisine çocuk olmaya izin vermediğini anlatır. Bir diğer örnek de beş yaşındaki bir kız çocuğu gibi konuşan yaşlı bir kadındır. Çocukluk burada bir kutunun içine hapsolmaktan ziyade tüm sahneyi kaplamış ve diğer tüm yaşların kendilerini göstermelerini engellemiştir. Çocukluğunda cinsel istismara maruz kalan yaşlı bir kadının tüm yaşantısı sanki bir istismarcıyla işgal edilmişti ve çocuksu öğelerle dolu idi. Yazar bu kadının analiz süresince diğer yaşlarını da nasıl tedricen yaşamına dâhil ettiğini anlatır. Keza bir çoğumuza da tanıdık gelebilecek ergenlik döneminin kimi çılgınlıkları ya da hayal kırıklıkları anılarının silinmesinin de yaşlılıkta bir handikap olduğunu, yaşlıların gençlerdeki dürtüsel enerjiye, tutkulara tahammülsüzlüğünün kendi yaşamlarındaki kimi tutkulara karşı da körleşip onları dönüştürmekten mahrum kaldıkları tespitinde bulunur. Çocukluk dönemini muhafaza etmenin çocukluğa geri dönmekten farklı bir şey olduğunun da altını çizen yazar N. Huston'a atıfta bulunarak, çocukluğu bir meyvenin çekirdeğine benzetir. Meyve olgunlaştıkça çekirdeği kaybolmaz. Aynı şekilde ileri yaşlar da çocukluğu silmez.

Yazarın üstünde durduğu diğer bir husus da ölüm düşüncesi karşısında duyulan kaygıdır. Kimi yaşlılar bu kaygıya yenilmez ve çevrelerine son günlerine kadar faydalı olmak isterler. Kimi yaşlılar da aksine huysuzlaşırlar. Tabii bu

huysuzluğu yaşlıyı çevreleyen koşullar çerçevesinde düşünmeyi ihmal etmeden, yazar ünlü psikanalist Melanie Klein'ın şizo-paranoid ve depresif konumlarına gönderme yapar. Çevrelerine karşı faydalı olmaya gayret eden yaşlıların ölüm kaygısına karşı direndiklerini ve sevgi nesnelerine ihtimam göstererek onların zarar görmemesi için gayret ettiklerini söyler. Duydukları kaygı depresif bir kaygıdır. Bu tabii depresyon demek değil, sevgi nesnelerini kaybedebileceklerine dair tasalı ama sevgi dolu bir yaşantıdır. Bu da yaşlıların son zamanlarında iç dünyalarına bir çekidüzen vermek için çevrelerindeki kişilerle uzlaşmaya, gerekirse onlarla barışmaya yönelik gayretlerini de anlaşılır kılar. Bu gayretlerin temelinde sevgi nesnelerini onarma hedefi vardır. Tabii bu nesneleri özellikle iç nesneler bağlamında düşünmemizi vurgulayan yazar kimi yaşlıların bu iç dünyalarını ve iç nesnelerini bütünleştirmeye yönelik yaşlılık çalışmasından örnekler verir. İç nesnelerle kurulan bağın gücüne çarpıcı bir örnek de ölüm anında yalnız kalma talebidir. Sofokles'in ünlü trajedisi *Oidipus Kolonos'ta*, Oidipus'un bu dünyayı terk etme anında kızı Antigone'den onu yalnız bırakmasını istediği gibi, böyle bir yalnızlığı isteyen yaşlıların aynı zamanda eşlik edilme taleplerinin birbiriyle çelişmediğini söyleyen yazar ölüme yaklaşan bir yaşlının farklı bir zaman diliminde olduğunu ileri sürer. Ölümle burun buruna gelmiş insanların tanıklık ettikleri gibi, o anlarda, bir tür sonsuzluk anında tüm yaşamları gözlerinin önünden geçer. O anı bizim yaşadığımız kronolojik zamanın dışında kurgulayan yazar, yaşlılık çalışmasıyla iç nesneleriyle çok yakın bir ilişki içinde olan yaşlıların böyle bir zamanda yaşadıklarını ileri sürer.

Huysuzlaşan yaşlıların ise ölüm düşüncesi ile kurdukları ilişki farklıdır. Onların yaşadıkları kaygı görünürde ölümle ilintili olsa bile yazar bu kaygıyı suçluluk duygusu ve zulmedilme korkusu ile ilişkilendirir. Bu korku da yaşlılık çalışmasını imkânsız hale sokar. Yazara göre bu yaşlılar bilinçdışı bir düzeyde yaşlanmayı ve ölümü bir zamanlar öfke besledikleri hatta saldırganca tutumları olduğu kişilerin bir intikamı olarak yaşamaktadırlar. Bu düşünce, yani eski düşmanların intikam alacağı düşüncesiyle çevrelerine karşı gitgide güvensiz ve şüpheci olmaya başlarlar. Hatta sevdikleri ve değer verdikleri kişilere de öfke duymaya tahammül edemezler. Bu sanki onları bütünüyle kaybetmek anlamına gelir. Duyguları keskin ve nüanstan eksiktir. Dolayısıyla ölüme hazırlanmak bir yana, yaşamın son zamanlarını bir tür zulmedilme kaygısıyla geçirirler. Bu yaşantıları yazar şizo-paranoid konumdaki kaygılara benzetir.

Belki burada bir parantez açmak ve iç nesneler ve şizo-paranoid konum gibi psikanaliz kavramlarına kısaca bakmakta fayda var. İç nesneyi Melanie

Klein zihinsel ve mental bir imge olarak tarif eder. Bu imge tabii kaynağını dış dünyadaki bir nesneden alır. En önemli iç nesneler anne-baba ya da meme ile ilgili olanlardır. Bebek bu nesneleri kendi yaşantısıyla, yani kaygı ve korkuları, ya da sevgi ve şükran duygularıyla biçimlendirir. Bir başka deyişle, bebek bu nesnelere yaşam ve ölüm dürtülerini yansıtır. Akabinde, bu yansıtma sonucunda meme içe atılır. Örneğin bebek çok aç kalırsasa çok cimri ve onu doyurmayan bir meme imgesi kendilik içine atılır. İçe katılan bu nesnelerle bebek daha sonra özdeşleşecek ve bir tür paralel dünya, yani bir iç dünya yaratacaktır, zira bu birbirinden farklı nesnelerin içeride birbirleriyle de iletişime geçmeleri söz konusudur.

İşte böyle paralel bir evrenin varlığına örnek olarak şizo-paranoid konum gösterilebilir. Melanie Klein konum terimini ruhsallıktaki belirli bir tutum olarak tarif etmekte, herhangi gelişimsel bir evreye gönderme yapmamaktadır. Şöyle ki, söz konusu ruhsal tutum yaşamın herhangi bir döneminde, yaşlılıkta da vuku bulabilir ve sadece bebekliğe ya da çocukluk dönemine mahsus değildir.

Melanie Klein bebeğin doğum anında yaşadığı travmaya, açlık ve memeden yoksun kalma deneyimlerine, ölüm dürtüsünün etkilerine verdiği ruhsal tepkileri inceler. Ünlü psikanaliste göre bebek çok kısıtlı da olsa bir benliğe sahiptir ve bu benlik bütünleşmemiş olup bu tür yaşantılarla, özellikle de ölüm dürtüsünden kaynaklı kaygıyla baş etmeye çalışır. Bunu da nesneleri iyi ve kötü olarak radikal bir biçimde bölerek ve onlara ya yansıtarak ya da onları içe atarak ve sonra da bu nesnelerle özdeşleşerek mücadele eder. Bu bölmenin gelişim açısından önemini vurgulayan yazar, iyi bir nesnenin, iyi bir deneyimin iç dünyaya yerleşmesinin ileride şizo-paranoid konumda takılıp kalmamayı ve depresif konuma doğru ilerlemeyi sağladığını da ileri sürer.

Nesneleri iyi ve kötü olarak bölmenin yanında, şizo-paranoid konumun en temel özellikleri yüceleştirme ve tümgüçlülüktür. Kötü deneyimler tümgüçlü bir şekilde inkâr edilir ve iyi deneyimler yüceleştirilir. Böyle bir ruhsal mekanizmanın temelinde zulmedici bir memenin düşlemsel varlığı vardır.

Oysa depresif konumda deneyimler daha yumuşar, radikal iyi ve kötü yerini nesnenin hem iyi hem de kötü olduğu ve bir bütün olarak algılandığı biçime doğru evrilir. Mutlak iyi ve kötülerin dünyası geride kalmış, sevgi nesnesinin hayatta kalması, onu kaybetmemek için duyulan kaygı ve verilen çaba ön plana çıkmıştır. Yaşlılık çalışmasının da yaşamın son dönemlerinde bu depresif konuma ulaşmasının önemini vurgulayan yazar bir anlamda yaşamın bütü-

nünü göz önünde bulundurmamızı ve bu bütünlük üzerinden bir anlamlılığın mümkün olabileceğini ileri sürer.

Tabii hayatı bir bütün olarak ele almak bu bütünlük içindeki kayıpları da kabullenmek anlamına gelir. Ne de olsa yaşlılık dönemi bir dizi kayıp ve vazgeçişi içerir. Profesyonel hayatın sonlanması ile başlayan bu süreç fiziki kısıtlanmalarla, kimi zaman da sağlık sorunlarıyla devam eder. Yaşlı kişinin hayatından kimi zaman eşleri, kimi zaman yakınları, arkadaşları bir bir eksilmeye başlar. Bu kayıplara karşı her yaşlının farklı bir biçimde tepki verdiğini tespit eden yazar, kimi yaşlıların gerçek kayıplarını ruhsal ve sembolik anlamda iç dünyalarında muhafaza etme yeteneğine sahip olduklarını, ruhsal gerçekliklerine yakın bu kişilerin bizleri farklı bir gerçeklikle, fiziki gerçeklik kadar gerçek olan bir gerçeklikle tanıştırdığını ileri sürer.

Kayıpların nasıl muhafaza edildiğine dair patolojiden ilginç bir örnek de veren yazar 80 yaşında Xantia adlı yaşlı bir kadının yas sürecine odaklanır. Bu kadının tüm yaşamı boyunca anne-babasına karşı olan bağlılığı bağımlılık derecesindeymiş ve son günlerine kadar onlarla birlikte yaşamış. Kadın 60 yaşına gelince peş peşe anne ve babasını kaybetmiş. Fakat hiçbir şey olmamış gibi yaşamına devam etmiş. Ama seksenli yaşlara gelince ve hayatını yalnız idame edemeyeceği belli olunca bir bakımevine kaldırılmış. Bakımevine kaldırıldığı sırada bu canlı, üretken kadın birden katatoniye girmiş. Bakımevindeki psikiyatr bu kadınla düzenli olarak görüşmeye başlamış ve bu görüşmeleri bir psikanalistin süpervizyonluğundaki ekip toplantılarına getirmiş. Süreç şöyle gelişmiş: Psikiyatr her gün Xantia'yı 15 dakikalığına ziyaret ediyormuş ve bu ziyaretlerde yaşlı kadın kaskatı postürünü devam ettirip ağzını açmıyormuş. Psikiyatr farklı bir yol deneyerek kendi gördüklerini, hissedip anladıklarını hastaya tedricen anlatmaya başlamış. Bu süreçte hastanın bakışlarında bir canlanma tespit eden psikiyatr daha da ileri giderek tahmin ettiklerini de hastaya aktarmış. Yaşlı kadın önceleri bazı mimiklerle psikiyatrın söylediklerini onaylıyor ya da reddediyormuş. Zamanla az da olsa konuşmaya başlamış. Psikiyatr bu sefer çalışmasına haftada iki kere 45'er dakika olmak üzere daha kapsamlı bir çerçeveyle devam etmiş. Bu çalışmaya paralel olarak süregiden, ayda bir tüm ekibin bir psikanalistin süpervizyonunda yürütülen çalışma ortaya epey ilginç bulgular çıkarmış. Bu hayat dolu enerjik kadın anne babasının vefatlarından sonra onlara ait eşyaları birtakım kutulara koymuş ve sanki bir daha açmamak üzere özenle kilitlemiş. Zihninde anne-babası somut olarak o sandıkların içindeymişçesine bir şekilde varlıklarını sürdürüyorlarmış. Hatta

bazen onlar yaşıyormuşçasına konuşan yaşlı kadının onların kaybını inkâr ettiği ve patolojik bir yas süreci içinde olduğu barizmiş. Burada yazar kaybın ilkel bir sembolizmle karşılık bulmasının ve temsil edilmesinin altını çizer. Kadının katatonisinin tam da bakımevine taşındığı zamana denk düştüğünün altını çizen yazar, hastanın ilerleyen süreçlerde o kutuların kurum içine taşınamayacağı gerçekliği ortaya çıkınca ilk defa anne-babasını kaybettiği hissini duyumsadığını söylediğini de eklemiştir. Kutularından ayrı kalınca yas sürecini başlatan Xantia, onlarla özdeşleşip hareketsiz ve sessiz kalmıştı. Ne de olsa yas süreci öncelikle yaslı kişinin kaybettiği kişiyle özdeşleşmesiyle başlar, yani onu önce içine katması sonra onu içselleştirmesi gerekir. Bu, yas sürecinde inkârdan sonra kayba karşı ortaya çıkan en temel savunma mekanizmalardan biridir. Böylece kayıp nesne yaşamaya devam eder. Yas sürecinin sağlıklı işleyebilmesi bu içe atılan nesnenin kendisinden çok temsil ettiği özelliklerinin ön plana çıkmasıdır. Oysa Xantia kaybı önce inkâr etmiş sonra onlarla somut bir şekilde özdeşleşmişti.

Kayıplarını iç dünyalarında muhafaza etme yeteneğine sahip yaşlılar ise bu kayıplara kendi iç dünyalarında bir alan açarak onlarla diyaloglarını kesmez. Bu iç diyalog dışarıda da, çevrelerindeki kişilerle de devam eder. Gençlik zamanlarını, deneyimlerini paylaşan tatlı dilli yaşlılar daha az acı çekmezler, ne de olsa her kayıp ruhsallık açısından bir darbedir; mamafih onların bu acıları tarihselleştirme ve bir anlatıya dönüştürme yetenekleri yazarın deyimiyle "her şeylerini kaybetmeleri ama kendilerini kaybetmemeleri", yaşlılık çalışmasının bir başarısıdır.

D. Quinodoz'nun psikanalist olarak yaşlılarla sürdürdüğü psikanaliz, psikanalitik psikoterapi, kurum içinde yaşlılarla sürdürülen psikoterapilerin süpervizyonu gibi çalışmalarını paylaştığı bu kitabın bir diğer önemi de ruh sağlığı profesyonelleri için yeni ufuklar açmasıdır. "Bu yaştan sonra değer mi?" sorusuyla karşılaşan terapist ve analistlerin yılmamalarını, zira yaşlının sarf ettiği bu sözlerin özünde bir değersizlik duygusunun yattığını, aslında buna kendisinin değip değmediğini sorgulamakta olan bir bireyi düşünmemiz gerektiğini söyler. Terapi süreci başlar başlamaz yaşlıdaki zihinsel canlanmanın belirgin olduğunu, sık sık ortaya çıkan ev kazalarında, keza somatik yakınmalarda da önemli ölçüde azalmanın bu yakınmaların bilinçdışı bir şekilde yardım isteme biçimi olduğunu gösterdiğini belirtir.

Yaşlılarla sürdürülen analitik çalışmanın her türlüsünün diğer yaş dilimlerindekinden çok farklı olmadığını belirten yazar yaşlıları böyle bir çalışmaya

motive eden iki önemli hususa işaret eder. Bunlardan birincisi yaşlıların yas çalışmalarını yerine getirmekte zorlanmaları ve bu konuda dolaylı olarak yardım istemeleridir. Bir diğeri de kimlik arayışlarıdır. Bu arayışın temelinde sık sık yaşamları boyunca kimliklerini çevrelerindeki talepler doğrultusunda inşa etmiş olan kişilerin yaşlılık dönemindeki yalnızlık yüzünden tek başlarına var olamama sorunu yaşamalarıdır.

Yaşamımızın sonunun da yaşamımızın bir parçası olduğunu ve değerli olduğunu bize hatırlatan D. Quinodoz bu son kitabıyla, yaşlılığa bir anlamda eskiden sahip olduğu değeri iade etmiştir. *Yaşlılık çalışması*nı ruhsal çalışmanın bir parçası olarak günümüzün psikanaliz pratiğine kazandırması bu kitabı ayrıca değerli kılmaktadır.

Psikanaliz kuramında ve yüz yılı aşkın pratiğinde yaşamımızın başlangıcı ve özellikle de ilk 5 yıllık döneminin belirleyiciliği bir paradigma olarak karşımıza çıktı. Oysa yaşamımızın son yılları ve o yıllara mahsus ruhsal yaşantılar ve yaşamımızın sonunu hazırlamak gibi konulara D. Quinodoz ve birkaç çağdaş psikanalistin tespitleri dışında pek değinilmedi. Bu konulardan kaçınmanın konjonktürel nedenlerine bu metnin başında kısaca değinilmiş olsa da bu kaçınmanın ruhsal nedenleri de muhtemelen ileriki dönemlerde daha belirginleşecektir. Bu kaçınma, psikanalistlerin bir tür "zamansız" bir ortamda –ne de olsa bilinçdışı zaman tanımaz– yıllarını geçirdikleri ve kronolojik zamana daha az dikkat gösterdikleri için olabilir mi? Ya da psikanalistlere özgü bir zamansallığın tarifinin yeniden yapılması gerekli değil midir? D. Quinodoz'nun kitabı bu anlamda psikanaliz dünyasına yeni bir değer katmamış mıdır?

Kaynakça

Freud, S. (1900), *Düşlerin Yorumu*, çev. Emre Kapkın, Payel Yayınları, 2004.
Freud, S. (1917), *Yas ve Melankoli*, çev. Leyla Uslu, Cem Yayınevi, 2019.
Klein, M. (1921-1945), *Sevgi, Suçluluk, Onarım*, ed. B.Habip, Kanat Yayınları, 2003.
Quinodoz, D., *Vieillir. Une Découverte.* P.U.F., 2008.

"Çirkin Tekrarlar"ı Bırakmak: *Tante Rosa*, Yaşlılık ve Beauvoir

TOROS GÜNEŞ ESGÜN

Simone de Beauvoir 1970 yılında, '68 kuşağının o sıralar[1] pek de ilgilenmediği bir konuyu, yaşlıların deneyimlediği ekonomik ve toplumsal problemleri ele aldığı *Yaşlılık* kitabına başlarken kültür tarihine yönelik bir ithamda bulunur: O zamana kadar ne sosyal bilimler ne felsefe yaşlı insanın durumunu düşünmeye yanaşmıştır, yaşlılığa karşı adeta bir *sükût suikasti* söz konusudur.[2] Belki de bu durum, eserde dile getirildiği gibi kimsenin kendi yaşlılığını fark edememesinden, aksine yaşlılığın hep "başkasının yaşlılığı" olarak inkâr edilmesinden kaynaklanır. Beauvoir 62 yaşında yazdığı bu kitapla söz konusu *sükut suikasti*'ni bozmak üzere yola çıkarken en önemli yapıtı olarak görülen 1949 tarihli *İkinci Cinsiyet* kitabındaki yaşlılık kavrayışından farklı bir rota izler: Yaşlılık sadece kadınlık durumu açısından ele alınmaktan ziyade tüm cinsiyetlerin deneyimlediği bir insanlık durumu olarak karşımıza çıkar. Beauvoir'nın 1970 tarihli metninde "yaşlı kadın" ile "yaşlı erkek" arasındaki ayrımlara işaret ettiği pasajlar eserin hacmine kıyasla daha az yer kaplar ve bu ayrımların ortaya konuluşuna karşın kitaptaki asıl odak, her iki cinsiyetten yaşlıların maruz kaldığı eşitsizliğin ifşa edilmesi, yaşlılığın anlamlandırılışının

1 "'68 kuşağının özel olarak da İkinci Dalga feminizmin yaşlılık konusuna ilgisi daha ziyade 80'li yıllardan sonra söz konusu olmuş, yaşlılık ve bakım etiği ile ilgili konular Beauvoir'dan sonra günümüzde Lynne Segal gibi ikinci dalga feministler tarafından da ele alınmaya başlanmıştır. Bkz. Lynne Segal, "Temporal Vertigo, Paradoxes of Ageing", *Studies in Gender and Sexuality*, C. 15, S. 3, 2014, s.214-222.

2 Simone de Beauvoir, *Yaşlılık, Cilt 1*, çev. Osman Erberk&Eray Erberk, İstanbul: Milliyet Yayın, 1970, s. 12. Bu çeviride "sessiz anlayış" diye karşılanan "sükut suikasti" ifadesiyle Beauvoir, Marx'ın *Kapital*'i yazdıktan sonra uğradığını düşündüğü yok saymaya gönderme yapmaktadır. Türkiye'de bu ifade daha ziyade Ahmet Hamdi Tanpınar'ın günlüklerinde geçen bir ifade olarak bilinir.

tarih ve kültür içindeki seyri izlenerek kapitalist düzen içerisinde yaşlıların toplum için faydasız görülmeye başlanmasının, "insan" kategorisinden dışlanmalarının eleştirilmesidir. Kapitalist sömürü ve eşitsizlik sona erdiğinde yaşlılık da o kadar kötü bir şey olarak değerlendirilmeyecektir Beauvoir'ya göre. *İkinci Cinsiyet* eseri ise her iki cinsiyetin maruz kaldığı toplumsal dışlanmadan ziyade yaşlılığın özel olarak kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğine işaret eder. Kadınlık durumunun yaşam içinde geçirdiği dönüşümler ele alınırken, olgunluk çağı ve yaşlılık, kadın oluş sürecinin sonu, "tamamlanma", hatta kadın olmaktan çıkış olarak tasvir edilir. Beauvoir yaşlı kadın olma halinin iki cinsiyetin ötesine geçtiğini ve "üçüncü cinsiyet" olarak adlandırılabileceğini söyleyerek kadının, tüm yaşam sürecindeki durumları olduğu gibi yaşlılığı da erkekten farklı şekilde deneyimlediğini öne sürer. Beauvoir bu deneyim farkının biyolojik olmadığını, aksine toplum ve tarih içerisinde, kadının dünyayla, kendi yaşamıyla ve başkalarıyla ilişkisi dolayımıyla, onu "mutlak başka" olarak konumlandıran erkeklerin bakışlarıyla kurulmuş olduğunu söylese de kadının çocukluktan ergenliğe, annelikten ve menopoza kadar geçirdiği biyolojik dönüşümler hesaba katılır.[3] Kadının "arzu ve kaygı arasındaki varoluşu"nu, zamanla kurduğu ilişkiyi bu biyolojik, psikolojik, ekonomik koşulları kapsayan bütünsel çerçeve içine yerleştirerek değerlendirir. Dolayısıyla kitabın temel sorusu olan "Kadın nedir?" de, ünlü "Kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü de kadının tüm yaşam sürecini betimlemekle zorunlu olarak "yaşanılan zaman"[4] meselesi üzerinden "Yaşlı kadın nedir?" sorusuna uzanır: Kadın olmak, yaşamı başlatan doğumla belirlenmediğine ve ancak oluş halinde kavranabileceğine göre, önünde geleceğin kısaldığı, ölüme yaklaşmış "yaşlı kadın" bu oluşun sonunda konumlanarak kadınlığıyla nasıl ilişkilenir? "Üçüncü cinsiyet" haline

3 Beauvoir, biyolojik özelliklerin değil, bu özelliklerin anlamlandırılışının kadınlığı kurduğunu söylese de son kertede bedenin biyolojik dönüşümleri üzerinden kadının zamansallığını okur. Bu noktada Butler'ın *Cinsiyet Belası*'nda Beauvoir'a eleştirisi, onun hâlâ Kartezyen ruh-beden düalizmini aşamadığı ve kadın oluşu her ne kadar bir oluş olarak ele alsa da son kertede biyolojik dişilik üzerinden değerlendirmiş olmasıdır (Bkz. Butler, Judith, *Cinsiyet Belası*, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul: 2012, s. 59-61). Butler'ın bu yorumunun hakkaniyetli olup olmadığı tartışması bir başka araştırmanın konusu olmakla beraber, biz bu yazıda biyolojik dönüşümün ötesinde toplumun yaşlı kadının zamansallığına yüklediği anlamları ele almaya çalışacağız. *Tante Rosa*'yı Beauvoir'dansa Butler ile birlikte okuyarak ondaki dönüşümleri "queer teori" üzerinden ele alan bir başka yazı için: İpek Şahinler, "Tante Rosa ve Düş(üş) Kavramı, ya da Tante Rosa'nın 'Queer Düşüş Sanatı'", *KaosQ+*, S. 8, 2019, s. 102-105. s.102-105.

4 Megan M. Burke, "Gender as Lived Time: Reading The Second Sex for a Feminist Phenomenology of Temporality" *Hypatia*, S. 33, 2018, s. 111-127 içinde s. 112. Burke, *İkinci Cinsiyet*'te yer alan kadın oluşun içerdiği zamansallığın deneyimle ilişkisinden ötürü "yaşanılmış zaman" olarak adlandırılması gerektiğini öne sürer.

gelen yaşlı kadın dünyaya ve yeni deneyimlere eskisinden daha açık olabilir mi, yoksa tam tersine yaşlılığında "mutlak başka"lığı katmerlenir mi? Yaşlı kadın nedir ve özgür olabilir mi?

Yaşlılık, yaşlanma ve kadın olma ile özgürleşme arasındaki ilişkileri kadın oluşun zamansallığı üzerinden açığa çıkarmayı gerektiren bu sorunun yanıtını bu yazıda Beauvoir'nın yapmayı çok sevdiği şekilde, tekil deneyim ile varoluşun bütünselliğini bir arada anlamamıza olanak sağlayacak bir edebiyat eseri üzerinden düşünmeyi deneyeceğiz: Türkiye feminist edebiyatının en ayrıksı yazarlarından biri olan ve eserlerinin değeri özellikle son yıllarda daha çok anlaşılarak verimli eleştirilere konu olan[5], Sevgi Soysal'ın 1968 tarihli, kendi teyzesinin hikayesini anlattığı *Tante Rosa* (*Rosa Teyze*) romanını Beauvoir'nın yaşlı kadın üzerine düşünceleriyle paralel okuyarak, bu romanı genelde yapıldığı üzere *sadece* kadınlık durumunu ele alan bir roman olarak değil, özel olarak kadının yaşlanmasına, yaşlı kadının "mutlak başka"lığı ve özgürleşmesi problemlerine dair bir yaşlı kadın anlatısı olarak yorumlayacağız. Eserdeki varoluşçu temaların kadınlık ve yaşlılık meseleleriyle nasıl bir araya geldiğini göstererek *Tante Rosa*'yı genel kabul gördüğü üzere bir *Bildungsroman* olarak değil,[6] Beauvoir'nın deyimiyle bir *metafizik roman* olarak ele alacağız. Böylelikle edebiyat ve felsefeyi çift yönlü kat ederek, bir yandan Beauvoir'nın "yaşlı kadın" tanımını anlamaya çalışırken aynı zamanda Soysal'ın Beauvoir felsefesine yönelik çağrışımları üzerinden romandaki yaşlılık problemini açığa çıkaran deneyimlerin, olayların ve metaforların peşine düşeceğiz.

Metafizik Roman Olarak *Tante Rosa: "Felsefeye ihtiyacım var benim, felsefeye"*

Attilâ İlhan, Sevgi Soysal'ın erken ölümünün ardından yazdığı yazıda Soysal'ı anarken onu "toplumculuğa geç kalmış", "dünyaya varoluşçu bir mercekten bakmayı denemiş, fakat onun estetiğini derli toplu yapamadan kendini 65/70 çalkantısının ortasında" bulmuş bir kuşağa dahil eder.[7] Soysal'ın Sartre ve

5 "Sevgi Soysal edebiyatı üzerine son yıllarda hazırlanmış iki önemli derleme için bkz: *Ne Güzel Suçluyuz Biz Hepimiz!*, der. Seval Şahin, İletişim Yayınları: İstanbul, 2013 ve *İsyankar Neşe* Sevgi Sosyal Kitabı, der. Seval Şahin&İpek Şahbenderoğlu, İletişim Yayınları: İstanbul, 2015."

6 Tante Rosa'yı bir *Bildungsroman* olarak okumanın imkân ve sınırlılıklarını tartışan bir makale için bkz. Ayşenur Özdemir, "Tersine Bir Bildungsroman: Tante Rosa", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20 S. 2, Aralık 2018, s. 497-507. Meltem Ahıska ise, Tante Rosa'yı "negatif metin" olarak okur ve onu Brecht'in epik tiyatro anlayışı üzerinden değerlendirir, bkz. "Teyzeniz Olur", *İsyankar Neşe Sevgi Soysal Kitabı*, der. Seval Şahin&İpek Şahbenderoğlu, İletişim Yayınları: İstanbul, 2015, s.65-80.

7 Atilla İlhan, "Sevgi'yle Bazı Günler", *Türk Dili Dergisi*, S. 304, 1977, s. 3.

Beauvoir gibi varoluşçu yazarlara yönelik özel ilgisinden ötürü özellikle 1971 yılından önceki eserlerinde varoluşçu temaları ele aldığı bilinir,[8] fakat Soysal'ın eserlerindeki bu varoluşçu tonun hakkaniyetli bir eleştirisinin yapıldığını söylemek zordur. Aksine ilk dönem eserleri toplumcu gerçekçi olmamakla eleştirilen Soysal, özel olarak da bir romanından, feminist hareketin henüz özerkliğini ilan etmediği bir dönemde oldukça yadırganan *Tante Rosa*'dan hareketle apolitiklikle, bireycilikle ve Türkiye kültürüne yabancı olmakla itham edilir.[9] Soysal, bu sansasyonel romanıyla Türkiye'deki kadın özgürleşmesine dair *sükut suikasti*'ni bozan yazarlar arasında yer alır. Kadınlık durumunu ele alırken cinsiyet eşitsizliğinin kökenindeki ekonomik koşulları yadsımaksızın, kadın varoluşunun, ölüm ve yaşam ile ilişkisine, arzularına ve kaygılarına, onun "mutlak başka" olarak nasıl kurulduğuna işaret eder; tıpkı kendisi de aynı zamanda bir roman yazarı olan Beauvoir'nın yayımlandığı dönemde benzer şekilde sansasyon yaratan *İkinci Cinsiyet* kitabında yaptığı gibi... Fakat esas olarak Soysal ve Beauvoir'yı birbirine yakınlaştıran ve *Tante Rosa*'yı "metafizik roman" kılan, kadın yaşlılığının ele alınış biçimidir: Romanda kadın özgürleşmesinin imkân ve açmazları "yaşlanan kadın"ın ve "yaşlı kadın"ın deneyimlerinde, onun zaman ile ilişkisinde serimlenir.[10] Bunun yanında *Tante Rosa*, Beauvoir'nın kadınlar tarafından yazılmış çoğu romanda bulamadığı niteliklere sahiptir: "Metafizik titreşimler", "kara mizah"la birleşerek, dünyaya sorular yöneltir ve onun çelişkilerini açık eder.[11]

Beauvoir, 1946 tarihli "Edebiyat ve Metafizik" yazısında felsefe ve edebiyat arasındaki ilişkiyi ele alırken metafizik bakış açısının yansıtıldığı *metafizik roman*'ı, bireyi parçalı bir gerçeklik içinde ele alan, psikolojik ve sosyal öğelerin vurgulandığı roman türlerinden "bireyin bütünlüğünü dünyanın bütünlüğü önünde konumlandırması" bakımından ayırır.[12] Ona göre *metafizik roman* bu bütünlüğü gözeterek insan deneyiminin anlamla ilişkisini açığa

8 Priska Furrer, *Sevgi Soysal, Bireysellikten Toplumsallığa*, Papirus Yayınevi, 2004, s.193

9 Funda Soysal, "Tante Rosa'dan Sevgi Soysal'a Yolculuk", *Tante Rosa*, İletişim Yayınları: İstanbul, 2013, s. 11-14, s.12.

10 Ahıska'ya göre *Tante Rosa*, kadınlık ve zamansallık kavramlarını unutma ve hatırlama üzerinden ele alırken kadınlığın "nasıl belli türden bir zaman anlayışıyla kurgulandığını" gözler önüne serer, *age*, s. 66.

11 Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet*, Cilt 2, çev. Gülnur Acar Savran, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2019, s.430

12 Beauvoir, "Literatur and Metaphysics", *Philosophical Writings*, içinde, Ed. Simons, MA, M. Timmermann and M.B. Mader: University of Illinois Press, 2004, ss.269-277, s. 273

çıkarır ve "varoluşun kökensel atılımını bütüncül, tekil ve zamansal hakikati içinde kavramamıza izin verir".[13] Böylelikle eserde hakikat, diğer roman türlerinde olduğu gibi ne nesnel ne zamansız olduğu için asla okuyucuya hazır olarak sunulmaz, aksine o belirsizliği sayesinde okuyucunun anlam dünyasında ve hissedişinde yaşar hale gelir. Kaygı, ölüm, özgürlük, insanın dünyayla ve başkalarıyla ilişkilenme biçimi, özerk eylemleri ile maruz kaldığı olaylar karşısındaki konumlanışının yansıtılması eseri felsefi düşünüme açar. Beauvoir'ya göre her felsefi kuramın değil de özel olarak varoluşçu felsefenin ve tekilliği hesaba katan felsefelerin kendi meramlarını romanlar aracılığıyla aktarmasının altında bu türden bir hissettirerek düşündürme isteği yatar. Zamansallığı ve varoluşu problem etmeyen filozofların edebiyat ile ilişkisini kurmak zorken, Kierkegaard ve Hegel örneklerinin gösterdiği gibi bir filozof ne zaman metafizik deneyimi "tekil ve zamansal formu" içinde ele almaya girişirse o zaman edebiyata yönelir.[14] Sonuç olarak Beauvoir için edebiyat ve felsefe birbiriyle metafizik deneyimi aktarmanın farklı, fakat birbirini besleyen formları olarak ilişkilenir. Bu yüzden Beauvoir'nın kendisi de roman yazar ve felsefi kitaplarında da romanlar üzerinden hareket eder. *İkinci Cinsiyet* bu bakımdan oldukça zengindir; mitolojiden, dinsel anlatılara ve çok sayıdaki romana gönderme yapılarak *kadınlık yazgısı* psikanalitik ve tarihsel materyalist bakış açısının ötesine geçilerek, kadının "dünya içindeki varoluşu", "dünyayla kurulan ilişki" bakımından ele alınır. Beauvoir, kadını "varoluşsal bakış açısından, durumunun bütününü göz önüne alarak" onun kültür tarihinde anlatılar yoluyla erkekler tarafından nasıl tanımlandığını tartışır.[15] Beauvoir için ne saf felsefe ne saf edebiyat bu bütünlüğü kavramaya yardımcı olabilir; işte *metafizik roman* edebiyat ve felsefeyi yaşamın belirsizliğini, yazgının olumsallığını hissettirerek bir araya getirir. Tam bu noktada *Tante Rosa* romanı da, Beauvoir'nın *İkinci Cinsiyet* kitabında ele alınan felsefi kavramları, kadınlık deneyimi üzerinden hissettiren, başkarakterin yaşam hikayesi boyunca onun içine düştüğü çıkmazları ve belirsizlik karşısındaki savrulmalarını Beauvoir'nın *metafizik roman*'ın özellikleri arasında saydığı tekillik ve zamansallık formları üzerinden ele alan, kadın varoluşunun bütününü sunan bir eser olarak değerlendirilebilir. Zira eser, *İkinci Cinsiyet*'teki

13 *Age*, s. 274
14 *Age*, s.274
15 Beauvoir, *İkinci Cinsiyet*, Cilt 1, çev. Gülnur Acar Savran, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2019, s. 78.

zamansal sıralamayı neredeyse birebir takip eder: Roman kadının çocukluğu ve genç kızlığıyla başlar, evlilik çağıyla, annelikle ve toplum yaşamıyla devam eder, yaşlı kadında sona erer. Soysal, baş kahramanı Tante Rosa'nın yaşlılığında "kadınca bilemeyiş"lerini aktarırken, kaçmanın, unutmanın ve hatırlamanın ne olduğunu sorar. Yanıtı belirsiz sorulardır bunlar. Tante Rosa, sadece çıplak doğduğunu ve çıplak öleceğini bilir, fakat bu iki durum arasında salınan yaşamının anlamının ne olduğunu sürekli arar durur. Eserin kapısı felsefeye bu belirsizlikte açılır. Tante Rosa'nın yaşam sürecinin ortasında içkinliğe hapsolmuşken şöyle haykırması belki de bu yüzdendir: "Felsefeye ihtiyacım var benim, felsefeye!"[16] O felsefe Tante Rosa'nın yaşlılığında ona ulaşır, kendi yaşlılığını, gençliğini, kadın oluşunu düşünürken ve ölümle yüzleşirken okuyucuyu da düşündürmeye başlar: Tante Rosa nasıl ve ne zaman yaşlanır?

"Çirkin Tekrarlar": İçkinlik ve Yaşlanma

Roman, Tante Rosa'nın çocukken gazetede gördüğü bir resme özenerek aldığı bir *karar* ile başlar: "Gönülleri fethetmek" için bir sirkte at cambazı olmaya, böylelikle kendine "prensesliği"ni hissettirecek yakışıklı bir teğmene ulaşmaya karar veren Tante Rosa, bu kararını ailesinin engellemeleri yüzünden gerçekleştiremez: "At cambazı olması istenmeyen bir kız hemen ata bindirilir, ama at cambazı olsun diye baştan atılan bir kız asla ata bindirilmez".[17] Zaten kendisine özenilen resimdeki at cambazı kız da attan düşecek, teğmen tarafından ezilip, terk edilecektir.

Beauvoir kız çocuğunun kararlarını *gerçekleştirememe* ve *yapamama* deneyimini, *İkinci Cinsiyet*'in çocukluk bölümünde "başkası için varolma gereksinimi" ile ilişkili olarak ele alır. Eylemleri belirleyen seyredilme isteği kız çocuğunun narsisizmidir: "Bir resme benzemeye çalışır, çeşitli kılık kıyafetlere bürünür, kendini aynada izler, masallardaki prensesler ve perilerle karşılaştırır."[18] Kız çocuğundaki bu "başkası için varolma" halinin kökenindeki "kendini seyredilir kılma arzusu" dışarısı tarafından hem vazedilir hem de sürekli ketlenir. Erkek çocuğa izin verilen hatta teşvik edilen eylemler, tepki verme, bedenini hareketli kılma vb. kız çocuğuna yasaklanır. O, bunun yerine "kendi imgesiyle

16 Sevgi Soysal, *Tante Rosa*, İletişim Yayınları: İstanbul, 2013, s. 38.
17 *Age*, s.16
18 Beauvoir, *İkinci Cinsiyet*, Cilt 2, çev. Gülnur Acar Savran, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2019, s. 23.

ona sunulanlar arasında kendini nesne haline getirirken", özerkliğinden vazgeçmek durumunda kalır. Tante Rosa da ilk özgür kararı olan "at cambazı olma" hayalinden menedilir. Beauvoir'nın ifadesiyle söyleyecek olursak Tante Rosa daha çocukluğunda "kendini kadın olarak kabul etmenin vazgeçmek ve kendini sakatlamak olduğunu" öğrenmeye başlar.[19] Bu bilginin doğuracağı kaygı, bedeninin yaşamı boyunca hem kutsal hem lanetli görülerek dışlanmasında, "tiksinç" olmasında açığa çıkacaktır.[20]

Tante Rosa, at cambazı olmak yerine, "kutsal" bir kimliğe bürünsün diye rahibeler okuluna verilir. Fakat burada bedensel isteklerini yargılayan yeni ithamlarla karşılaşır: "Su içiyorsun durup dururken, sen arzularına gem vuramayan günahkar bir kızsın, (...) içini öldürmeyi bilmiyorsun."[21] Çocukluğun bağımsızlığıyla yasakları hemen kabul etmeyen Tante Rosa, "içi"ni öldüremeyeceğini söyler. Çünkü onun "içi" prensestir ve prenses de prense aittir! Böylelikle dışlama karşısındaki ilk karşı çıkışında kendi varoluşunu "başkası için" konumlandırır, "tamamlanmayı da kaçışı da erkekten bekler".[22] Gördüğü çöreklere "Ah ne güzel oğlan çükleri" diye bağırdığı için atıldığı bu "iffet" öğreten okul, Tante Rosa'ya "vücudunun kötü bir şey olduğunu" ve yapmamaya yazgılı olduğu şeyleri öğretmiştir. Bu *yapamama*, kendi kararlarını *gerçekleştirememe* hali ona tüm yaşamı boyunca eşlik edecektir. Yine de henüz çocukken Tante Rosa kendini aşkınlık olarak ortaya koymak isteyen bir isyankarlık içindedir: Daha o yaşta "evin kişiden ayrı, yıkılabilir bir nen olduğunu"[23] anlar. Evini sırtında taşıyan ağır ve yaşlı kaplumbağaları sevmez, onun yerine kedileri, "yırtıcı, özgür, orman hayvanlarını" sever. Fakat bu özerklik hayalleri yüzünden toplum ona bedeller ödetir. Dışlanma onun genç kadınlığında Beauvoir'nın deyimiyle "arzuyla tiksinti, umutla korku arasında" keşfettiği cinselliğiyle beraber "çocukluğun bağımsızlığı ile kadınlığın boyun eğme uğrağı arasında arafta" olmasıyla başlar.[24] Bu "arafta olma hali" Soysal'ın romanında Tante Rosa'nın genç kızlığında "hayvanının uyanışı"nda takip edilir: "Cinsiyet hayvanı" olarak cinsel arzusu bir yandan onu kuraldışına iterken, diğer yandan

19 *Age*. s. 36.

20 Zeynep Direk, Beauvoir'da kadının "mutlak başka" olarak konumlandırılışının onun tiksinç, "abjekt" olmasıyla ilişkisini kurar. Kadının aşkınlıktan menedilerek içkinliğe hapsedilişi bu abjeksiyon mekanizmayla şekillenir. "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği", *Cogito*, S. 58, 2009, s.11-39 içinde s.16.

21 Soysal, *age*, s. 22.

22 Beauvoir, *age*, s. 65.

23 Soysal, *age*, s. 26.

24 Beauvoir, *age*, s. 72-73.

içkinliğe hapsetmeye başlar: "Namusu kirlenmiş bir aile kızı olmamak" için ilk cinsel birlikteliğini gerçekleştirdiği Hans'la evlenir. Genç kızlıktan çıkar, dışlanma korkusuyla aşkınlığının sakatlanması onu *kadınlaştırır*. Artık Tante Rosa'nın sevdiği hayvanlar da, "cinsiyet hayvanı" da, kendi ideal imgesini kurarken değişecektir. Beauvoir'nın tespitine paralel olarak Tante Rosa, artık çocukluğun ve genç kızlığın imgeleri olan "ormanların gizliliklerinde ruhunun yalnızlığının, ovaların geniş ufuklarında aşkınlığının duyurulur imgeleri"[25] yerine, evcil imgelere sarılmaya başlar:

> Önce kedilerden, *sahiplerini ve onların evlerini korumayı pek takmayan kedi*lerden çok, *sahiplerini ve onların evlerini korumayı varlıklarının tek anlamı sanan köpekle*ri sevmeye başladı (...) Kaplumbağaları sevdi – o yırtıcı, *özgür*, orman hayvanlarını unuttu.[26]

Çocukluğun özerkliğinden ve genç kızlığın içkinlik ile aşkınlık arasındaki arafta kalma halinden sonra yetişkinlikte toplum tarafından dayatılan *kadınlık yazgısı*'nın kabul edilmesi Beauvoir'da kadını "içkin ve başkası için varoluş"a dönüştürür. Bu yeni durum, yaşlılık tartışması bakımından oldukça belirleyicidir. Çünkü ilk cinsel deneyimle beraber kadın oluşun içkinliğe geri çekilişi aynı zamanda kadının hem kadın olma hem de yaşlanma sürecinin başlangıcıdır ve onun zamanla kurduğu ilişkiyi de dönüştürür. Beauvoir, kadının erişkin hayatının neredeyse yarısının bu yaşlanma süreciyle geçtiğini söyler.[27]

Beauvoir, kadının "başkası için varoluş"unu yaşam süreci içindeki durumlar arasında özellikle evlilik ve annelik üzerinden betimler. Eş ve çocukla ilişkilerin yanı sıra, ev yaşamı ve evde yapılan tüm işler; temizlik, yemek, bakım, vb. tekrarlara dayalı olduğu için kadının rutinlere bağlı varoluşu onu tekdüzeliğe hapsederek yaşlandırmaya başlar.[28] Kadının zaman ile ilişkisi, beklemek, tekrar etmek, kısaca Burke'ün adlandırmasıyla "edilgen şimdi"de kalmak olarak görülür.[29] Bu noktada Beauvoir'nın bir süreç olarak "yaşlanma" ile bir durum olarak "yaşlılık"ı birbirinden ayırdığına ve aynı zamanda

25 Beauvoir, *age*, s.96
26 Soysal, *age*, s. 29-30, (Yazı boyunca roman alıntılarındaki tüm vurgular bana ait).
27 Beauvoir, *age*, s.311
28 *Age*, s. 330.
29 Burke, "passive present", *age*, s. 119.

birbirleriyle nasıl ilişkilendirdiğine dikkat çekmek gerekir.[30] Bir süreç olarak yaşlanma, genç kadının "başkası için varoluş"u üzerinden kurulan beğenilme arzusu ve yaşlı kadın olma kaygısıyla birlikte deneyimlenir; bu arzu ve kaygı onu içkinliğe çeker ve geleceğe yönelmekten alıkoyar. Yaşlanma, biyolojik dönüşümün ötesinde eylemlerde ve kararlardaki tekrarların sonucu olarak, değişimin durduğu, "varoluşun dondurulduğu" anlarla başlar: Aşkınlıktan ve gelecekten mahrum kalındığında yaşlanılır. Bir durum olarak yaşlılık ise, fiziksel yorgunlukla gelen isteksizlik, dünyaya ilgisizlik ve ölüme yakınlık ile tanımlanır. Kaçınılmaz son olarak ölüm, geleceğin açıklığını kapatır ve yaşlı insanı geçmişe yöneltir. O halde genç birinin tekrarlara mahkûm olarak "yaşlı gibi" yaşaması mümkünken, yaşlı birinin tekrarları bozarak "genç kalma" olanağının olup olmadığı tartışmalıdır, çünkü önünde gelecek sürekli kısalmakta ve maruz kaldığı toplumsal belirleyenler pratik özgürlüğü sınırlamaktadır. Fakat bu problem kadın oluş ile "yaşlanma" ve "yaşlılık" arasındaki ilişki bakımından düşünüldüğünde çok daha karmaşıklaşır: Eğer "kadın oluş", toplumda verili olduğu haliyle içkinliğe hapsoluş ve "başkası için varolma" ise, kadın oluş zaten daha en başından, zamanı donduran beklemelerle ve tekrarlarla, yani "yaşlanma" ile özdeş midir?

Tante Rosa "iffet"i bozulmasın diye mecbur bırakıldığı ilk evliliğinden üç çocuk doğurur, ev hanımı olur. Sürekli aynı yemeği, kaz kızartmasını yapar, aynı saatte kocasını *bekler*, diğer kadınlarla her pazar aynı saatte kiliseye gider. Soysal, bu rutin yaşamı terk ettiği için Tante Rosa'nın aforoz edildiğinin anlatıldığı ve bizce yaşlanmanın problematize edilmeye başlandığı bu bölümde "yaşlı kadın" ile "genç kadın" arasında ilginç bir eşitleme kurar: "Yaşlı kadınlar ve genç kadınlar şapkalarını giymişler ve çocuklarının burunlarını silmişlerdi." Soysal burada basitçe "kadınlar şapkalarını giymişler" diyebilecekken, "yaşlı kadın" ve "genç kadın"ı birbirinden ayırır ama hemen sonra her iki grubu da aynı "şapka" altında birleştirir. Bu "şapka" toplumun giydirdiği *kadınlık yazgısı*'dır ve yaşamın rutinliğiyle özdeştir. Bu bakımdan dünyada ölüme daha uzak olan genç kadınlar dahi, "şapka" takarak yaşlılara benzeşir, rutine ve geleceksizliğe bağlanır. Soysal'ın işaret ettiği tekrarlar ile kadınların ilişkisini Beauvoir şöyle ele alır:

30 Ursula Konnertz'e göre yaşlanma, "zamansal bir süreç ve bedensel varoluş durumunun kurucu öğesi"dir, yaşlılık ise bir durum olarak birçok dışsal belirleyenden etkilenen bir durumdur. Böylelikle kadın oluş, yaşlanma ile kadınlık durumu ise yaşlılıkla paralel olarak okunabilir. "Alter und Geschlecht", *Freiheit, Gleichheit, Geschwisterlichkeit-Beauvoir und die Befreiung der Frauen von männlicher Herrschaft*, ed. Effi Böhlke, Karl Dietz Verlag: Berlin, 2009, s. 85-99.

> "(Kadının) Neden rutinlere bağlı olduğunu anlamak kolaydır; zamanın onun için hiçbir yenilik boyutu yoktur, yaratıcı bir kaynak değildir zaman. Kadın tekrara yazgılı olduğu için, geleceği yalnızca geçmişin bir kopyası olarak görür; kelamı ve reçetesi bilindiğinde, süre verimlilik güçleriyle birleşir, ama verimliliğin kendisi, ayların mevsimlerin döngüsüne uyar."[31]

Tekrarlar, aynı zamanda yaratıcılığın engeli olan, yeniyi dışlayan sabitliklerdir ve "donmuş zaman"dır[32]. İşte bu bakımdan Beauvoir, yaşlılıktaki gelecek yoksunluğu ve yeninin kaybı ile kadınlığın tekrarlara olan bağlılığını *İkinci Cinsiyet*'te birbirine paralel deneyimler olarak konumlandırır. Tıpkı yaşlı insanın olduğu gibi, kadının da varoluşu, aşkınlığından el etek çektirildiğinde "ereklere yönelik" olmaktan çıkar. Sıkıcı, anlamsız tekrarlarla zaman tüketilir. Soysal da, Tante Rosa'nın yaşlanma sürecinin başladığı sayfalarda çok çarpıcı bir şekilde Beauvoir'nın bu düşüncesine uygun bir yaşlılık tanımı yapar: "Tekrar tekrar çirkinlikleri yaşamaktır ihtiyarlık. Bir insan erken gelen yaşlılıklarından sorumludur."[33] Yaşlılığın bu *erken* gelişi, kadının içkinliğe ve "başkası için varoluş"a mahkum edilmesiyle başladığına göre "kadın olmak" bir bakıma *erken* yaşlanmak mıdır?

"Bırakmak": Olumsuzluk ve Başkalık

Yaşlı kadınların genç kadınlarla "aynı şapka"yı paylaştığını fark ettiği gün Tante Rosa, zamanı donduran tekrarlar ve beklemeler mekânı olarak evin "yıkılabilir bir nen olduğunu" tekrar hatırlar; çocukluğunun ve genç kızlığının bağımsızlığını çağırarak bu "başkası için varolma" durumunu, her günün birbirini tekrarladığı yaşamını *bırakır*:

> Bir mektup bıraktı Tante Rosa arkada, üç çocuk bıraktı, biri emzikte, kaz kızartması ve elma pastası yapmasını, yemek masası örtülerini kolalamasını, dolapları yerleştirmesini öğrettiği hizmetçi kızı bıraktı. Margarita ekili bir küçük bahçe, tahta merdivenli, yüksek tavanlı, çalar saatli bir ev bıraktı, her pazar sabahı kiliseye giden, her pazar öğleden sonra koynuna giren kocayı bıraktı, *şapka giyen komşu kadınları*, sümüklü çocuklarını bıraktı, onların kocalarını, onların da kaz kızartmalı hayatlarını bıraktı, ...[34]

31 Beauvoir, *age,* s. 331.

32 Penelope Deutscher, "Dead Camp: Beauvoir o n the Life and Death o f Femininity", *Differences, Reading Beauvoir and Irigaray,* ed. Emily Anne Parker&Anne van Leeuven, Oxford University Press:New York, 2018, s. 54-85 içinde s.58.

33 Soysal, *age*, s. 46.

34 Soysal, *age*, s. 34.

Bu çok sık alıntılanan, ünlü pasajdaki *bırakmak* fiili, romanın tümünü kat eden olumsuzluk olarak işler: *Bırakmak*, olumsuz bir edimdir; tutmamak ve tutunamamaktır, vazgeçmektir, daha önce elde tutulmuş olan bir nesnenin, bir durumun, tekrar eden edimlerin, alışkanlıkların elden çıkarılmasıdır. Bu yüzden *bırakmak*, zamansal bir olumsuzluktur; beklememektir, tekrar edilenin artık tekrar edilmemesidir. Tutmak sabitlik ve eskimeyken, *bırakmak* hareket ve yeniliktir. Bu anlamıyla *bırakmak* açıklık olarak varoluşun yeni bir duruma atılmasını imlediği için belirsizlik anıdır aynı zamanda. Her yeni durumun açıklığı, yalnızlık ve kaygının yanı sıra absürtlüğü de içerir ve yaşama yeni bir anlam bulmayı gerektirir.[35]

Beauvoir için "tekrar, durağanlık, devamlılık, yeniden üretim", içkinlik ile, "yapma, üretme, yaratma, dönüştürme" ise aşkınlık ile karşılanır.[36] *Bırakmak*, bu bağlamda kendini tekrarlayan içkinliğin olumsuzlanması, direnme anıdır. Bununla beraber *bırakmak*, kadınlara öğretilen uyumlu olma alışkanlığını kıran, erkeklere has görülen riskli eylemlerden biridir. Eş deyişle, kadınlığı kuran tekrarların yerini, alışkanlığı kıran *bırakma* eylemi aldığında kadın aynı zamanda "başkası için varoluş"unu terk etmeye yönelmiş olur. Fakat yine de *bırakmak*, henüz yaratıcı bir eylem olarak adlandırılamaz, çünkü yıktığı anlamın yerine ikame edeceği anlamı bulmuş, özgürlüğü gerçekleştirilebilmiş değildir.[37] Toplumsal olarak kurulan kadınlık ve erkeklik deneyimleri tam bu noktada birbirinden ayrışmaya başlar: Kadının yeni durum karşısında duyduğu kaygı, erek belirleme ve bir şeye tutkuyla bağlanmaya dair isteksizliği onu risk almaktan alıkoyar. Bu onun, "öz"ünden değil, toplumsal olarak "sakatlanmış" olmasından kaynaklanır. Beauvoir'ya göre kadınlar kendilerini yeni durumlara açacak riskli eylemlerde bulunduklarında erkeklere nazaran

35 Soysal bir röportajında bu ünlü pasaja dair konuşurken tam da bırakmanın zamansallığına ve varoluş ile ilişkisine işaret eder: "Beni duygulandıran –duygumu yaygınlaştıracak kadar duygulandıran–'Bırakmaktır'. Hiçbir şeyi hazırlamadan, belki de en gereksiz ve yanlış anda bırakmak. 'Bırakma anı'nın, bırakılanlar ne denli bırakılası olsalar da, bırakanı sevindirmeyeceğini, yüceltemeyeceğini bilmektir. O anda kendiyle yalnız kalanın, bu yeni düşman karşısında, bir yığın ahmak yüzünden *tanıma fırsatını hiç bulamadığı kendi karşısında duyabileceği dehşet*tir. Önemli gösterilebilecek bir eylemin ardından, *başkalarının yanlışlarının o ana dek gölgelediği kendi yanlışlığımızın çırılçıplak kalış*ıdır. O yeni *saçmalık*tır, gülünçlüktür." Sanatçılarla Konuşmalar: Tante Rosa ile, konuşan Adnan Binyazar", *Tekliğin Türküsü, Kitaplaşmamış Metinler*, der. İpek Şahbenderoğlu, Funda Soysal, İletişim Yayınları, 2018, İstanbul. s. 293.

36 Deutscher, *The Philosophy of Simone de Beauvoir, Ambiguity, Conversion, Resistance*, Cambridge Universty Press: New York, 2008, s.101.

37 Ahıska da "Bırakmak özgürlüğe giden bir adım mı yoksa hayata hakim olamayışın, bilmeyişin bir tezahürü mü?" diye sorarken *Tante Rosa*'da "bırakma"nın bu ikili anlamına işaret eder. *age.* s. 72.

daha büyük engellemelerle karşılaşırlar: Soysal'ın deyişiyle "bir yığın ahmak", "yapamazsın!" diye seslenir ona. Tante Rosa da bırakmayı becerir fakat o da her bırakışında başkaları tarafından dışarı bırakılır, aforoz edilir ve "mutlak başka" olarak yalnızlaştırılırken geleceğin belirsizliğine de atılır:

> Şimdi beklenen bir intihardır, bir uçurumdur, bir *düşüş*tür. Şimdi beklenen bir *kocakarı*nın günah dolu bir hayatın sonunda sefilce can vermesidir. Yoksa şimdi beklenen günah çıkaramadan geberen bir *günahkarın şen hayatı* mıdır? Şimdi beklenen bir başarı, bir mutluluk mudur?[38]

Toplum, beklemeyi ve tekrarları bırakan kadının "kocakarı"laşmasını, yoksul şekilde ölüme terk edilişini beklerken, bu belirsizliğe ve kaygıya hapsedilmiş "mutlak başkalık" durumu pekala bir özgürlük yolu da açabilecektir ona; "günahkarın şen hayatı"nı verebilecektir. Beauvoir da kadının "mutlak başka"lığının onu belirsizlik olarak kurarken ona aynı zamanda kendini hep yeniden kurma olanağı sunduğunu düşünür. Erkekler ise zaten hep "kendi için" var olduklarından bu çatışma ve olumsuzluğun onlar tarafından kadınlarda olduğu gibi deneyimlenmesi söz konusu değildir. Hegel'deki köle ile efendi arasındaki tanınma mücadelesine gönderme yapan "mutlak başka", "başkası için varoluş"unu dönüştürmeksizin özgür olamaz, fakat paradoksal olarak tam da "başkası için varoluş" olarak kurulduğu ve toplumsal koşullar tarafından sakatlandığı için daha fazla engelle karşılaşır. Bu yüzden Direk'in saptadığı gibi Hegelci köle-efendi diyalektiğinde "köle" sürecin sonunda özgürleşirken, Beauvoir'da kadının "mutlak başka"lıktan çıkması için aynı zamanda bu ilişkinin dışına çıkması gerekir.[39] O halde, toplumun kadından beklediği onun sürekli olarak bu ilişki *içinde* kalması olduğuna göre, o, bir yerden sonra *bırakmayı bırakır*. Böylelikle *içeri* çekilir ve *erken* yaşlanır. O halde *bırakmak* içerdiği zamansallık ile gençliği olanaklı kılsa da, tek başına yeniyi yaratmaya yetmez. Tante Rosa da içkin özgürlüğü bakımından gençtir fakat onun *yazgı*'sı, toplumun normlarını kabul etmediği takdirde yalnız ve yoksul bir yaşlı kadın olarak ölmektir. Dışardakiler onun hayallerini, projelerini desteklemezler, aksine önüne set çekerler. Yaşamının sonuna kadar Tante Rosa bu yüzden hiçbir şeye tam olarak tutunamaz: Ne karar verir, ne sorumluluk alır. "Çirkinlikleri tekrarlamaktansa enayi başlangıçlara koşturmalı" der kendi kendine. Kocala-

38 Soysal, *Tante Rosa*, s. 35.
39 Direk, *age*, s.30

rını, çocuklarını, sevgililerini, işlerini, evlerini *sürekli* bırakır: Zaman ve mekân *bırakmak* ile şekillenir Tante Rosa'nın dünyayla ilişkisinde. Fakat tekrarların ve beklemenin zamansallığını kıran bırakışlar onu yaşlanmaktan azade kılamaz, çünkü dönüştürücü değil, döngüsellerdir ve onu sürekli *içeri* alırlar.

Tante Rosa ona "yapamazsın!" diyenler yüzünden her defasında özgürlük yolundan sapıp, erkeğin arzusuna, erkeğin gözündeki imgesine yönelir. Onun başlangıçlarını kelimenin tam anlamıyla "enayice" kılan –hem ahmakça hem de narsistçe– budur. "Kurtarıcı prens" tarafından sevilmek, her bırakışının yöneldiği arzu olarak yaşamı boyunca eylemlerinin nihai ereğini oluşturur. Bu yüzden Tante Rosa'nın "enayi başlangıçlar"ı, tekrarları bırakmayı tekrarlamaktan, debelenmekten, batıp çıkmaktan ibarettir ve o da diğer kadınların yazgısını paylaşarak "genç kalmayı" başaramaz. Romanın henüz daha yarısında şöyle der Soysal: "Artık yaşlanıyordu Tante Rosa" [40]

"Şu Anda Müstafi": Tante Rosa'nın Yaşlılığı

Tante Rosa'nın *yaşlanma*'sı, "çirkin tekrarlar"la ve döngüsel "bırakma"larla sürerken, *yaşlılık* bir seslenişle başlar. Sayısız denemeden yoksul ve yalnız çıkan, erkekler tarafından gerçek anlamda sevilmeden sadece onlar tarafından sahip olunmaya çalışılan yorgun Tante Rosa bir gün kendi kendine bir şarkı besteler: "Tante Rosa, Tante Rosa, I Love You" Roman boyunca anlatıcı rolüyle kendi teyzesinin, Almancasıyla Tante'sinin hikayelerini dile getiren Soysal, ilk defa bu bölümde Tante Rosa'yı kendi kendisine "Tante" diye hitap ettirtir. Bir kadın kendi kendini ne zaman "teyze" olarak çağırır? Tam da *başkaları* tarafından "teyze" diye çağrıldığında; kendini *başka* olarak görmeye başladığında...

Beauvoir'ya göre kendi yaşlılığımızı ancak başkaları bizi "yaşlı" olarak çağırdığında fark ederiz çünkü yaşlılık, ölüm ile ilişkisinden ötürü gerçekleştirilemez olandır, hayatın ötesindedir, biz de onu inkâr ederiz.[41] Beauvoir *Yaşlılık* kitabında kendi yaşlılığının da insanın yaşının kaç olduğunu kendisine açık eden bir "sürpriz" sesleniş ile ürperdiğini anlatır: Beauvoir Yaşlılık kitabında kendi yaşlılığının da ayırdına insanın yaşının kaç olduğunu açık eden bir "sürpriz" sesleniş ile vardığını ve ürperdiğini anlatır.[42] Tante Rosa'nın şarkısı da böyle bir sürpriz seslenişle kesilir. Komşusu duvarı yumruklayarak şöyle bağırır: "Ne Love'ı be, moruk sen de!"[43] Bu sesleniş kendini sevmeyi

40 Soysal, *age*, s.65
41 Beauvoir, *Yaşlılık, Cilt 2*, çev. Osman Erberk&Eray Erberk, İstanbul: Milliyet Yayın, 1970, s.79.
42 Beauvoir, *Yaşlılık, Cilt 2*, s.74.
43 Soysal, *Tante Rosa*, s.65.

öğrenmeye çalışan Tante Rosa'yı ketler, hüzünlendirir ve gerçekleştiremediklerini hatırlatır:

> *Evde kalmış* bir kız değil, ama evde kalmış bir kaltağım ben. Şimdi parasızım ve doğru dürüst bir iş yerine aşkı düşünüyorum. *Varoluşunu insanca gerçekleştiremeyen - gerçekleştiremeyen - gerçekleştiremeyen.*[44]

Tante Rosa varoluşunu *insanca gerçekleştiremeyerek* yaşlanmıştır, sonunda da başkaları tarafından "yaşlı" olarak tanımlanarak yaşlı olmuştur. Her şeyi bırakmış ama içkinliği bir türlü aşamamış, "evde kalmak"tan kurtulamamıştır. Soysal "gerçekleşmeme" fiilini üç kere *tekrarlar*: Tante Rosa, "çapını aşmayı hiç ama hiç *gerçekleştiremeyeceğini-gerçekleştiremeyeceğini–gerçekleştiremeyeceğini*" yaşlılığında anlamıştır. Üstelik hâlâ yoksuldur, hayatta kalmak için yaşlılığında da çalışmak zorundadır. Mecbur kalıp bir genelevde kasiyerlik yapmaya başlar. Önce "ahlaksız" bulduğu bu işte çalışan genç kadınlara giderek özenir ve süslenerek müşterileri baştan çıkarmaya çalışır. Genç kadınlar Tante Rosa'nın bu arzusunu fark ederler ve erkek müşterilerle beraber gülüşüp onunla alay ederler: "Zavallı, bize özeniyor, *yaşına bakmadan*."[45]

Beauvoir'ya göre kadın yaşlandığında erkeğin yaşlanmasından farklı olarak "hem kendi gözünde hem toplumun gözünde varoluşunun gerekçesini oluşturan ve ona mutlu olma olasılığını sunan doğurganlık ve erotik çekiciliğini" yitirir.[46] Gençliğinde dünyayla erkek tarafından arzulanmak dolayımıyla ilişkilenirken, bedeninin geçirdiği değişimlerin sonunda arzulanabilir ve seyredilebilir olmaktan çıktığında bir imkânsızlıkla yüzleşir. Böylelikle kadının gençliğinden beri kaygı duyduğu "geri döndürülemez süreç" başlar.

Tante Rosa da artık görülmemekte, arzulanmamakta ama hâlâ var olduğunu hissetmek için arzulanmak istemekte, genç kadınlara özenmektedir. Bir kez daha başkalarına kulak asmayarak genelevdeki bir erkeği kendi müşterisi kılmaya çalışır. Sonuçta hem erkek müşteri tarafından reddedilir, hem de genç kadınlar tarafından yüzü çizilip, elbiseleri parçalanarak ve hakaretlere uğrayarak dışarı atılır. Bunun üzerine yaşlandığını bir kez daha anlar, fakat başkaları tarafından görülme isteği daha da artar:

44 Soysal, *age*, s. 65.
45 Soysal, *age*, s. 69.
46 Beauvoir, *İkinci Cinsiyet, Cilt 2*, s. 311. Bu bakış, filozofun son dönem eseri *Yaşlılık* eserinde değişerek, yaşlı kadının yaşlı erkekten daha avantajlı olduğu durumlara da işaret edecektir.

> Yaşlandı Tante Rosa... Bir Noel ağacı gibi süslü, pırıltılı olmalıyım. *Göze batıcılığım, çirkinliğimi, yaşlılığımı aşmalı.* Gülebilirler, alay edebilirler, ama görmeden geçemezler. Bunca yaşamışlığın yanından insanların bakmadan, aldırışsız geçip gidivermeleri, hayır bunu istemiyordu![47]

Beauvoir, kadının yaşlılığında büyük bir hayal kırıklığına uğradığını ve bunun karşısında kendi geçmişine sığınarak onunla kendini var etmeye çalıştığını söyler. Kadın varoluşunun zaman ile ilişkisi bu noktada bir kez daha belirleyicidir. Yaşlı kadın genç kadından farklı olarak kendi geçmişiyle, deneyimliliğiyle güç kazanmaya çalışırken, bir yandan da görünmezliğini aşmak için özel olarak daha dikkat çekici olmaya çalışır. Tante Rosa da, kendi yaşanmışlıklarını savunurken gençliğindeki "mutlak başka"lık deneyiminden çok daha ağır bir dışlanmayla, yeni bir tür lanetle baş etmek zorundadır.[48] Yoksulluk ve yorgunluğu bir yana, artık sadece erkekler değil, genç kadınlar da onu "mutlak başka" olarak konumlandırmaya başlar: "Tante Rosa bir kapı dışarı atılmadır."[49]

Yaşlılığını kabul edip, her şeyden el etek çekmeye karar verdiğinde Tante Rosa kendisiyle alay etmek için takılan "kocakarı", "moruk", "altes", "kontes" hitapları yerine "Grand Düşes Şuanda Müstafi" olarak çağrılmayı ister. Artık yaşamdan istifa etmiştir. Ne bir şeyi, ne bir şey yapmayı ister: Bırakmayı bile istemez. Tüm yaşlıların paylaştığını söylediği bu vurdumduymaz hal, paradoksal olarak onu güçlendirir gibi olur: Eski kocası Mathes yaşlanmış şekilde yanına döndüğünde Tante Rosa bir "düşes" gibi ona emirler yağdırır: Ev işlerini ona yaptırır, bir zamanlar mahkûm edildiği "çirkin tekrarları" yaşlı erkeğe devreder. Beauvoir'nın dediği gibi artık "tamamlanmış" olan, böylelikle de "mücadeleden vaz geçen" yaşlı kadın "sessiz bir hoşnutluk içinde kocasının güçten düşmesine tanıklık ederek" geçmişinden intikamını alır.[50] Onu bu durumda güçlü kılan, toplumun genç kadından beklediklerini, bedenini nesne olarak sunmayı, doğurganlığı artık zaten *gerçekleştiremeyecek* oluşudur; kaygısıyla beraber arzusu da kaybolur.

47 Soysal, *age*, s.82

48 Bu laneti, Direk'in kadın oluş sürecindeki "mutlak başka"lığı "tiksinçleştirerek dışlama" üzerinden okumasına paralel olarak yaşlı kadının kendi görüntüsünü de *abjekt* olarak görmesi olarak okuyabiliriz (Direk, *age*. s. 23). Tante Rosa genç kadınlar tarafından dışlanırken, *abjekt* olur ve kendi yaşlılığı kurtulmak istediği bir görünüşe dönüşür.

49 Soysal, *age*, s. 80.

50 Beauvoir, *age*, s. 327.

Düş ve Yolculuk: Genç Kadın ve Yaşlı Kadın

Yaşlılığını kabullenen Tante Rosa'yı yaşamının son evresinde son bir reddediş daha bekler. Bu zamana kadar ne beklenildiği gibi bir eş, bir anne olmuş, ne de toplumun iffet anlayışına kulak asmıştır. Hep yabancı, hep yalnız, hep başkadır. Giriştiği işlerin hiçbiri "kadına uygun görülen meslek"ler değildir. Fakat kendi varoluşunu dönüp dolaşıp erkeğin bakışına ve seslenişine yönelttiği için bu isyanlarının hiçbiri onun kendini gerçekleştirmesine yetmemiştir. "Çirkin tekrarları" bırakırken, bırakmayı tekrar etmiş, yaşamı hakkında karar veremeden, onu yeni başlangıçlar yapma hevesinden alıkoyan yaşlılığı gelmiştir. Şimdi son reddedişi toplumun yaşlı kadından beklediklerini reddetmek olacaktır. Bu amaçla kendine gösterişli bir papağan almak ister Tante Rosa; böylelikle "herhangi bir yaşlı kadından kesin bir papağan çizgisiyle" ayrılacaktır. Ne var ki yoksulluğu bu son arzusunu da gerçekleştirmesine engel olur. Şimdi onu diğer yaşlı kadınlardan ayıracak yeni bir şey bulmalıdır, *yaşlı kadının yazgısı*'nı bozacak çıkışı kendi içinde aramalıdır.

Tante Rosa'nın ölmeden önce gördüğü bir düşün ve bir yolculuğun anlatıldığı romanın son bölümlerinde Tante Rosa yüzünü geçmişe döner ve tüm hayat hikayesini yeniden gözden geçirir. Gördüğü düşte kendi bedenini peri güzelliğinde genç görür, bir dehlizden çıkmaya çalışmaktadır. "Yıllarca süren yitme, tıkanma korkusu" dağılır; gençliği esir alan kaygısı biter. Arkasına baktığında ise çıplak bir erkek görür:

> Bunu beraber getirmiş olmak bütün yanılgılarının küçük bir devamından başka ne? Peki ama hangisi bu? Hans mı, değil? Birinci, ya da ikinci kocası mı? Kocaların kaçınılmaz boynuzlarını takanlar mı? Düşlerindeki prenslerden, kontlardan biri mi?[51]

Düşüne karışan ve genç bedenini takip eden erkeklerin çıplaklığı Tante Rosa'ya yaşamında yaptığı hataları hatırlatır: Sürekli bir şeyleri bırakmış, kaçmıştır, fakat asla gerçek bir seçim yapamamıştır. Erkeklerin çıplaklığından farklı olarak kendi çıplaklığı hep sadece *unutmak* için olmuştur:

> Oysa hatırlamak için soyunulur, hatırlamak için, yüzyıllardan beri unutulanları hatırlamak için. Neyin olmadığını, neyin olamayacağını hatırlamak için, yeni-

51 Soysal, *age*, s. 87-88.

> den başlamaya gücü olmak için, *seçim* yapmak için, *seçim yapabilecek açıklığa* kavuşabilmek için.[52]

Düş, Tante Rosa'nın gençliğini gördükten sonra tekrar "yaşlılığa dönüşen çıplaklığı"nı, yaşlı bedenini fark etmesi ve gözyaşlarına boğulmasıyla, nihayetinde de dehlizlerden çıkmaya çalışırken, geçmiş yaşantısını düşünüp "sınavını verirken" kendi ölümünü, tabutunun başına toplanan başkalarını izlemesiyle son bulur. Beauvoir, yaşlı kadının ölümün kaçınılmazlığı karşısındaki bu geçmişle hesaplaşma isteğini onun varoluşun sonluluğunu reddedişi ve "kişiliğinin belirsiz zenginliğini" bulma çabası olarak betimler.[53] Tante Rosa da geçmişin gerçekleşmemiş hayallerinde dolanırken, kendinden çoğul olarak bahsetmeye başlar. Dehlizden çıkamayan yaşlı Rosa'nın başkaları tarafından unutulacak olan ölümü karşısında anlatıcı olan Soysal kendini romanın içine alır ve bu sefer de anlatım ben'e döner:

> Ben unutmam ama, Tante Rosa'nın öldüğü bir ben unutmam. Onu o dehlizden ben soktum çünkü. O Rosa ki her dehlize sokulabilir. O Rosa ki istenirse yaşar ve ölür. O Rosa ki şu şartlarda da bu şartlarda da yaşar. O Rosa ki acıklı da gülünç de olabilir. O Rosa ki ne bir nokta ne de bir virgüldür. O Rosa ki *başkası tarafından verilmiş bir ad*, başkası tarafından çektirilmiş acılardır... İşte bütün onları, *o Rosa ile birlikte öldürdüm*. Noktayı koyup düğümü çözmek için. [54]

Anlatıcının sesinin Tante Rosa'nın sesine karıştığı bu düş bölümünden sonra gelen "yolculuk" bölümünde ise Tante Rosa henüz ölmemiştir, fakat tüm geçmişini seyrettiği bir trene bindirilmekte; deneyimlenemez olan ölümü deneyimleyebilmektedir. Ölürken arzular; "artakalan yaşlılığı"ndan sonra ölüp yeniden doğmayı, "yeni yanlışlıkların başında" olmayı hayal eder. "Mucizelerle dolu bir gün"dür bu: Ölümün acısı, doğum sancısı ile birbirine karışır ve Tante Rosa, "kişiliğinin belirsiz zenginliğinden", "sayfaları karalanmamış, cilası dökülmemiş" Genç Rosa'yı doğurur! Yaşlı Rosa, Genç Rosa ile hem kendi hem başkası olarak söyleşir ve onun gözünden kendi yaşlılığına bakar, geçmişini sınava çeker. Genç Rosa, Yaşlı Rosa'ya tam olarak *ne zaman* yaşlanmaya başladığını sorar: Yaşlı Rosa bir gün aynada yaşlanmış bedenini

52 Soysal, *age*, s. 88.
53 Beauvoir, *age*, s. 312.
54 Soysal, *age*, s. 91.

görmüş, kendi bedenine başkalarının gözüyle bakmış, kendini yadırgamış, yansısını beğenmemiştir. "Hoşgörüsüz" genç Rosa ona kızarak şöyle karşılık verir:

> Senin bir ağac gibi, bir kedi gibi, bir kanarya gibi, bir koltuk gibi, bir kağıt gibi, bir perde gibi, bir giysi gibi, bir kalem gibi, bir şapka gibi, kuruyuverdiğin, uyuzlaşıverdiğin, ötmeyiverdiğin, yırtılıverdiğin, yıkılıverdiğin, eskiyiverdiğin, aşınıverdiğin, bitiverdiğin, uçuverdiğin, demektir bu. Ancak bir ağaç kuruyuverir, bir ev yıkılıverir, bir makina duruverir, bir pabuç-aşınıverir, ansızın buharlaşıverir ve hiç önemli değildir bu. Öncesiz ve sonrasız, bağlantısız ve belgesiz tükenivermek bir ağacın, bir evin, bir pabucun hakkıdır. *Bir insanın*, bir insanın ama, bir Rosa'nın *niçin eskidiğini* bilmem gerek, yeni Rosa'yı bunun üstüne *kurmam* gerek.[55]

Roman, bedeninin ne zaman yaşlanmaya başladığına değil, aslında Tante Rosa'nın zamanla ilişkisinin *ne zaman* değiştiğine dair soruya yanıt veremeden ölen Yaşlı Rosa'nın kimsesizler mezarlığına gömülmesiyle sona erer. Yaşlılığı eskime olarak görmeyi reddeden Genç Rosa'nın ise nereye gittiği belirsiz kalır. Soysal soruları bizim yanıtlamamızı ister.

Yaşlı Kadının Açıklığı: "Yaşına Bakmadan"

Beauvoir, *İkinci Cinsiyet*'in "Olgunluktan Yaşlılığa" bölümünde yaşlı kadının yaşanmışlığından devşirdiği bilgeliğinin "kısır" olduğunu öne sürer ve her ne kadar "üçüncü cinsiyet" haline gelişiyle güç kazanıyor gibi görünse de sonuç olarak onu "yaşlı kadın olmanın acıklı trajedisi"ni deneyimleyen içkin bir varoluşa hapseder.[56] Ona göre kadın oluş, gençlikte tekrarlar ve beklemelerle tanımlanan "edilgen şimdi"deyken, yaşlılıkta "tamamlanmış"tır; adeta geçmişe yüzünü dönen dondurulmuş bir zamandır yaşlı kadının deneyimlediği. Geçmişte gerçekleştiremediklerine bakarak, nasıl farklı yaşamış olabileceğini hayal eden yaşlı kadın için gençliğine yönelik nostaljik arzusu da, zamanı durdurma isteği de beyhudedir. Beauvoir'nın yaşlılık üzerine görüşlerini irdeleyen Deutscher'in tespitine göre bu karamsar bakış, bazı bakımlardan aynı kalmakla beraber filozofun kendi yaşlılığında kaleme aldığı *Yaşlılık* eserinde değişmiştir: Tüm biyolojik ve toplumsal engellere karşın, pratik özgürlüğü sınırlı olsa da yaşlı insan yaratıcılığı ve dünyayla ilgili olmaya devam etmesi sayesinde ontolojik olarak özgür olabilir.[57] Tante Rosa'nın ölümü de ilk bakışta trajik görünür; gerçekleştiremedikleri, "kadınca bilemeyişleri", onu

55 Soysal, *age*, s. 97.
56 Beauvoir, *age*, s.328
57 Deutscher, "Beauvoir's Old Age", *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, ed. Claudia Cart, Cambridge University Press: New York, 2003, s. 286-304 içinde s.302.

dehlizden çıkmaya çalışırken verdiği sınavda "başarısız" kılar gibidir. Fakat aslında yaşamı boyunca beklediği mucize, ölüme yaklaştığı an gerçekleşir: Ölüm önünde olmak, kendi geçmişine bakmak, onun kendiliğiyle, yaşlılığı ve gençliğiyle ilişkisini dönüştürür. Kişiliği çoğullaşır, kendindeki başka olarak Genç Rosa'nın gözüyle kendine bakarken, bedensel olarak yaşlanmış olmanın onu bir nesne gibi eskimiş kılamayacağını anlar. Yaşlanmak "çirkin tekrarlar" ise, kendini doğurarak, yaratıcı tekrarlarla kendini yeniden kurarak yeninin açıklığına kavuşabilir.[58] Böylelikle yaşlanmak Tante Rosa'yı "kısır" değil, "doğurgan" kılar. Romanın sonunda belki de Tante Rosa ölmemiştir, Yeni Rosa olarak yolculuğuna devam etmektedir!

Sevgi Soysal 32 yaşındayken yazdığı *Tante Rosa*'yı, anneannesinden kendisine uzanan bir çizgi olarak adlandırırken bu yaşam hikayesini "küçükken bildiği bir benzeme korkusu"nun dışavurumu olarak tanımlar.[59] Beauvoir'nın betimlediği, genç kadının yaşlanmaya dair kaygısını çağrıştıran bu "benzeme korkusu"yla Soysal'ın romanın sonunda sözü alarak Tante Rosa'yı kendisinin öldürdüğünü söylemesi, kendine miras kalan yaşlı kadın anlatılarını, kadına çizilen, özel olarak da yaşlı kadına çizilen *yazgı*'yı bozmak istediğinin bir işaretidir. "Kadın ne zaman yaşlanır ve yaşlı kadın özgür olabilir mi?" sorularına, bedeninin yaşlanmasından, toplumun dayattıklarından öte bir yanıt bulma çabasıdır bu: Korkulana benzememek, "çirkin tekrarlar"ı bırakmakla, yeniyi yaratan tekrarlarla; "yaşanmış zaman"la kurulan farklı bir ilişkiyle; geleceğe ve ereklere yönelmekle mümkündür. Ne var ki, her ne kadar yaşlı kadın geçmişe kapalı kalmaktan çıkarak dünyayla ilgilenmeye ve üretmeye devam edebilse de, onun pratik özgürlüğü ancak başkalarıyla paylaştığı dünyanın değişmesiyle söz konusu olabilir. Zira Beauvoir'nın düşündüğü gibi kadını da yaşlı kadını da sadece çalışmanın ve üretmenin kurtaracağı oldukça şüphelidir. Bu bakımdan Soysal, yeniyi yaratan tekrarları bulamamış olmanın sorumlusunu salt Tante Rosa olarak görmekten ziyade, onu kadınlığın "mutlak başka"lığından daha ağır bir "mutlak başka"lık konumuna iten toplumsal koşulları bize sorgulatır: Eşitsizlik, yoksulluk, ahlak kuralları, yaşlı kadına biçilen roller, davranışlar ve yaşlı bedene "uygun" görülen görünüşler ile arzular. Tüm bunlar Tante Rosa'nın kendini "farklı bir yaşlı kadın" kılacağını düşündüğü papağanı satın almasını da engeller, kendi kendine şarkılar bestelemesini de... Yine de Tante Rosa olmak "yeni yanlışlıkların başında olmak"tır: Yaşına bakmadan!

58 Deutscher'e göre Beauvoir, son dönem eserlerinde gençlik kaygılarını bırakarak, tekrarların anlamını dönüştürür, olumlu, üretken tekrarlardan da bahseder, *age*, s. 291.

59 Soysal, "Sanatçılarla Konuşmalar: Tante Rosa ile", konuşan Adnan Binyazar, *Tekliğin Türküsü, Kitaplaşmamış Metinler*, der. İpek Şahbenderoğlu, Funda Soysal, İletişim Yayınları, 2018, İstanbul. s. 292.

Sanatçının Yaşsızlığı ya da "Zamanının İlerisinde" Sanat

FİSUN YALÇINKAYA

Küresel olarak kalabalıklaşan, kalabalıklaştıkça aktörlerin görünürlük ve temsillerin yarışa sokulduğu ve sorunsallaştığı güncel sanat dünyasında doğum tarihi, her sanatçının eserinin yanında yazan künye bilgilerinde belirtilen ve saklamanın pek mümkün olmadığı bir gösterge. Sanatın tüm alanlarında böylesi bir tarihlemeyle saptama yapmak mümkün gibi gözükse de esas olarak müzikte de sinemada da güncel sanatta da üretimin yaşsızlığı biraz dikkatli bakıldığında kendini ispatlıyor. Yaş, eleştirmen ve yazarların sanat eserlerini değerlendirirken ya da tariflerken çıkış noktası bulmayı deneyen yazılarında, sanatçının eserleri üzerine dikkat çekmek için referans verdikleri bir tarihleme biçiminden ibaret kalmak üzere belki. Öte yandan, Banksy gibi hakkında hemen hiçbir bilgi olmayan ve sanatçı tarafından açıklanan eserleri hariç üretimine dair bir verinin doğru kabul edilmediği bir sanatçının bile, tüm bunlara rağmen "yaklaşık olarak kaç yaşlarında" olduğu, hakkındaki her kapsamlı yazıda belirtilebiliyor. Oysa ilk bakışta sanatçının anonimleşmesinin ve sanat eserinin yaratıcısından ayrı bir varlık olarak anılmasının önüne geçtiği düşünülebilecek yaş merakı, günümüzde sanat kariyeri olarak tarif edilen yaşam anlatısının en fazla önemsenen verilerinden biri olmaktan çıkmalı belki de. (Sonraki adımda sanat ile kariyeri de birbirinden ayırmak var, ama o başka türlü bir dünya düzeninin kazanımı olacak).

Yaş ayrımcılığı bir biçimde sanat araçlarının, sanatın araştırma süreçlerinin, özgünlüğün ve yaratıcılığın bariyerine çarpıp geri dönebiliyor, başka alanlardaki yaş ayrımcılığı için görünürlük imkânı yaratıyor... Bu kısmi ve işe yarar bariyer, uzun yıllar genç ve yeni keşfedilecek sanatçılara odaklanan,

onların üretimlerini hızla tüketim araçlarının parçası hâline getiren ve aynı hızla düşünsel arka planlardan uzaklaştıran piyasa koşulları ya da kurumların eseri değil elbette. Yaşsız olan, sanatın ta kendisi. Buraya gidilirken nasıl bir yol izlendiğini nasıl yeni sorular ortaya çıkabildiğini bu yazıda araştırmaya çalışacağım.[1]

Günümüzde güncel sanat ya da çağdaş sanat dünyası olarak bahsettiğimiz yapının aktörleri arasında ileri yaştaki sanatçılar da yer alıyor. Ancak bu pozisyonları, sanat tarihinde olageldiği gibi hocalıklarından ya da atölyelerinde işin teknik inceliklerini öğrettikleri derslerinden değil deneyim aktarımlarından kaynaklanıyor. Bu durum, güncel sanatın 1960'lı yıllar ve sonrasıyla ilişki kurma biçimleriyle ve sanatın özgün dünyasıyla açıklanmaya daha müsait görünüyor.

1960'lı yıllarda kavramsal sanatın ortaya çıkışıyla birlikte, görsel ve nesne yerine düşüncenin kendisi geçiyor. Ancak bu ilk bakışta sanat ortamına bir başkaldırı olarak başlayan süreç hızla kurumların içine dahil ediliyor. Kurumların içinde sanat eserinin görsel ya da nesneyle anlatımının inkârı yeniden üretiliyor ve konumlandırılıyor. Günümüzde gelinen noktayı, "güncel sanat ya da çağdaş sanat" diye bahsettiğimiz dünyayı kuran, oluşturan hadiselerden biri bu. Düşünür John Rajchman'ın Benjamin Buchloh'tan alıntılayarak söylediği üzere, "... [b]ir paradoks ortaya çıktı. 1960'ların en radikal sanatı olan kavramsal sanatın, 'kültür endüstrisinin' en kolay içine aldığı sanat formu hâline geldiği görüldü."[2]

Bu paradoksun getirdiği noktaya günümüzde sanatçılar üretimlerinde birkaç farklı biçimde yanıt veriyorlar. Bunlardan ikisini örneklersek, biri var olan üretim biçimini sahiplenerek devam etmek ve bunun içinde bir yaratıcılık alanı aramak, bir diğeri üretim biçimini tümüyle reddederek politik ya da aktivizme bakan söylemler üretmek. Yaratıcılık ve eleştiri üzerine yeni ilişki biçimleri öneren ve temsilin ötesine geçmeyi tartışan yazısında,[3] Irmgard Emmelhainz ilişkiselliğin yeni biçimlerine işaret ederek büyük ölçekte temsilin sorunlu yapısına değiniyor. Yaş, tüm bunlara bakarken hem karşılık bulma konusunda hem de temsil üzerine düşüncelerde iki farklı yönden güncel sa-

1 Künye içindeki bir diğer veri de yine künyede yer bulan, sanatçının yaşadığı ve ürettiği "ait olduğu coğrafya" elbette ama coğrafyalar ve güncel sanat bu yazının sınırları dışında kalır.

2 John Rajchman, *Çağdaş Sanat Nedir?-Modernlik Sonrası Sanat*, "Çağdaş: Yeni Bir Fikir mi?", çev. Elçin Gen, ed. Ali Artun, İletişim Yayınları, Nursu Öge, İstanbul, 2013, s. 29.

3 Irmgard Emmelhainz, "Can We Share a World beyond Representation?", *e-flux Jurnal 106*, Şubat 2020, çevrimiçi erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

Andres Veiel'ın yönettiği 2017 tarihli *Beuys* belgeselinden bir kare. Joseph Beuys, öğrencileri Johannes Stüttgen, (solda), Chris Reinecke ve Fernand Ries ile Düsseldorf'taki meşhur sanat okulunda, Fotoğraf: Ute Klophaus, Kino Lorber / Zero One Film / Stiftung Museum Schloss Moyland

natın bağlantı ağlarının ortasında duruyor. Bugün güncel sanat sahnesinin içinde yer alan ileri yaştaki sanatçılar bu dönüşüm sürecinin başına tanıklık etmiş isimlerden oluşuyorlar ve genç kuşaktan farklı olması kaçınılmaz bir noktadan üretimlerini sürdürüyorlar. Daha da ilgi çekici olanı, günümüzden farklı olarak gençlik dönemlerinde iletişim ağlarının daha az olması sebebiyle hepsi birbirine çok az benzeyen tecrübelerden bahsediyorlar. Günümüzde sorulan sorulara, beklenen yanıtlar alınamıyor ve bu da günümüz için geçerli yeni yanıtların üretilmesine imkân tanıyor. Bu fark; kritiğin gelişmesi, yeni açılar oluşturulması ihtimalini içinde barındırıyor.

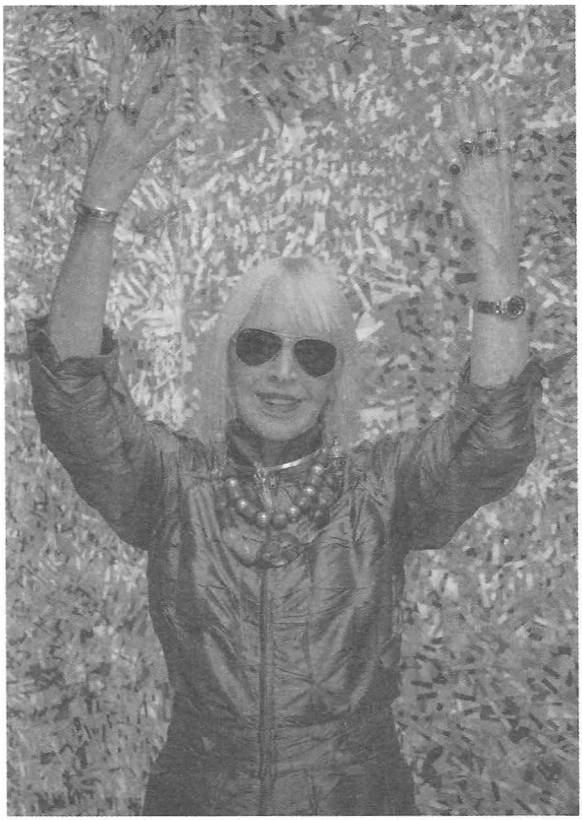
Aynı şekilde, kavramsal sanatın ortaya çıkışı ve takip eden süreç, sanat eğitiminin de tümüyle değiştiği döneme denk geliyor. Reddedilen beceriler, sanatın araştırma biçimlerinin yeniden düşünülmesine neden olurken, bu durum, sanat eğitimi, zanaat, zanaatkârlarla yetiştirdikleri öğrencilerin ilişkilerinin de tamamen değiştiği bir eğitim biçimiyle pekişiyor. Claire Bishop'un *Yapay Cehennemler*'de[4] anlattığı üzere "deneysel pedagojiyle uğraşan çağdaş sanatçıların en bilinen referans noktası Joseph Beuys'tur; 1969'da 'En büyük sanat yapıtım öğretmen olmamdır 'demişti." Yine Bishop'un anlatımı üzerinden gidersek, Düsseldorf Kunstakademie'nin heykel bölümünde 10 yıl çalışan Beuys, bu sürenin sonunda, akademiye girişi sınırlayan şartları protesto etmişti. Tarihin en kalabalık deneysel sanat derslerine sahne olan okulda 1971'deki Beuys dersine 142 öğrenci katılıyordu. "Herkes sanatçıdır"a olan inancı sonunda 1973'te kendi kurumunu, (1990'ların ortasına kadar açık kalan) Yaratıcılık ve Disiplinlerarasılık için Uluslararası Özgür Üniversite'yi kurmasına yol açtı. Bishop, "Herkesin yaratıcı olma kapasitesini gerçeğe dönüştürmeye adanmış

4 Claire Bishop, *Yapay Cehennemler-Katılımcı Sanat ve İzleyici Politikası*, çev. Mine Haydaroğlu, İstanbul, 2018, s. 261.

bu özgür, rekabet içermeyen, açık üniversitenin disiplinler arası müfredatında kültür, sosyoloji ve ekonomi, her şeyi kapsayan bir yaratıcı programın temelleri *olarak entegre edilmişlerdi" diyerek* özetler bu açık üniversitenin yaklaşımını.

Beuys'tan, daha doğrusu Beuys'un içinde bulunduğu dönemden sonra sanat kendi ilham verici eğitim hikâyelerini üretmeye devam etse de bu süreç, bir kesimin içeride bir kesimin dışarıda bırakıldığı ve iletişim ağlarının şimdiki kadar güçlü olmadığı, bir merkezin yönettiği bir konumlanma süreci aynı zamanda. 1970'li yıllarda kendini ve kırılganlığını dünyaya açmak isteyen sanatçıların izleyecekleri yollar için daha az seçenek, daha fazla önyargı ya da karmaşık bir yapı var. Bu dönemin dışarıda bırakılanları ya da tam olarak hikâyesi anlatılmayanları, 2000'lerin ortasından itibaren yeniden gündeme geliyor. Bu, bahsi geçen yaş kavramının ilişki kurma biçimiyle ilgili kısmına işaret ediyor. Güncel sanatın performatif araştırma süreçlerini inşa ederken dönüp geriye bakmanın, yerleşik yapıyı yıkmak için gerekli olan koşul olduğunda hemfikir bir kitleden bahsedilebiliyor. Sanat yayınlarında ardı ardına ileri yaştaki sanatçıların gençlik yıllarını anlattıkları söyleşiler yer alıyor. 'İşin aslının', başka tabirle kaydı tutulmamış yahut dağınık biçimde alınmış notlara benzeyen 1960'lar sonrası sürecin tanıklardan dinlenmesi büyük bir önem taşıyor. (Buna son dönem sergilerden hemen bir örnek vermek gerekirse, şu sıralar salonları kapalı olan Tate Modern'de ilk büyük solo sergisini Mart ayında açan 77 yaşındaki Martha Manujin'i hatırlamak yeterli.)

Günümüzün ileri yaştaki sanatçıları iki bakımdan eşsizler: Kavramsal sanatın kurumsallaşmadığı ya da bunun henüz kimse tarafından fark edilmediği bir zamanın deneyimine sahipler. İkincisi, eğitim yapısı gitgide kafa karıştırıcı bir hâl alan güncel sanatın eğitmenleri olmaya hiç kalkışmadıkları halde, birer öğrenme kaynağı oluşturuyorlar. Güncel sanatın biraz dışına uzanıp, aslında çok beslendiği iki isme, JR ve Agnes Varda ilişkisine bakarak düşünebiliriz bunu yeniden. Başta da değindiğim Banksy'nin sanat üretiminde, sanat piyasasına sunduğu eleştiriler önemli yer tutuyor. Daha sonra eleştirisini küresel krizlere yöneltse de, parkta yaşlı bir adam kılığında kendi eserlerini satması, müzayedede satılan eserini çöp öğütücüsü yerleştirilmiş çerçeveyle parçalaması gibi eylemleriyle piyasaya dönük eleştirel tavrını sürdürüyor. Ama Banksy, birdenbire Banksy olmadı, Banksy'den önce sanat piyasasına eleştiri sunan John Baldessari vardı. 1966-68 yıllarına tarihlenen "Satış Yapmak İsteyen Sanatçılara Tavsiyeler" başlıklı tuval üzerine akrilik yazıdan ibaret eserinde, üç maddede satış şartlarını sıralamıştı: "Genel olarak, açık renkli resimler

77 yaşındaki sanatçı Martha Minujin'in Adam Jones tarafından çekilmiş portresi. Arjantinli sanatçı Minujin, 2020'nin Mart ayında Tate Modern'deki ilk büyük solo sergisini açtı.

2017 tarihli yönetmen Agnès Varda ve fotoğrafçı, sokak sanatçısı JR'ın dostluğunu anlatan *Faces Places* filminden bir karede Varda, gençlik fotoğrafına nanik yaparken.

koyu renklilerden daha hızlı satılırlar. / İyi satan konular: Meryem Ana ve çocuk, manzaralar, çiçek resimleri, natürmortlar (hastalıklı sahneler ve ölü kuşlar falan olmasın), nü'ler, deniz resimleri, soyutlar ve sürrealizm. / Konu da önemlidir: İnekler ve tavukların olduğu resimler nalları toplarken, boğa ve horozların olduğu resimler daha çok satar."

Dolayısıyla, belli bir tarihte kurulmuş ve küreselleşmiş bir yapının eleştirisiyle uğraşan günümüz sanatı için, o tarihte yapılmış eleştirilere dönüp bakma ihtiyacı şaşırtıcı değil. Yaşı ileri olan sanatçılara dönüp dönüp uğramak bir bakımdan bununla bağlantılı. Daha önceki dönemlerde sanat öğretisinin aktarılması meselesi de farklılaşıyor bu haliyle. Atölyelerde hocalık değil belki ama tam da güncel sanatın imkânlarının önerdiği gibi deneyimin, tanıklığın, belleğin kurumlar ötesinde ve daha önce konuşulmadığı gibi konuşulması ihtimali ortaya çıkıyor. Belki bu bakış açısı, Rosi Braidotti'nin bahsettiği yaratıcılık ve eleştiri arasında kurulan bağın yeniden yapılandırılması ihtimali için de bir fırsat sunar.[5]

Günümüze dair bakış geliştirmekte yaş kavramının güncel sanat dünyası içindeki yerine dair diğer bir veri alanı da piyasa içindeki konumlanış. Yaş ayrımcılığının tamamen ortadan kalktığını söylemek fazlasıyla iyimser olur elbette. Hızla tüketilen gençlik yılları sanatçılar hakkında karar verilmesi için yeterli süre olarak tanımlanıyor çoğu kez. Yeterince tanınan bir sanatçının belli bir yaşın üzerine geçtikten sonra geriye dönük olarak kendisine dair verileri yıkması imkânsıza yakın hâle geliyor. Ama sanatın yaşın ve cinsiyetin ötesine geçişinin piyasa raporlarındaki yansımalarını izlerken piyasa kendi varlığını hatırlatıyor hemen. Genç sanatçıların her birinin yeni keşif olmadığına kendini ikna eden güncel sanat piyasasında, özellikle son 10 yılda belirli veriler temel alınarak anılan sanatçılar geriye dönük bir keşif hikâyesinin kahramanlarına dönüşüyor. Bu kendi içinde mizahi bulunabilecek "keşifsiz asla" durumu tuhaf ama düşünceye imkân açan sonuçlar yaratıyor. Sanat piyasasına dair haberlere ağırlıklı olarak yer veren Artsy'nin Art Market bölümünde yayımlanan 2017 tarihli bir yazı, [6] bugün 104 yaşında olan Kübalı sanatçı Carmen Herrera'nın ilk resmini 89 yaşında satmasından yola çıkarak Carol Rama, Irma Blank, Geta Brătescu'nun, Etel Adnan'la beraber yaşlı kadın sanatçıların eserlerinin satışı-

5 Rosi Braidiotti, "On Putting the Active Back into Activism", "Deleuzian Politics?", *New Formations: A Journal of Culture/Theory/Politics*, S. 68, 2009, s. 42–57.

6 Anna Louie Sussman, "Why Old Women Have Replaced Young Men as the Art World's Darlings", *Artsy*, 19 Haziran 2017, çevrimiçi erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

nın yükselmekte olduğunu, onların genç erkek sanatçıların yerini aldığını haber ederken"'yazar / sanat danışmanı" Marta Gnyp'in "2013 ve 2014'ten sonra yaşlı kadın sanatçılar galerilerin doğrudan seçimi oldu, özellikle her genç sanatçının Warhol olmadığı anlaşıldığında" sözlerine yer veriyor. Sanatı araçsallaştıran bu düşünceyle birlikte aynı yazıda, Galeri Lelong'dan Mary Sabbatino ise, "Her zaman varlardı, görünürlerdi, sadece merkezde değillerdi" diyerek okurları görece görünürlük kavramına dair bir farkındalığa davet ediyor.

İleri yaştaki sanatçılara dönük ilginin belki en popüler örneklerinden biri de 2008'den bu yana iPad'ini tuvale döndüren David Hockney'nin yarattığı etki olarak düşünülebilir. 1967 tarihli *A Bigger Splash* tablosunun bıraktığı etki gibi, havuzdan sıçrayan sular, modernist bir bina ve bir an sonrasına, bir an öncesine, şimdiye, geleceğe ve geçmişe tek anda bakıyor. Bu tarif edilmesi zor ama *divine* etki; sanatın çağın başkaldırısı olmaktan ileri gelen yapısıyla da anlam kazanıyor. Piyasa terimleri, "tartışmasız mükemmel olan sanat eserleri" ve "çok değerli sanatçılar"ın ötesinde belki tek gerçek olan sanatın araştırma yöntemlerinin eşsizliği ve sanat eserinin yaş ayrımcılığını, yaşla ilgili sınırlamaları aşabilmesinin temelinde bu var. Sanatın çağın ötesindeki anlamlarının yükünü sanatçıya yüklemek biraz ağır ve tahrip edici sonuçlara neden olabilir.

Günümüzde görünürlük kazanan ve eserleriyle eleştiriyi, düşünceyi, kavramsal olanı var eden muhteşem sanatçıların kendi dönemlerinde görünür olamamalarının sebebini görmezden gelmemek ve "çağların ötesindeki üretimleri"yle açıklamaktan vazgeçmek de gerekli. Hockney'nin etkisinden, Varda'nın neşesinden, Herrera'nın bakışından mahrum kalınması, sanat çevresinin güç ve hiyerarşi ağlarının ürünü bir yanıyla. Sanatçıların doğru bağların, ilişkilerin içinde olmadıkları zamanların güç kaynakları ve hiyerarşik pozisyonlarla iç içe geçmiş sebepleri var. Bunları görmezden gelmek pek bir şey kazandırmıyor. Bazı sanatçıların zamanlarında belli bir görünürlük elde edememelerinin sebebi, her zaman anlaşılmayacak kadar dâhi olmaları değil (ki bazen bu da doğru olabilir) daha çok ilişkilerin sonucu. Cinsiyet, coğrafya gibi ayrımların yıkılması o zamanında kıymeti bilinmemiş isimleri bugüne taşıyan faktörler, 1960'lı yılların eleştirelliğinin yeniden çağrılmasının da gerekliliği bir yanıyla... Onları başka bir zamana taşıyan şey, maruz kaldıkları ayrımcılıkların yıkılması. Ve bu yıkım bir diğer ayrımın da, yani yaş ayrımcılığının da yıkılmasına yola açıyor. Böyle bakmak sanatçıları "uhrevi, dünya dışı varlıklar", eserleri de "kutsal tesadüfler zinciri sonucunda bizlere ulaşan yapıtlar" olarak düşünmenin ötesine geçmemizi sağlar mı?

Sanat tarihi mezunu olan ve stand up gösterileriyle tanınan Hannah Gadsby, tek seferde hem ilişki ağlarının sanat tarihine kök salmış yapısını hem de sanat üzerinden geliştirilen söylemlerin ziyadesiyle kurgusal oluşunu eleştiriyor *Nanette* isimli gösterisinde. 20. yüzyılı biraz geçmişken genç yaşta ölen bir ressamı, Van Gogh'u anlatan Gadsby ile birlikte biz de yaşsız sanatın yaşsız hâle gelmesi için verilen uğraşları, tüm muhteşem sanatçıları düşünmeye başlayabiliriz.

"Kimse zamanının ötesinde olamaz, imkânsızdır bu! Hiç kimse, zamanından önce doğamaz. Belki, bir ihtimal, prematüre bebekler, ki onlar da hızla toparlarlar gidişatı... Sanatçılar, zamanın ruhunu icat etmezler. Yalnızca ona karşılık verirler. O da (Van Gogh) zamanının ötesinde değildi. Post-empresyonizmin yükseliş çağında resim yapan, post-empresyonist bir ressamdı. Zamanından önce doğmamıştı. Sadece çevre yapamıyordu; çünkü akıl hastasıydı, sürekli değişen bir enerjisi vardı. Bu yüzden hayatı boyunca tek bir resimden fazlasını satamadı. Tüm bu 'akıl hastalığını' romantize etme dürtüsü saçmalık. Akıl hastalığı dâhilik yolunda giriş bileti değildir, sizi hiçbir yere götürmez. (...) Bugün nasıl *Ayçiçekleri* gibi bir tabloya sahip olabildi insanlık biliyor musunuz? Vincent van Gogh acı çektiği için değil. Vincent van Gogh'un onu seven bir kardeşi olduğu için. Tüm o acının ortasında, dünyayla arasında bir pamuk ipliğinden bağ... Hikâyenin bu kısmını anlasak kâfi: Bağlarımızı..."[7]

7 *Nanette* gösterisinden alıntıyla birlikte, bu yazıdaki alıntı belirtilmemiş çeviriler yazara aittir.

İnsan Hakları Kimin Hakları? Covid-19 Salgını ve Hak İhlalleri

AYŞE GÜNAYSU – EREN KESKİN

İmge Oranlı: Merhabalar, öncelikle sizleri tanımayan okurlarımız için, söyleşiye başlarken biraz kendinizden ve İnsan Hakları alanında yürüttüğünüz çalışmalardan söz eder misiniz?

Ayşe Günaysu: Geçmiş politik aidiyetimi terk ettikten sonra, 1990'dan itibaren yani 30 yıldır İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi aktivistlerinden biriyim. İlk çalıştığım yer, Çocuk Hakları Komisyonu'ydu. Ardından o dönem kurulmuş Kürt Hakları Komisyonu'nda, sonrasında da 1994 yılında kurulan, sonradan adı "Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon" olarak değiştirilen, gayrimüslimlerin hak ihlallerini ele alan Azınlık Hakları Komisyonu'nda çalışmaya başladım. Halen Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un çalışmalarına katkıda bulunuyorum.

Eren Keskin: 1990 yılından bu yana insan hakları mücadelesi içindeyim. İHD'de İstanbul şube başkanlığı, genel başkan yardımcılığı gibi görevlerde bulunduktan sonra şimdi de Eş Genel Başkan olarak görev yapmaktayım. Aynı zamanda, 1997 yılından bu yana devlet kaynaklı cinsel şiddete maruz kalan kadın ve trans kadınlara ücretsiz avukatlık yapan bir ofisin kurucularındanım. İHD'de de ayrıca, Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon üyesiyim.

İmge Oranlı: Çok uzun yıllardır İHD'de, özellikle ırkçılık ve ayrımcılık alanında birçok başka derneğin ya da organizasyonun ele almadığı konuları gündeme getiriyorsunuz. Bu anlamda derneğinizin insan hakları alanını genişleten bir tutumu mu var diyebilir miyiz?

Ayşe Günaysu: İHD, bugün gittikçe daha geniş bir çevrenin ilgi alanına girmiş olan konuları ilk kez ele alan, bu alanda kesinlikle öncü rol oynayan

bir dernek oldu. Her ne kadar "azınlık" sözcüğünü uzun yıllar önce terk etmiş olsak da uluslararası hukukta geçen ve genel olarak benimsenmiş olan "Azınlık Hakları" 90'lı yıllarda, hele 90'lı yılların ilk yarısında toplumun gündeminde değildi. Henüz Türkiye'nin AB adaylık sürecinin başlamasına, AB'nin bu alanda yapılacak çalışmalar için Türkiye'deki STK'lara fon akıtmasına, Türkiye'de bir kısım çevrelerin bu alanda proje üretmeye başlamasına daha epey zaman vardı. İHD ilk kez Müslüman olmayan toplumlarla bağlantı kurdu, toplantılar düzenledi, raporlamalar yapmaya başladı. Azınlık Vakıf Malları'na el konulmasını ilk kez gündeme getirdi, ilk kez 6-7 Eylül sergisi açtı, sonradan Kamp Armen adıyla anılacak olan Tuzla Ermeni Çocuk Kampı'nın öyküsünü ilk kez Hrant Dink'in anlatıları ve bizlerle paylaştığı fotoğraflardan oluşan bir sergiyle, sonra da kitaplaştırarak gündeme getirdi.

Çok ağır hak ihlallerine uğrayan ve o dönemde muhalif camianın bile görmezden geldiği, sahip çıkmadığı, hatta İHD'de bazı dostların uzak durmayı seçtiği LGBTİ+ bireylere yine 90'lı yıllarda ilk kez İHD sahip çıktı. Bu sürecin öyküsünü, içinde bizzat yer alan ve tepkilere göğüs gererek öncülük eden Eren Keskin yanıtlarında ayrıntılarıyla anlatacaktır.

Müslüman olmayan toplumların hak ihlallerine geri dönecek olursam, yine 90'lı, hatta 2000'li yılların ilk yarısında muhalif çevrelerin gündeminde olmayan antisemitizm ile mücadelemiz bir ilkti. Lafı uzatmak ve dosya konusunu dağıtıyor gibi görünmek pahasına, muhalif çevrelerin yakın tarihine bir kayıt düşmesi için bir örnek vereceğim. Ağustos 2004'te kısaca *Vakit*, o dönemdeki resmi adı *Anadolu'da Vakit* olan gazete Türkiyeli Yahudilerin Hahambaşısı İshak Haleva'nın şahsını fotoğrafı ile birlikte doğrudan hedef alarak, ısrarla İsrail'i lanetleme çağrıları yapıyor, istisnasız her gün Türkiyeli Yahudileri de içine alacak şekilde zincirlerinden boşanmış bir Yahudi düşmanlığını haberlerine, köşe yazılarına taşıyordu. İHD İstanbul Şubesi olarak Hahambaşılığı ziyaret ederek "Şahsınızda tüm Yahudi yurttaşlara bu mektubumuzla, İsrail devletinin politikaları gerekçe gösterilerek yapılan saldırılar karşısında, insan hakları savunucuları olarak yanlarında olduğumuzu ve en temel insan hakkı olan güven içinde yaşamalarını ortak sorumluluğumuz olarak gördüğümüzü ifade etmek istiyoruz" sözleriyle biten bir mektup sunmuştuk. Aynı günlerde *Vakit* gazetesinin önüne giderek en ekstrem ifadelerle Yahudileri lanetleyen yazılar nedeniyle gazeteyi protesto eden, ama binadan taşıp bizi çevreleyen ve "Şaron'un uşakları" da dahil olmak üzere en saldırgan sloganlarla saldıran kalabalığı bahane eden polisin müdahalesiyle tamamlayamadığımız bir basın açıklaması yapmış, gazete tarafından

bu girişimlerimizi Hahambaşı'nın direktifiyle yaptığımızı, tek tek isimlerimiz ve fotoğraflarımızla birlikte anlatan haberlerle günlerce saldırıya uğramıştık.

Bugünden baktığımızda bunlar insan hakları adına atılmış öncü nitelikte adımlardı. Bugün bile Hahambaşılığa sunduğumuz dayanışma mektubu "Siyonist" yaftalamalarıyla sağdan ve soldan ağır saldırılara, soldan en azından itirazlara yol açacak bir şeydi.

Eren Keskin: İHD, kurulduğundan bu yana ezilen ulus, ezilen cins ve ezilen sınıftan yana sadece objektif kalmayı esas edinmiş bir kurum. Tabii, zaman öğretici oluyor. Zaman içinde ayrımcılık konusunda tavrımız daha da netleşti. Coğrafyamız, bir soykırım coğrafyası. 1915 Ermeni, Süryani ve diğer Hıristiyan halklara yönelik soykırımı bu coğrafyada kendine solcu diyenler dahi konuşmadı. Türk- İslam sentezi resmi ideoloji sağı ve solu etkiledi. İttihatçı zihniyet teslim aldı tüm coğrafyayı. Oysa 1915 temel bir nokta. Ve bize temel meseleyi konuşmak yasaklanmış. İşte biz, İHD olarak bunu konuşmaya başladık. 2005 yılında Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon olarak 1915 soykırımı nedeniyle "tanı, özür dile ve tazmin et" sloganıyla ortaya çıktığımızda çok tehditler aldık. Ancak bugün Ermenistan'daki soykırım anıtında İHD, soykırımı tanıyanlar listesinde yer almakta.

İHD her türlü ayrımcılığın karşısında. Coğrafyamızda yerleşik, feodal, militer, toplumsal cinsiyetçi bir bakış açısı hakim. Homofobi ve transfobi çok yaygın. LGBTİ+ hareketi için İHD 90'lı yıllarda bir ve tek başvuru merkeziydi. O yıllarda özellikle İstanbul'da "hortum Süleyman" vahşeti yaşanıyordu. "Hortum Süleyman" lakaplı polis şefi, trans kadınları götürüp Belgrad Orman'ında sopaların üzerine oturtuyor, hortum ile dövüyordu. Bizim trans kadınlarla tanışmamız ve birlikte mücadelemiz o dönemde başladı. Bugün LGBTİ+ hareketi kendi örgütlenmesini gerçekleştirdi. Ancak hâlâ gerek devlet gerekse toplum tarafından şiddete maruz bırakılıyorlar. T.C. devleti, bir hukuk devleti değil. Yasalar ve uluslararası sözleşmeler ile uygulama pratikleri çok farklı. Örneğin son koronavirüs nedeniyle bir devlet görevlisi olan Diyanet İşleri Başkanı'nın LGBTİ+'lar için söyledikleri açık ayrımcılık ve nefret suçu. İstanbul Sözleşmesi'nin altında imzası olan bir devlet adına böyle bir açıklama yapılamaz. Ama yapılıyor. Bizim sorunumuz bu.

İmge Oranlı: Bu sorudan hareketle, ayrımcılığı ve dışlama pratiklerini düşünme biçimlerimizin sürekli olarak yenilenmesi ya da güncellenmesi gerektiğini düşünüyor musunuz? Koronavirüs salgınını bu anlamda nasıl değerlendirirsiniz? Sizce bu salgınla beraber hangi tip ayrımcılıklar daha görünür oldu?

Ayşe Günaysu: Ayrımcılık ve dışlama pratikleri gerçekten de zamanla kapsamı genişleyen bir olgu. LGBTİ+ bireylerin hak ihlallerinin az sayıda bireyin dillendirdiği bir konu olmaktan çıkıp giderek daha geniş bir kesim tarafından sahiplenilmesinin şunun şurasında aşağı yukarı on yıllık bir tarihi var. Roman hakları konusu da öyle. Mültecilere ayrımcılığın, giderek ırkçılığın konuşulur olması daha da yeni.

Şu anda kent yoksullarının salgın günlerinde en ağır koşullarda, yoksunluğun diplerinde yaşıyor olmaları toplumun geniş bir kesiminin farkında bile olmadığı, dehşet verici bir durum. Bu kesimin uğradığı ayrımcılık ve dışlanma sistemin doğasından geliyor, doğrudan yapılan, iradi bir ayrımcılık gibi durmuyor, ama bu ayrımcılık ve dışlanmaya yetkililerce müdahale edilmemesi ve bir devlet politikası olarak mücadele verilmemesi doğrudan ve iradi bir ayrımcılık oluşturuyor.

Uzun yıllardır sahada Romanlarla çalışan, saha dışında yetkili merciler nezdinde, zaman zaman sonuç alıcı girişimlerde bulunan, aynı zamanda yine uzun yıllardır kent yoksulluğu üzerine çalışan gazeteci Hacer Foggo bu alandaki durumu en güzel özetleyenlerden. O, yaşanan şeyi "derin yoksulluk" olarak adlandırıyor ve bunu "Derin yoksulluk, açlık sınırının altında yaşayan, düzenli bir geliri ve iş güvencesi olmayan, geçici işlerde çalışan, günlük kazanan ve barınma, yiyecek, temiz su, sağlık ve eğitim ve gibi temel ihtiyaçlardan ciddi olarak yoksun bireyler ve ailelerin içinde bulunduğu kronik bir dip yokluk durumudur" şeklinde açıklıyor. Altyapısı olmayan, hijyen koşullarının sıfır olduğu mahallelerde yaşayan bu ailelerin salgın günlerinde en çok gıdaya ve temel hijyen malzemelerine ihtiyacı var. İhtiyaçların "evde kal" günlerinde yetkililere bildirilerek kendilerine ulaştırılacağını ilan ediyorlar, ancak bu ailelerin bildirdikleri ihtiyaç maddeleri için verecek paraları yok ki bu hizmetten yararlanabilsin.

Katıldığı Açık Radyo programında konuşan Hacer Foggo, özellikle sosyal güvenceleri olmayan yaşlıların, katı atık toplayıcıların, çiçekçilik, seyyar satıcılık, berber çıraklığı, terzilik, garsonluk yapan, geçimini gündelikçilik ve benzeri işlerde çalışarak sağlamaya çalışanların gıdaya erişiminde ağır zorluklar yaşadığını anlatıyor (https://acikradyo.com.tr/hikayenin-her-hali/salgin-gunlerinde-dip-yokluk-en-buyuk-ihtiyaclar-neler-ve-nasil-yardim). Bir başka yerde ise şöyle diyor: "Bu süreçte sokağa çıkamayan ve tek başına yaşadığı için açlığa mahkum olan çok sayıda yaşlı Roman var. Yaşlıların çok derin bir yoksulluk hali yaşadığını biliyoruz şu süreçte. O yaşta kağıt toplayan

insanların içeride olduğunu düşünün. Geçen bir yaşlı kadın ile beraberdik. Evde tek başına; ne para var, ne kimsesi... Sokağa da çıkamıyor yasak olduğu için. İki gün yemek yememişti. Ben gerçekten korkuyorum, Korona dışında da ölümler olacak diye. Yani gıdaya erişemediği için, sokağa çıkamadığı için. Açlık ve bakımsızlıktan ölümler olabilir..." (https://www.evrensel.net/haber/401318/roman-kadinlarin-koronavirus-gunleri-cocuguma-yedirmek-icin-ebegumeci-topluyorum

Bu dehşet koşullara çare bulmak için bir girişime öncülük etti Hacer Foggo: "Derin Yoksulluk Ağı". Başlattıkları #EvindenDeğiştir kampanyasıyla, para toplamadan, bağış almadan, online alışveriş aracılığıyla, örneğin Osmanbey'deki bir aile, Kâğıthane'deki ihtiyaç sahibi bir aileye doğrudan bir gıda paketi gönderebiliyor. Ağ, ihtiyaçları açıklıyor. Örneğin bebekli ailenin mamaya, beze ihtiyacı var, kampanyaya katılan bir kişi belirtilen adrese online yaptığı alışveriş aracılığıyla bu malzemeleri gönderiyor.

Derin yoksulluk içinde yaşayan ailelere yapılan ayrımcılığa dönecek olursam, sokakta yaşayan veya yaşadıkları yerlerde risk altında olan kişiler ve aileler için konaklama alanları oluşturulmadıkça, temiz suya erişimi olmayan hanelere temiz su sağlanmadıkça, ihtiyaç tespitinin ardından düzenli beslenme imkânı bulunmayan hanelere tabii ki ücretsiz bir şekilde düzenli sıcak yemek servisi başlatılmadıkça, çocuklu aileler için çocuk bezi, çocuk maması, okuma kitabı ve oyuncak temin edilmedikçe, sabun, deterjan gibi temel temizlik malzemelerinin hanelere ulaşımı sağlanmadıkça, sistematik bir ayrımcılık söz konusu demektir.

Eren Keskin: Ayrımcılığın ve dışlama pratiklerinin, düşünce biçimlerimizin yenilenmesi çok önemli. Artık sosyal medya gibi bir gerçekliğimiz var. Sermaye nasıl küreselleşiyorsa, insan hakları da küreselleşiyor. Her şeyden, yaşanan her yeni ihlal olayından daha çok haberimiz oluyor. İnsan hakları savunucuları olarak biz hep " İnsan haklarının önceliği olmaz" deriz, kim hangi ihlali yaşıyorsa önemlidir. İktidar ilişkileri var oldukça, yeni ihlal alanları, yeni ayrımcılıkları öğreneceğiz. Ben bu durumda önce kendimize bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Militarizm, erkek egemen tavır, feodalizm, homofobi, transfobi, bütün bunlar karşısında ben neredeyim? Önce kendimizi sorgulamak ile başlamalıyız. İşte bugün Covid-19 virüsüyle dünyamız, yaşam şeklimiz değişti. Kapitalizmin, nasıl herkesi "esir" aldığını gördük. Ben hep şunu düşündüm, "sadece zenginlerin, yaşam hakkı var". Bazıları ve bizler de evlerimizde çalışmaya devam edip kendimizi koru-

maya çalışırken, karşımızdaki inşaattaki işçiler çalışmaya devam ediyorlar. Bence koronavirüsü "eşitsizliği" çok net gösterdi. Paranın iktidarını netleştirdi. Bunun yanında, örneğin yaşlılara bakış, "sığınmacıların yok sayılan" hakları gibi birçok ayrımcılık çeşidini de ortaya çıkardı. Ve devletlerin bencil olduğunu...

İmge Oranlı: Bu dosyayı hazırlarken salgının belirginleşmesiyle birlikte 65 yaş üstü insanların uğradığı ayrımcılık ve tehditleri gündeme taşımak istedik. Sizce Türkiye'de 65 üstü ya da "yaşlı" olarak kategorilendirilen insanlara karşı nasıl bir anlayış var? İnsan hakları perspektifinden baktığınızda, 65 yaş üstü insanlara karşı gözlemlediğimiz negatif, dışlayıcı eğilimi bir hak ihlali olarak yorumlayabilir miyiz?

Ayşe Günaysu: Salgınla birlikte 65 ve üstü yaşa getirilen sokağa çıkma yasağı, ayrımcılıktan da öte, bir tür şiddet. Hayatın birçok alanında verimli olan, bakıma ihtiyacı olanlar dışında toplumsal yaşamın aktif bir parçası olan bu yaş grubu hayati ihtiyaçlarından mahrum bırakıldı: Temiz hava, dışarıdan gelen ve bilişsel yeteneklerini besleyen çok çeşitli uyaranlar, insan yüzü görmek, gökyüzüne, ağaçlara, evlere, sokaklara bakmak, hareket ederek kaslarını çalışır durumda tutmak, kendini işlevsel, bedensel ve zihinsel yetilerini işler halde görmek ve yaşamak.

Tüm bunlardan mahkum kılınmak, dört duvar arasına hapsedilmek, ev dışındaki ihtiyaçlarının karşılanması için başkalarına bağımlı kılınmak şiddetin çok özel bir türü.

20 Nisan 2020 tarihli *Agos*'ta Talin Suciyan'ın "65 Yaş Üstünün Açık Havaya Hepimizden Çok ihtiyacı Var" başlıklı çok güzel bir yazısı yayımlandı. "65 yaş üstü mamalarımız babalarımız, dedelerimiz ve yayalarımız bir aydır evde kapalı. Onları ancak uzaktan takip edebiliyor olsak da, morallerinin her gün biraz daha bozulduğunu, bilişsel melekelerinin gerilediğini, vücutlarının zayıfladığını fark etmek işten bile değil. Hayattan keyif aldıkları minimum şeyler; ayaklarının vücutlarını taşıyor olması, sokağa çıkabiliyor olmak, kendi ihtiyacını karşılayabiliyor olmak, sokakta tanıdığı insanlarla selamlaşıyor olmak kadar basit şeyler, bu yaş grubu için hayatla kurdukları bağın niteliği ve sürekliliği açısından son derece önemli" diyor Talin Suciyan.

Açık havada zaman geçirmenin, yürüyüş yapmanın, evinin yakınında dolaşmanın salgının en şiddetli biçimde yaşandığı İtalya'da ya da Almanya'da bile yasaklanmadığını hatırlatan Suciyan, bilişsel melekeleri hareketsizlikten, yeterince oksijen ve uyaran alamamaktan gerilemekte olan, hayattan zevk

aldıkları en basit şeylerden süresiz, kayıtsız-şartsız mahrum bırakılan, 65 yaş üstü nüfusu "şu anda toplumun en zayıf halkası" olarak nitelendiriyor. (http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23933/65-yas-ustunun-acik-havaya-hepimizden-cok-ihtiyaci-var)

Uluslararası hukuk yaş ayrımını yasaklıyor. Yaş temelinde ayrımcılık, diğer ayrımcılıklarla birlikte Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın "Ayrımcılık Yapmama" başlıklı 21. maddesine göre yasak. Salgın günlerinde 65 ve üstü yaş grubuna uygulanan sokağa çıkma yasağı da bu kapsamda. Ancak bu ayrımcılık yalnızca devlet tarafından yapılmıyor. Sosyal medyada yayınlanan videolarda, televizyon ekranlarında toplumun da bu yasağı benimsediği, benimsemekle kalmadığı, sokakta "yaşlı" gördükleri kişileri teşhir ettiğini biliyoruz.

Devlet olarak da, toplum olarak da yaş ayrımcılığıyla baş etmek için yürüyecek daha çok yolumuz var.

Eren Keskin: Bu sorunuza bir örnek ile başlamak istiyorum. İHD Adana şubemiz 60 yaş üstü üyelere, "yaşlı hakları" komisyonu kurulduğunu ve komisyona dahil edildiklerini bir Whatsapp grubu üzerinden bildirmiş. Kendisine bilgi giden tüm üyelerimiz mesajı okuduğu anda komisyon grubundan çıkmış. Yani kimse yaşlı olarak adlandırılmak istemiyor. Beden ve ruh aynı şekilde yaş almıyor. Yaşları ileri olsa da insanlar kendilerini genç hissediyorlar. Bu durum aynı zamanda bir yaşama nedeni. Ölüm korkusu, yaşlanma korkusu herkeste var. Koronavirüs ile birlikte 65 yaş üstü kendisini adeta " işe yaramaz" gibi hissetti. "Yolun sonuna gelmiş" gibi. Bu psikolojik şiddet biçimi aynı zamanda çok yanlış ve ayrımcı bir yaklaşım. Eve kapatıldılar, belli bir yaştan sonra bedenlerini hareket ettirme ve hava alma ihtiyacı çoğalıyor. Adeta insanların yaşam hakları ellerinden alındı. Başka yöntemler, başka söylemler ile de önlem alınabilirdi.

Şeyda Öztürk: Koronavirüs salgınının dünyanın her yanında var olan ayrımcılıkları iyice keskinleştirdiğini görüyoruz. Batı devletlerinde nüfusun yaşlı kesiminin virüs karşısındaki fizyolojik kırılganlığı, bir de bakım meselesiyle iyice katmerlendi. İspanya'da, İtalya'da bakımevlerinde terk edilmiş yaşlıların ölü bedenleri bulundu. Türkiye'deki bakımevlerinde durumun ne olduğuna dair net bir veri yok. Bakım yaşlı nüfusun kırılganlığının en belirleyici faktörlerinden biri. Türkiye'de yaşlı bakımının devletin sosyal kurumlarından çok bireylerin ve ailelerin sorumluluğunda olduğu söylenebilir. Dünyada ve Türkiye'de yaşlı bakımı yaklaşımları yaşlı nüfusa yönelik ayrımcılığı nasıl besliyor ya da bastırıyor sizce?

Eren Keskin: Yaşlı bakımı konusunda, Ortadoğu insanı ile Avrupa insanı arasında farklı yaklaşımlar var. Biz daha bir arada yaşayan bir kültüre sahibiz. Avrupa'da daha kolay ve çabuk birey olunuyor. İkisinin de iyi ve kötü yanları var. Örneğin bizim coğrafyamızda, genç bir nüfus var, Avrupa'ya oranla daha genç insanlara sahibiz. Ancak ölüm, sosyal devlet olamamak, sağlık politikalarının yetersizliği birçok Avrupa ülkesinde de devletlerin maskesini düşürdü. Bizim coğrafyamızda da, yaşlı bakımının devlet tarafından yeterince sağlandığı söylenemez. Ancak paranız varsa iyi bakılırsınız.

Eşitsiz Yaşlanmak
Türkiye'nin Serüveni, Alanın Niteliği ve Yaşlanma Gündemi

ÖZGÜR ARUN

Yaşlanma çalışmalarına ilgim saha araştırmaları sırasında yaşadığım karşılaşmaların etkisiyle oluştu. Türkiye'nin yaşlandığını kırsal alanlarda kalkınma araştırmalarına katıldığım sırada fark ettim. Sahadaki gözlemlerim akademide edindiğim bilgilerden oldukça farklıydı. Akademi, Türkiye'nin genç bir nüfusu olduğunu mütemadiyen zikrederken, yaşlanma neredeyse hiç konuşulmuyordu. Nitekim TÜİK'in nüfusa ilişkin resmi rakamlarını görenler, Türkiye'nin Avrupa'nın *delikanlısı* olduğunu vurgulamaya devam ediyor.

Bu yüzyılın başlarında Türkiye'nin nüfusu 67 milyondu. Yaşlıların (65+) oranı %5 düzeyindeydi. O nedenle akademi de yaşlanmaya ilişkin derli toplu bir bakış sunamıyordu. Biraz da bu nedenle sanırım o zamanlarda sosyoloji için yaşlanma tartışılmaya değer bir mesele olarak görülmüyordu ki, yaşlanma sosyolojisi diye bir dersimiz de yoktu. Bugün Türkiye'nin nüfusu 80 milyonun üzerinde, yaşlı nüfusun oranı da %10'lara erişti. Bilebildiğim kadarıyla, Türkiye'de önde gelen sosyoloji bölümlerinde hâlâ yaşlanma sosyolojisi dersi yok! Sosyolojinin yaşlanmayla hak ettiği düzeyde ilgilenmeyişi belki de nüfusun büyüklüğü ve yaşlıların oranıyla da alakalı olmayabilir!

Yaşlanma çalışmaya başladığımda alanın bu kadar renkli ve bir o kadar da zorlayıcı olacağını hiç hayal etmemiştim. Çok renkli çünkü yaşlanma çalışmaları sadece belirli bir yaş grubundaki insanlar hakkında yapılan çalışmalardan ibaret değil. Yaşlanma çalışmak, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemini de çalışmak anlamına geliyor. O nedenle yaşlanma çalışmaları, yaşlıları ve

yaşlılığı çalışmayı da kapsayan, ancak bu iki boyutun çok ötesinde bir kavrayış geliştirmeyi, yaşam döngüsüne odaklanmayı da gerektiriyor. Renkliliği bir açıdan buradan kaynaklanıyor. Ancak bu aynı zamanda sorunların da düğümlendiği bir nokta. Zira Türkiye'de alanyazında bu tip bir perspektifi geliştirmeyi sağlayacak, öğrencilere ve araştırmacılara bu meyanda donanım kazandırabilecek düzeyde birikmiş çalışma yok.

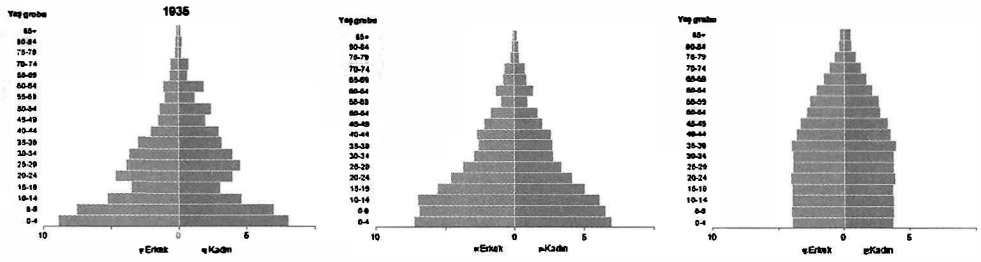
Yaşlanma meselesi, Türkiye'nin demografik dönüşümü ve yaşlanma hızı düşünüldüğünde, hak ettiği ilgiyle çalışıl(a)mıyor. Oysa o denli zengin bir mesele ki... Sahaya çıkan bir araştırmacının bugün Türkiye'de yaşlanma meselesine temas etmeden ilerleyebilmesi, çalıştığı başlık özelinde kavrayış geliştirebilmesi neredeyse imkânsız. Haydi imkânsız demeyelim ama büyük bir eksik bırakır. O halde nasıl olur da, yaşlanma çalışmaları sosyologların, sosyal bilimcilerin ilgisinden bu denli uzak, çoğunlukla tıbbileştirilerek çalışılabilir? Nasıl olur da yaşlılar, yaşlılık ve yaşlanma süreci, sosyal, idari ve beşeri bilimler içinde ilgiyle karşılanmaz; basitçe medikal/biyolojik bir perspektifle ele alınabilir?

Bu yazıda, Türkiye'nin yaşlanma serüveni hakkında araştırmalarım neticesinde öğrendiklerimi, edindiğim bilgileri, gözlemleri ve deneyimlerimi üç bağlamda sunmak isterim. Türkiye'nin yaşlanma dinamiklerini ele almak, nasıl yaşlandığını anlamak, sahayla kuracağımız ilgiyi de belirleyecek. O nedenle önce T*ürkiye nasıl yaşlanıyor?* sorusuna yanıt vermeye çalışacağım. İkincisi Türkiye'de yaşlanma çalışmalarında hangi konular ilgi bekliyor? Gelecekte araştırmacılar için sıcak meseleler neler? Bu sorulara yanıt verebilecek bir yaşlanma çalışmaları ajandası sunmak isterim. Son olarak yaşlanma çalışmaları söz konusu edildiğinde, biraz da akademinin hal-i pürmelalini görmek iyi olmaz mı? Türkiye'nin yaşlanma sürecinde, araştırmacıların, nasıl olur da içinden geçtikleri, tanıklık ettikleri bir döneme bu denli yabancılaşmış olduklarını tartışmak isterim. Zira, Türkiye akademisi, sınırlı sayıda iyi örneği ayrı tutarak söylemek gerekir ki, yaşlanma çalışmalarında hâlâ bir perspektif geliştirebilmiş değil. Yönsüz, kuramsal ve yöntemsel perspektiften yoksun, yaşlılar hakkında yapılmış çalışmalar var. Ekseriyeti sağlık-hastalık düalitesiyle inşa edilmiş, sorun odaklı çalışmalar. O nedenle de özneleri kurbanlaştıran çalışmalar. Bu meseleyi son bölümde daha da açarak tartışmak istiyorum.

Türkiye'nin Demografik Düzeni

Yaşlanma hakkında yazdığım ilk yazıda Türkiye nüfusunun her geçen gün hızla yaşlandığını söyleyerek söze başlamıştım. Aradan geçen bunca zamandan sonra bugün hâlâ Türkiye hızla yaşlanıyor demekten ikrah ediyorum. Türkiye yaşlandı!

Çok kısa bir süre içinde çok hızlı bir dönüşüm geçirdi. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye'de yaşlıların (65+) oranı %4 düzeyindeyken, kuruluşun 100. yılında %10'u geçmesi bekleniyor (TÜİK, 2020a). Nüfusu %7 ile %10 arasında olan toplumlara *yaşlı*, %10'u geçmiş olanlara ise *çok yaşlı* toplumlar deniliyor.[1] Bu bakımdan, Türkiye, birkaç yıl içinde, *yaşlı* bir toplum olmaktan çıkıp *çok yaşlı* bir toplum haline dönüşecek.

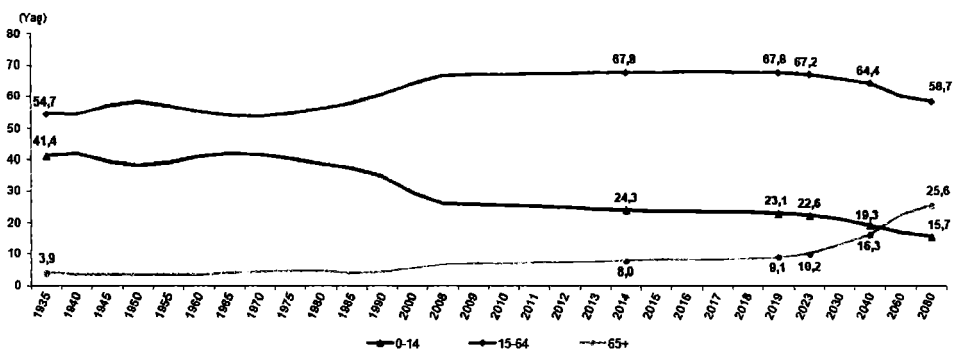
Grafik 1: Nüfus piramidi, 1935, 1975, 2019
Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar, 2019.
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712

Son yüzyılda Türkiye'nin yaşadığı hızlı dönüşüm nüfus piramitlerinden de izlenebilir. Modernleşmenin henüz başında olan toplumlarda nüfus piramitleri bir üçgen biçimindedir. Daha yüksek sayıda doğum, daha fazla kırsal alanlarda yaşayan insan, daha kalabalık haneler bir yanda; diğer yandan daha yüksek ölüm oranları, daha fazla hastalık ve daha fazla yoksulluk nüfus yapısının temel karakteristiğini oluşturur. Nüfusun bu yapısal özellikleri, toplumsal yapıda da karşılığını bulur: ataerkillik kültürün ana bileşenidir. Kadınlar daha fazla hane içinde, özel alanda kalırken, erkekler soyun taşıyıcısı ve kamusal alanın temel aktörleri olarak kabul görürler. Kıtlıklar, salgınlar ve savaşlar nedeniyle yaşanan kayıplar o denli yüksektir ki, nüfus piramidine bakıldığında belirli bir yaş grubunda çarpıcı biçimde eksiklikler görünür. Nitekim Türkiye'nin 1935 yılındaki nüfus piramidinde gençlerin sayısının azlığı bu bakımdan dikkat çekici. Öte yandan 1975 yılındaki nüfus piramidi aynı zamanda toplumsal yapıdaki önemli dönüşümleri de gözler önüne serer. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, modernleşmenin başlaması, Türkiye'de aynı zamanda kırsalın dönüşümü anlamına gelir. Marshall planlarıyla tarımın makineleşmesi, sanayi hamleleri ve kentin çekiciliğiyle birlikte yaşanan iç ve dış göç yaşlanma sürecindeki diğer dinamikleri oluşturur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan doğum oranlarına mukabil, 1970'lerde doğum

1 Arun, Özgür (ed.), *Yaşlanmayı Aşmak*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.

kontrollerinin politikacılar tarafından konuşulması ve gelişmekte olan toplumlarda hükümetler tarafından planlamaların hayata geçirilmesi söz konusu olur. Kadın başına düşen çocuk sayısı hızla azalır. Kır, kente doğru hareketlenir. Yeni bir yaşam tarzı kentte kendine yer edinir. Sadece mekânsal bir değişim yaşanmaz, ilişkiler ağı da dönüşmeye başlar. Hane içinde kadının kaç çocuk yapacağına karar veren ataerkil aile reisi, yaşlı erkek, egemenliğini yitirmeye başlamıştır. Geniş aileler dağılır, yerini geçici geniş ailelere, çekirdek ailelere, tek başına yaşayanlara bırakır. Bu dönemde doğum ve ölüm oranlarının da azalmasıyla birlikte yaşlanmanın bir başka temel dinamiği etkili olmaya başlar. Göç, bilhassa kırsal alanların hızla yaşlanmasında önemli bir rol üstlenir. Bu bakımdan, Türkiye'nin son 60 yıldaki yaşlanma süreci tipik bir örnek; doğum ve ölüm oranları her yaş grubunda düşer, kentleşmenin de etkisiyle temiz gıdaya, temiz suya ve sağlık hizmetlerine daha fazla erişim yaşam kalitesini artırır, doğumda beklenen yaşam süresi uzar, göç dinamikleri ise bölgesel olarak yaşlanmayı hızlandırır.

Türkiye'nin 2019 yılındaki nüfus piramidi, modern bir toplumun habercisi. Bir üçgen olmaktan çıkmış, dikdörtgen şeklini alıyor. Toplumsal ilişkiler mekânla da sıkı sıkıya bağlantılı. Kır dönüşmüş, ama kent de dönüşmüş. Türkiye nüfusunun %90'ı artık kentlerde yaşıyor.[2] 2020 yılı itibariyle doğumda beklenen yaşam süresi erkekler için 75, kadınlar için ise 80 yılın üzerinde. Nüfus içinde çocuklar ve gençlerin sayısı azalırken, yaşlıların sayısı hızla artıyor. 2040 yılına gelindiğinde Türkiye tarihinde ilk defa yaşlıların sayısı çocukların (0-14 yaş) sayısını geçecek. Sonrasında, yaşlıların sayısı artmaya devam ederken, iki yaş grubu küçülecek. Çocuklar ve 15-64 yaş grubundaki yetişkinlerin sayısı nüfus içinde azalmaya devam edecek.

Grafik 2: **Yaş grubuna göre nüfus oranı, 1935-2080**
Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar, 2019. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712

2 TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019 http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705.

Üstüne basarak vurgulamak isterim: Türkiye'nin yaşlanması bir *sorun* değil. Türkiye için ana sorun *zenginleş(e)meden* yaşlanması. Zenginleş(e)meden yaşlanmak, küresel düzeyde Türkiye'ye benzeyen toplumlar için kritik bir mesele. Şili, Azerbaycan, İran, Endonezya, Güney Afrika, Brezilya, Meksika gibi kırılgan ekonomik performansı olan ülkelerin en önemli meselesi hızla ve zenginleş(e)meden yaşlanmaları.

Türkiye zenginleş(e)meden yaşlanıyor, zira son 15 yıl içinde temel ekonomik göstergeler izlendiğinde, Türkiye'de kişi başına düşen gelir dağılımı iyileşmiyor. Güncel verilere göre, Türkiye'de en varlıklı kesim, gelirin neredeyse yarıya yakınına (%47) el koyuyor. Öte yandan en yoksul kesim ülke gelirinin %6'sına sahip olabiliyor. Gelir dağılımı bu bakımdan yıllar itibariyle değişmiyor. Yoksulluğun önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilen *Gini* katsayısı Türkiye'de 0,40 düzeyinde. Dahası, son 15 yıl zarfında herhangi bir değişim eğilimi gözlenmiyor. Bu bakımdan Türkiye, OECD ülkeleri içinde gelirin en adaletsiz dağıldığı ülkelerden birisi[3].

Türkiye'de Yaşlanmak: Fevkalade Bir Istırap ya da Harikulade Bir Serüven?

Ekonomik istikrarsızlık ve birbirini etkileyen ekonomik piyasalardaki yüksek düzeydeki işsizlik, çocuklar ve genç kuşaklar arasında eşitsizlikleri perçinliyor. Hükümetler, halihazırdaki yaşlı kuşaklar arasındaki eşitsizliklerle mücadele ederken, gelecekteki yaşlı kuşakların eşitsiz yaşlanmalarını da önlemekle yükümlüler. Yaşlanma süreci toplumun her kesimi tarafından eşit biçimde yaşanmıyor. Yaşlanmak, fevkalade bir ıstırap olabileceği gibi harikulade bir serüven de olabilir. Kuşakların birbirinden farklılaşan yaşlanma pratikleri, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisiteye göre hayli çeşitlenmekte. Önümüzdeki 10-20 yıl zarfında 65 yaşını geçerek, Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlı olarak tarif ettiği sınıfa girecek olan bir kesim var. Bu kesimin günümüzde istihdam oranları, eğitim düzeyi ve toplumsal cinsiyet temelinde muazzam biçimde farklılaşmakta. Örneğin OECD ülkelerinde, en fazla ortaokul mezunu olan 50-64 yaş grubundakilerin istihdam oranı erkekler için %51, kadınlar için ise %36.[4] Yaş, etnisite, toplumsal cinsiyet ve sınıf temelinde hayli çeşitlenmiş eşitsizliklerle nasıl başa çıkılabilir? Bu soru kısa bir süre içinde sadece hükümetlerin değil, akademi ve sivil toplumun da yüz yüze kalacağı temel

3 OECD, *Preventing ageing unequally*, Paris, OECD, 2017. https://doi.org/10.1787/9789264279087-en
4 *Age.*

meselelerden birisi olacak. Kaybolmaya yüz tutan meslek sahipleri, yalnız yaşayan kimseler, geri kalmış bölgelerde yaşayanlar, gezici mevsimlik tarım işçileri, ajans bazlı çalışanlar, genç kadın işçiler, mülteci çocuk işçiler gibi incinebilir kesimler arasındaki yatay eşitsizlikler, sadece dikey eşitsizlikleri izleyerek anlaşılamaz. İktisadi açıdan bir çırpıda ölçülemeyen, otonomi ve bağımsızlık gibi değerler, istikrarlı olmayan iş piyasalarından, geçici ve mevsimlik istihdamdan etkileniyor. Eğitimsel kazanımlarıyla, önceki kuşaklara nazaran daha hacimli kültürel sermaye repertuvarlarıyla bugün orta sınıflar arasında yer edinen genç kuşaklar, istikrarsız iş piyasalarında, geri kalmış bölgelerde ve hayli dijitalleşen dünyada, düzenli bir gelir ve sosyal güvenlik kapsamında kalmak için amansızca mücadele veriyorlar. Orta sınıfın temel bileşeni sayılan bu kesimler, her ne kadar orta sınıfların gelir düzeyine erişseler de, geçmişte, ebeveynlerinin döneminde orta sınıfların sahip oldukları iş güvenliği ve gelir istikrarına erişemiyorlar. Onlar, eşitsiz yaşlananlar kervanına katılıyorlar. Nitekim güney ve batı Avrupa'da 100 yıl öncesiyle kıyaslandığında, günümüzde gelire dayalı eşitsizliklerin kuşaklar arasında hızla arttığı izleniyor.[5]

Bu bağlamda eşitsizlikleri perçinleyecek dört kritik gelişme bugünden kendini gösteriyor. Bunlar, gelecek 30 yıl zarfında da eşitsiz yaşlanmanın ana nedenlerini oluşturabilir. Birincisi, günümüzde genç kuşakların daha fazla standart olmayan (geçici, mevsimlik ya da yarı zamanlı gibi) esnek istihdam içinde yer almaları yaşlılık dönemleri için önemli bir risk. İkincisi, esnek istihdam biçiminin de bir nedeni olarak, işinde yükselme, kadro alma ya da bir işte kalabilmenin, yani iş güvenliğinin genç kuşaklar arasında hızla azalması bir başka sorun. Üçüncüsü, genç kuşakların iş piyasalarında elde ettikleri kazançların hızla düşmesi, örneğin üniversite mezunlarının her geçen gün daha düşük ücretlerle istihdam edilmeleri, yaşlanma sürecinde olumsuz etkilerden bir diğeri. Son olarak, geçtiğimiz 15 yıl içinde güney ve batı Avrupa'da, genç kuşakların, orta yaştakilere ve yaşlılara nazaran iş piyasalarındaki konumlarının kötüleşmesi gelecekte kuşaklararasında yaşanacak çatışmaların da bir başka nedeni olabilir. Tüm bu kritik gelişmeler, eşitsiz yaşlanmanın sadece günümüzdeki yaşlıların değil, gelecek kuşak yaşlıların, yani bugünün gençlerinin de en öncelikli sorunu olduğunu gösteriyor.

5 Arun, Özgür (ed.), *Eşitsizlikler ve Yaşlanma: Hızla Yaşlanan Bir Dünyada Dayanışma, Mücadele ve Müdahaleler*, Antalya: Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları, 2020.

Türkiye'nin hızla yaşlanma sürecinde en fazla incinen kesimlerden birisi elbette günümüzdeki yaşlı kuşaklardır. Yaşlılar arasında, öncelikle yoksul yaşlılar, yoksul yaşlılar içinde ise dul yaşlı kadınlar, eğitim alamamış, kamusal alanda görünmeyen tek başına yaşayan yaşlılar, engelli ve kronik hastalık sahibi olan yaşlılar, demans/Alzheimer hastaları ve onların yaşlı aile üyesi bakım verenleri, çocuk sahibi olmayan *yetim* yaşlılar, dini ve etnik azınlıklara mensup yaşlılar en fazla incinen kesimleri oluşturuyor. Ne var ki, Türkiye'nin hızla ve zenginleş(e)meden yaşlanması, genç kuşaklar içinde de yoksulluğu yeniden üretmekte, incinebilir kesimlere yenilerinin eklenmesine yol açmakta.

Yaşlanma Sürecinde Türkiye'nin Ajandası Ne Olmalı?

Hem toplumlar arasında hem de toplum içinde kuşaklararasında gözlenen eşitsiz yaşlanma dinamikleri, gelecek 30 yıl içinde Türkiye için hangi risklerin ortaya çıkmasına neden olabilir? Bu bağlamda, akademi, sivil toplum ve hükümetleri bekleyen meseleler, bir yandan zorluklar nelerdir? Hangi başlıklarda çalışmalara ihtiyaç duyuluyor?

Öncelikle, kaynakların paylaşımı ve dağıtımına ilişkin yeni bir sosyal politika gündemine ihtiyaç var. Ancak, yeni bir sosyal politikanın taşıyıcısı, ana aktörü kim olacak? Halihazırdaki toplumsal kurumlar, Türkiye'de yeni bir sosyal politika gündeminin ana aktörü olabilir mi? Bu bakımdan, politik sisteme ilişkin atmosferin izlenmesi ve dikkatle değerlendirilmesi önceliklerden birisi. Türkiye'nin yaşlanma ajandasının ilk sırasında, kamu idaresine ve siyasal bilgilere ilişkin güncel çalışmalara ihtiyaç olduğu görünüyor. Zira hem Türkiye'de hem de Avrupa genelinde oy verme davranışlarında önemli değişiklikler izlenmekte. Genç kuşaklar arasında oy verme oranları hızla azalıyor. Kuşaklararasındaki oy verme davranışındaki bu değişim, politik sisteme ilişkin memnuniyetsizliğe işaret ediyor. Bu memnuniyetsizlik, ihtiyaç duyulan değişimin adresinin meşruiyetini zayıflatmakta. Toplum içinde kurumlara ilişkin güvenin azalmasıyla zayıflayan meşruiyet, değişimin ana aktörlerinin yapabilirliklerinin sınırını da belirliyor. Toplumsal güven ve ekonomik performans arasındaki yakın ilişki, kaynakların adil biçimde yeniden dağıtımı ve paylaşımını da etkiliyor. Kurumlara duyulan güven düzeyi, sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmayı da belirleyen önemli unsurlardan birisi. Daha eşitsiz bir toplum, daha güvensiz yurttaşlar demek. Dolayısıyla, gelecekte Türkiye'yi de bekleyen önemli risklerden birisi, politik atmosfer içinde kuşakların çeşitlenen, farklılaşan güven düzeyleriyle ilgili olacak. Kurumlara duyulan güven

azaldıkça, yeni bir toplumsal sözleşmeyi, kapsayıcı bir sosyal politikayı ortaya koyma meşruiyeti de zayıflayacak.[6]

Müthiş bir toplumsal dönüşümün içinden geçiyoruz. Bu dönüşüm birtakım krizler de yaratıyor. Nitekim Türkiye toplumunda kurumsal ve toplumsal güvenin azalmasıyla birlikte, Covid-19 salgını döneminde kamusal alanda yaşanan kuşaklararası çatışma bu krizlere oldukça çarpıcı bir örnekti.

Hatırlanacağı üzere, salgının ilk duyulduğu günden itibaren küresel düzeyde sunulan bilgilerin tamamı yaş gruplarına göre paylaşılmıştı. Güney Kore'den yapılan bir açıklamada, 30 yaşın altındaki hasta sayısı verilirken, öte yandan bu yaş grubunda hiç ölüm olmadığı, ama 80 yaşın üzerindekilerde ölümlerin daha sık gözlemlendiği belirtiliyordu. Uluslararası basında çıkan diğer yazılarda da benzer olarak 80 yaşın üzerindeki kimselerin salgından daha olumsuz etkilendiği vurgulanıyordu.[7] Türkiye'de ilk vakaların görülmesinin ardından, salgından en fazla zarar göreceği düşünülen kesimlerin başında gelen yaşlıların sokaklarda dolaşmasına tepkiler de gecikmemişti. Kamusal alandaki yaşlılara karşı sergilenen ayrımcı tutumlar önce geleneksel ve sosyal medyada kendine yer buldu. Tehlikede olduğu düşünülen insanlar, yani yaşlılar, artık tehlikeli insanlar olarak görülmeye başlanmıştı.[8] Yaşlılara karşı ortaya çıkan nefret söylemi ve yerel yönetimlerin ayrımcı uygulamaları, yaş ayrımcılığının da Türkiye'de ne denli yaygın olduğunu bir kez daha tartışmamıza olanak tanıdı.

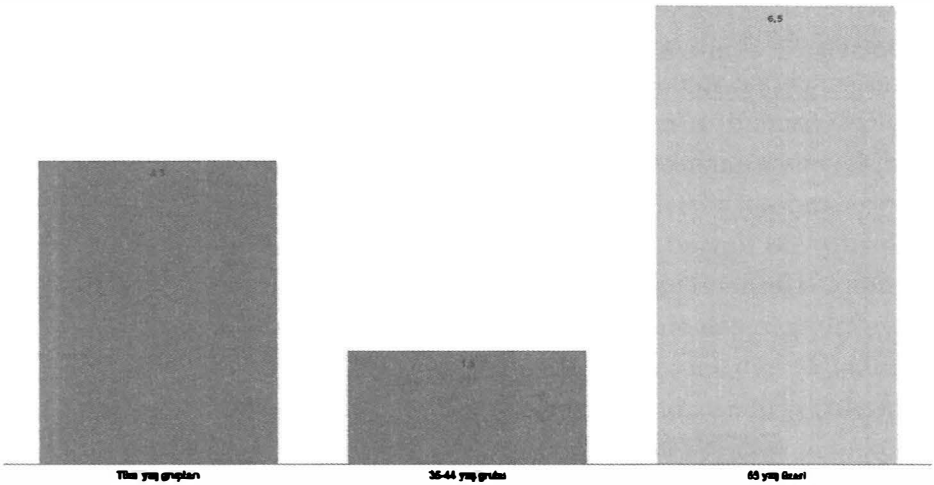
Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri[9] başlıklı ilk yaşlanma araştırmasında Türkiye genelinde 35 yaşın üzerindeki nüfusu temsilen seçilen örneklem grubundaki insanlara yaşlarından dolayı kötü bir muameleye maruz kalıp kalmadıkları sorulmuştu. Salgından önce, 2018 ile 2019 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz bu araştırma yaş ayrımcılığı konusundaki en güncel ve en kapsamlı çalışma. Bu araştırmaya göre, Türkiye'de yaşından dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı %4,3. Yaş gruplarına göre bakıldığında ise daha çarpıcı bir bulgu elde ediyoruz: 35-44 yaş grubunda yaş ayrımcılığına maruz kalanların oranı %1,6 iken, bu oran 65 yaşın üzerindeki insanlarda %6,5'e yükseliyor.

6 Arun, Özgür, "Yaşlananların Bir Çift Sözü Var! Türkiye Artık Yaşlı Bir Toplum", *Birikim*, S. 362/363, 2019, s. 42-54.

7 Bu konudaki bir tartışma için bkz. https://www.birikimdergisi.com/guncel/9982/gencler-yetiskinler-ve-yaslilar-bir-de-ozgurlukler

8 Yaşlılara karşı oluşan nefret söylemine ilişkin bir tartışmaya şu bağlantıdan erişilebilir: https://tyap.net/spya

9 Araştırma raporuna ulaşmak için: https://www.heryasta.org/2019/11/04/turkiyede-yaslanma-algisi-nasil-arastirma-sonuclari-ve-goruslerle-arastirma-kitabimiz-yayinda/

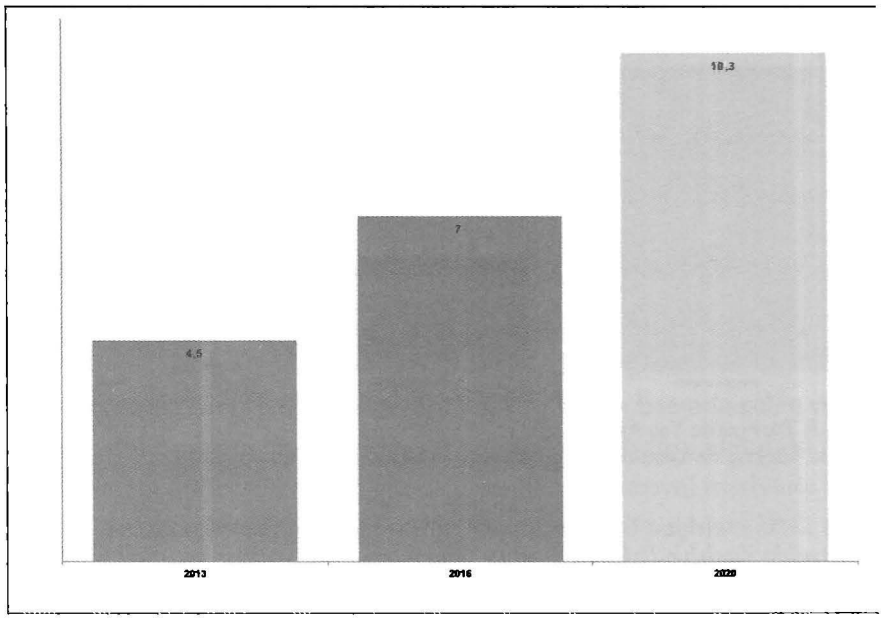
Grafik 3: Türkiye'de Yaş Ayrımcılığı
Kaynak: Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması, 2019

Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri araştırması kesitsel bir çalışma. Dolayısıyla belirli bir dönemde, bir zaman diliminde var olan sosyal gerçekliğin yansımasını sunuyor. Oysa, elimizde boylamsal çalışmalar olsa yaş ayrımcılığı hakkında çok daha fazlasını söyleyebiliriz. Nitekim boylamsal çalışmalar sayesinde, belirli eğilimleri bir zaman zarfında tespit etmek, geleceğe ilişkin kestirimler yapabilmek mümkün.

Türkiye'de yaşlanma çalışmaları alanında ulusal düzeyde boylamsal bir yaşlanma araştırması bulunmuyor. Ancak, yerel düzeyde Türkiye'nin tek boylamsal yaşlılık araştırması *Antalya Yaşlılık Araştırması* (AYA) bize yaş ayrımcılığı konusunda da önemli bulgular sunuyor. AYA ile, 2013 yılından bu yana Antalya'da yaşlanan insanların yaşam kalitelerini, sağlık durumlarını, kenti kullanma pratiklerini, kültürel tüketimlerini, teknoloji ve yeni medya kullanımlarıyla geleceğe ilişkin algı ve beklentilerini araştırıyoruz.[10] AYA, her üç yılda bir gerçekleştirilen boylamsal bir araştırma. Böylece, yaşlanan insanların (55 yaş üzerindeki kişilerin) içinde bulundukları durumları tespit edebildiğimiz gibi, yıllar itibariyle eğilimleri, değişimleri takip edebiliyor, geleceğe ilişkin

10 AYA hakkında detaylı tartışmalar için şu iki yazıya bakılabilir: Arun, Ö. & Elmas, Ç., "Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye'de Yerel Yönetimleri Bekleyen Zorluklar", *Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 2016, s. 351-372; Arun, Özgür, "Sınıflar, Kuşaklar ve Kültüre Düşkünlük: Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA-Faz1) Bulguları", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2017, s. 25-39.

kestirimler yapabiliyoruz. AYA, 2013 yılında ve 2016 yılında tekrar edildi, koronavirüs salgını öncesinde ise (2020 yılı Mart ayında) üçüncü fazı tamamlandı. Dolayısıyla elimizde salgın öncesindeki koşullara ilişkin veriler bulunuyor.

Grafik 4: Yıllar İtibariyle Yaş Ayrımcılığı
Kaynak: Antalya Yaşlılık Araştırması

AYA'nın 2013 yılındaki ilk fazında yaş ayrımcılığına uğrayan kişilerin oranı %4,5. Bu rakam 2016 yılında %7'ye yükselmiş. Hemen salgın öncesi dönemde ise bulgularımız yaş ayrımcılığının %10,3'e ulaştığını gösteriyor. Bu bağlamda yaş ayrımcılığının yıllar itibariyle azalmadığını, tam tersine arttığını biliyoruz.

Türkiye'yi bekleyen önemli risklerden birisinin yaş ayrımcılığı olduğu Covid-19 salgını döneminde daha da çarpıcı biçimde görünür oldu. Hem yaşlılar arasında hem de diğer kuşaklar arasında, toplumsal katılımın teşvik edilmesi aynı zamanda yaş ayrımcılığıyla da mücadelenin önkoşullarından birisi. Bu bağlamda, salgın döneminde yaşanan çarpıcı toplumsal gelişmeler ve talepler de düşünüldüğünde, araştırmacılar için sıcak çalışma konuları; yaşam boyu öğrenme, gönüllülük, sosyal içerme, yalnızlık, kuşaklararası ilişkiler olarak sıralanabilir. Bu başlıktaki temel yaklaşım şu soruda gizli: Yaşlılar *için* ya da yaşlananlar *için* değil ama yaşlılar ve yaşlananlarla *birlikte* ve onları inovasyon süreçlerine katarak yeni tasarımlar ortaya koyabilir miyiz?

Dikey ve yatay eşitsizlikler

Türkiye'nin yaşlanma sürecinde ortaya çıkan dikey ve yatay eşitsizliklerin ilerleyen yıllara miras kalmaması için neler yapılabilir? Emeklilikle birlikte ortaya çıkan yoksulluk nasıl önlenebilir? Hem kendinden önceki hem kendinden sonraki kuşağa bakım veren aile üyesi bakıcıların finansal dirliği nasıl sağlanabilir? Yaşlıları, yaşlanan kesimleri, emekli olduktan sonra tekrar çalışmak zorunda bırakan, ucuz işgücü olarak iş piyasalarına katılmalarına neden olan koşullar neler? Bu anlamda *finansal dirlik* önemli bir çalışma alanı olacak. Yaşlanan kuşakların tıbbi bakımının yanında finansal bakımını da güçlendirecek, yeni istihdam biçimleri mutlak suretle değerlendirilmeli. Yoksulluğun nasıl törpüleneceği sıcak bir çalışma konusu ve yaşlanma ajandasının önemli bir maddesi. Özellikle merkezi hükümetlerin yetkilerini yerele devretmesi yoluyla yereldeki eşitsizliklerle mücadele etmek mümkün olacak mı? Güncel çalışmalarımız, yerele yetki devrinin Türkiye için yerel eşitsizlikleri törpülemede iyi bir fırsat gibi görünse de, bölünme travmasını tetiklediği için yeni bir yönetişim krizi de yaratacağını işaret ediyor.[11] Yerel yönetimlerin kapasitelerindeki çeşitlilik ve dengesizlik, hizmetlerin parçalanmasına neden olabilir. Hem yereldeki eşitsizliklerle başa çıkmak hem hizmetlerin parçalanmasını engellemek üzere bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanılması iyi bir seçenek olabilir. Ne var ki, hizmetlerin çevrimiçi mecralarda sunulması dijital eşitsizliklerin derinleşmesine de neden olabilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin yaşlanma gündemi içinde dijital eşitsizlik ve BİT meselesi etraflıca çalışılması gerekli konulardan birisi olarak kendine yer buluyor.

Yaşlanma sürecinde Türkiye'nin araştırma ajandasında yer alması gereken bir başka başlık yaş dostu çevreler ve hizmetler olmalı. Ne konutların ve mahallelerin ne de günlük olarak kullanılan eşyaların hızla yaşlanan bir toplum için tasarlandığı söylenemez. Halihazırdaki tasarım, hareket özgürlüğünü, bağımsızlığı, sosyalleşmeyi ve güvenliği tehdit eden unsurlar içeriyor. Otantik seslerin kendilerine yer bulmasını sağlamak, kapsayıcı bir toplum olmak, evrensel, kapsayıcı tasarım ideallerine ulaşmak için de kavrayış geliştirmeye ihtiyacımız var. Bu bağlamda, fiziksel ve sosyal çevrede emniyeti sağlayacak, tehditleri ortadan kaldıracak yeni düzenlemeler yapılması, ürünler, programlar ve hizmetler geliştirilmesi gerekli.

11 Arun, Ö. & Holdsworth, J.K., "Integrated social and health care services among societies in transition: Insights from Turkey", *Journal of Aging Studies*, C. 53, (2020 yılı yayın programında).

Hükümetlerin maliyetleri azaltmak üzere dört elle sarıldığı *yerinde yaşlanma* önerisi, yaş dostu çevre ve hizmetlerden bağımsız olarak düşülemez. Zira, yerinde yaşlanmaya katkı sunacak yeni yaklaşımlar, evrensel tasarım unsurları, geronteknolojiler,[12] bakım modelleri düşünülürken, yaşlanılacak o yerin neresi olduğu da dikkate alınmalı. Güvenlik, sağlığa erişim, kişisel ve özelleştirilmiş bakım, sağlık yönetimi, bakım destek hizmetleri, beslenme gibi başlıkların yanında, yapay zeka ve akıllı şehirler bu alandaki gündemi oluşturabilecek ana çalışma konuları olabilir.

Bu bağlamda, yapay zeka ve akıllı şehirler tartışılırken, Türkiye'nin toplumsal yaşlanma sürecinde bakım meselesi oldukça önemli. Çünkü sağlık bakım ihtiyacı, farklı kuşaklar için çok boyutlu, oldukça kompleks ve birbirinden ayrışmış bir mesele. Küresel düzeyde sağlık bakım harcamalarının üçte ikisi kronik hastalıklar için harcanıyor.[13] Bakım alanlar ve bakım veren aile üyeleri, kaliteli, ulaşılabilir ve etkin biçimde planlanmış yeni model, araç ve hizmetlere ihtiyaç duyuyor. Bakım hizmetini sunanlar ile bakım alanlar ve aileleri arasında etkin bir diyalog nasıl tesis edilebilir? Uzaktan bakım nasıl etkin kılınabilir? Toplumsal yaşlanma sürecinde, yapay zeka sağlık alanında aktif biçimde kullanılacaksa, sağlık iletişimi, tele-sağlık, tele-bakım ve destek, giyilebilir teknoloji, hasta-hekim-aile etkileşimi ana başlıklar olarak Türkiye'nin yaşlanma ajandasının bir parçası olmalı.

Bakımın, sadece tıbbi bakım olmaktan öte, sosyal ve finansal bakımı da kapsadığına dikkat çekmek isterim. Bakım, toplumun tüm bileşenleri için temel bir hak. Tek başına yaşlananlar, konvansiyonel bir aileye sahip olmayanlar, yetim yaşlılar gibi kesimlere bakım destekleri nasıl sunulacak sorusu geleceğin önemli bir meselesi. Zira Türkiye bakımı ve bakım desteklerini konvansiyonel aile üzerinden sunmaya çalışıyor. Hükümetler, bakım desteklerini aile üzerinden sunmanın yanında, çeşitlenen bakım ihtiyacını karşılamak için ne tür tedbirler almalı? Bakımı ücretli olarak üstlenen bakıcılar arasında ve bakım sektöründe, insan kaynağı, teknoloji, altyapı, bakımın

12 Geronteknoloji, konvansiyonel tekniklerle bilgi iletişim teknolojilerini (BİT) yaşlıların ve yakınlarının ihtiyaç ve beklentilerine uyarlayan alet, cihaz, ekipman ve yazılımların tamamı. Geronteknolojinin temel amacı hem yaşlılar hem bakımverenleri için otonomiyi sağlamak, bağımsızlığı artırmak. Bu konuda Veli Özkurt'un tez çalışması dikkat çekici bir tartışma sunuyor, bkz. Özkurt V., *Bakım Sürecinde Geronteknolojinin Etkin Kullanımı: Bakım Verenlerin Algılarına İlişkin Nitel Bir Çalışma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2018.

13 Arun, Özgür (ed.), *Eşitsizlikler ve Yaşlanma: Hızla Yaşlanan Bir Dünyada Dayanışma, Mücadele ve Müdahaleler*, *age.*

kalitesi gibi başlıklarda sorunlar yaşanıyor. Örneğin, göçmen bakıcıların yaşadığı istismar ve suiistimaller nasıl engellenecek? Bakım meselesi, bugün ve gelecekte, hem sosyal politika geliştirenler, uygulayanlar, profesyoneller hem de sivil toplum ve akademinin önemli gündemlerinden birisini oluşturmaya aday konuların başında geliyor. Bakım hukuku da bu konunun en sıcak taraflarından birisi. Yaşam sonunu planlamak için hukuki açıdan olanaklar nelerdir? İnsan hakları perspektifiyle ele alındığında, yaşam sonu kararlar hangi hukuki çerçevede verilebilir? İnsan hakları hukuku alanında çalışan hukukçuların da mutlak suretle yaşlanma meselesine yeni bir açıdan bakmaları gerekli. Anlaşılan o ki, yaş dostu çevre ve hizmetler, geleceğin insan hakları kentlerini inşa ederken mutlak suretle temel bileşenlerden birisi olacak.[14]

Çok boyutlu bir praksis için...

Yukarıda sözü edilen tematik başlıklarda çalışmalar yapılmasını önerirken, Türkiye yaşlanma alanının mevcut yapısını da çözümlemek gerekli. Alanın mahiyetini anlamak için, disiplinlerin yaşlanma çalışmalarına yaklaşımını ve aktörlerin sermaye hacimlerini incelemek kaçınılmaz. Birkaç yıl önce, yaşlanma çalışmaları alanının niteliğini öğrenebilmek için, 2012 ve 2018 yıllarını kapsayan bir tarama çalışması yaptım. Bu araştırmada[15] yaşlanma çalışmaları alanında ne tür eserler ortaya konulduğunu incelemiştim. Son 6 yılda, yaşam memnuniyeti/doyumu, yaşam kalitesi, bakım, depresyon, sağlık hizmetleri gibi başlıklarda çok sayıda makale, tez ve kitap yazılmış olması, alanın temel karakteristiğinin ve sınırlarının da nereye dayandığını gösterir nitelikteydi. Bu eserleri incelediğimde, alanda üç temel yaygın araştırma dinamiği gözlenebilir oluyordu:[16]

i. Yerel düzeyde, bir huzurevinde, bakım evinde ya da geçici bakım veren bir kurumda bir grup yaşlı (65+) insanın yaşam doyumuna ilişkin sürdürülen *anket* çalışmaları,

14 Arun Özgür, *SOLIS: Yaş Dostu Çevre Değerlendirme Rehberi*, Antalya: Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları (yayım aşamasında).

15 Arun, Özgür, "Türkiye'de Yaşlanma Çalışmaları Dün, Bugün, Yarın", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, 2018, s. 41-61.

16 Arun, Özgür, "Büroyla Saha Arasında: Yaşlanma Çalışmalarında İlişkisellik", *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 0, 2019, s. 75-86.

ii. Kronolojik yaş ile sınıflanmış 65 yaşın üzerindeki yurttaşların demografik özelliklerinin, eğitim, sağlık ve bakım gibi alanlardaki konumlarını etkilediğine ilişkin kaba bir varsayımdan hareketle, yaşlılığı bir sorun olarak tarif eden tarama araştırmaları,
iii. Yaşlanmayı bir hastalık olarak kabul eden ve bu *onulmaz hastalığa* (!) çözüm sunma gayretindeki klinik çalışmalar.

Bu çalışma başlıklarının oldukça yaygın olmasının yanında, elbette alanın sınırlarını belirleyen bir başka unsur da hangi konuların hiç çalışılmamış olduğuydu. Yoksulluk, ayrımcılık, göç, demans/Alzheimer, kent ve yerinde yaşlanma, toplumsal cinsiyet gibi uluslararası yaşlanma literatüründe iştahla tartışılan tematik başlıklar Türkiye yaşlanma alanında neredeyse hiç ilgi görmemişti. Örneğin, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi sosyal bilimlerdeki ana unsurlar, Türkiye'de yaşlanma çalışmaları alanında sadece birkaç eserin konusunu oluşturuyordu. Yerinde yaşlanma gibi son 10 yıl zarfında uluslararası literatürde hevesle tartışılan bir kavram, Türkiye'de ancak bir çalışmanın ana konusu olmuştu. Demans ve Alzheimer gibi toplumsal yaşamı derinden sarsan, basitçe tıbbın, sağlık bilimlerinin ve klinik çalışmaların ilgisine bırakılamayacak düzeyde, gündelik yaşamda sarsıcı toplumsal etkileri olan bir mesele, sosyal bilimler/sosyal bilimciler tarafından hiç ele alınmamıştı. Ne yazık!

Tüm bu ilgiler ve diğer yanıyla ilgisizlik, alanın mahiyetini de şekillendiriyor. Böylesi bir vaziyet, aynı zamanda hangi fakülte, ekol, disiplin ya da araştırmacının alanda ne tür bir iktidar ilişkisi kurduğunu; bu iktidar ilişkilerinin nasıl ve ne ile inşa edildiğini, alana nasıl temayüz ettiğini de gösteriyor: Türkiye yaşlanma çalışmaları alanı, oldukça steril. Zira orada etnisite, din, toplumsal cinsiyet, LGBTİ+, cinsellik, sınıf, ayrımcılık gibi toplumsal alanda sıcak karşılaşmalara yol açan başlıklar birer tabu!

Araştırmam sırasında, araştırmacıların çalışmaktan kaçındığı konuları tespit etmenin yanında, iştahla çalışılan başlıklarda yayımlanmış eserlerin (makale, kitap ve tez çalışmalarının) ekseriyetinin yöntemsel olarak zayıf olduğu da dikkat çekiyordu. Zira, alandaki makale ve kitapların kahir ekseriyeti *derleme*ydi. Bu derlemeler, *literatür taraması* ya da *sistematik değerlendirme* gibi değiller. Literatür taraması ya da sistematik değerlendirme olarak kabul edilen çalışmalar, "belirli bir alanda, belirli bir temayı ele alıp, ilgili tematik başlığa ilişkin tüm çalışmaları sistematik olarak tarayarak, bilimsel

bilgiyi sınıflandıran, temel eğilimlerin ve sıcak meselelerin tespit edilmesi mümkün kılan"[17] çalışmalar. Oysa Türkiye yaşlanma alanında *derleme* olarak adlandırılan çalışmalar, alana yapılmış tüm katkıları, eserleri analitik biçimde çözümlemekten uzaklar. Bu *derlemeler*de, bilgiler gelişigüzel ardı ardına sıralanmakta, eklektik olarak sunulmakta. Türkiye'de yaşlanma çalışmaları alanının topoğrafyasındaki bu yaygın türsel konumlanış, aktörlerin akademik sermayelerinin hacimlerinden bağımsız değil. Nitekim derlemeyle iştigal eden aktörlerin yatkınlıkları pratiklerini, pratikleri ise alandaki çalışılan konuların mahiyetini (yöntem, üslup, kuramsal yaklaşım gibi) belirliyor.

Türkiye yaşlanma alanındaki derleme çalışmalarının bu yapısal özelliği, bir disiplinin diğeriyle tematik olarak nerede karşılaştığıyla da ilintili. Nitekim, disiplinlerin karşılaşmasının sonucunda sadece yöntemsel ve kuramsal olarak ne tür çalışmalar üretildiği anlaşılmakla kalmaz; birbiriyle ilintili akademik ağlar da zuhur eder. Örneğin, araştırdığım döneme ait 6 yılda 35 kitap çalışmasına rastlamıştım. Alanda üretilen kitapların çoğunlukla *derleme*lerden oluşması, bunların içeriklerini de belirliyordu. Zira, birkaç iyi örnek dışında, çoğunluğu keşfedici olmaktan öte, nakliediciydi. Uluslararası literatürde tedavülden kalkmış kuramlar, seçilmiş, tedrici bulgularla desteklenerek ithal ediliyor, alanda dolaşıma sokuluyordu. Sosyal hizmetler, çalışma ekonomisi, gerontoloji gibi kimi disiplinlerin, hem editöryal incelemeden hem bağımsız bir dış değerlendirmeden de geçmeden hazırlanan kitap çalışmalarına olan düşkünlüğü, alanda çalışacak olan yeni araştırmacı kuşağının neyle temas ettiğini; bu temasla birlikte araştırmacı kuşağın yöntemsel ve kuramsal olarak hangi yönelimle aşılanmaya çalışıldığını da çarpıcı biçimde gösteriyordu.[18]

Öte yandan, Türkiye'de yürütülen yaşlanma araştırmalarının uluslararası literatüre çok az sayıda araştırmacının gayretiyle eklenmesi alanın bir başka yandan sınırlarını çiziyor. Nitekim, Türkiye yaşlanma çalışmaları alanından kaynaklanıp uluslararası dolaşıma girmiş eserlerin sahipleri tek bir disipline mensup değiller. Onlar, yaşlanma çalışmalarında çok disiplinli olarak araştırma yatkınlığını da göstermekteler. Ne var ki, uluslararasılaşmayı başarmış bu eserlerin (ve sahiplerinin) ulusal düzeyde etkilerinin sınırlı olması, yöntemsel plüralizmle taçlandırılmış tematik başlıkların alanda yaygın biçimde çalışılmasını da kısıtlıyor.

17 Arun, Özgür, "Türkiye'de Yaşlanma Çalışmaları Dün, Bugün, Yarın", *age*, s. 58.
18 Arun, Özgür, "Büroyla Saha Arasında: Yaşlanma Çalışmalarında İlişkisellik", *age.*

Alanın en sarsıcı eksik yanlarından birisi de bir perspektiften yoksun olması. Uluslararası literatürde 1960'lı yıllardan itibaren mühim bir paradigma değişimi yaşandı. Böylece yaşlanmanın yaşam boyu süren bir macera olduğu ve yaşlılığın ise yaşam boyu süren bu deneyimin bir sonucu olduğuna ilişkin net bir kavrayış ortaya kondu. Bu *yaşam seyri* perspektifiydi. Yaşam seyri perspektifine göre, yaşlanma, bireysel ya da toplumsal düzeyde, yaşam boyu süren pratiklerden ve deneyimden bağımsız bir süreç değil. Yaşlılık da ne umumi ve müşterek deneyimler bütünü ne de kaçınılmaz kayıpların yaşandığı düşkünlük dönemi. Yaşlılık, bireysel ve toplumsal olarak çeşitliliğin zenginleştiği bir dönem. O, sağlık, refah düzeyi, sosyal ilişkiler, sosyal politikalar, eğitim, toplumsal cinsiyet, etnisite ve benzeri bireysel ve yapısal faktörlerle sıkı sıkıya ilişkili deneyimler bütünü. Bu haliyle yaşam seyri perspektifi, kurumlar ile kültürel pratikleri de içerecek biçimde tüm toplumsal güçlerin, yaşamı dönüştüren özgün tarihsel olayların ve sosyal değişime yön veren dönemlerin yaşlanma sürecindeki ya da yaşlılık dönemindeki etkinliğini görünür kılmaya çalışan bir yaklaşım. Dolayısıyla, yaşı bireysel bir iyelik olarak araştırmalara dahil etmez. Sosyal yapının da bu iyeliğe katkı sunan mahiyetine dikkat çeker.[19] Örneğin, yaşı kendi namına, hastalıkların, engelliliğin ve ölümün yegane nedeni olarak yorumlayan araştırmalar bu yanıyla eksik kalır. Zira, hastalıklar, engellilik ve ölüm yaşlılar arasında değil, yoksullar arasında daha yaygın.

Ne yazık ki, yaşam seyri yaklaşımı, Türkiye yaşlanma alanında çalışan araştırmacıların eserlerinde neredeyse hiç yer almıyor. Ama aynı zamanda sosyal politika bağlamında kamu politikası geliştirenler ve uygulayanların yönelimleri içinde de yitik bir öge. Yaşam seyri yaklaşımına ilişkin farkındalığı olmayan çalışmalar, yaşlanmayı ve yaşlılığı belirli bir yaş ile sınırlayarak inceliyor. Bu nedenle tedrici olarak belirlenmiş bir döneme, diyelim ki 65 yaş üzerindeki insanlara ilişkin bulguların çözümlenmesiyle yapay toplumsal ilişkileri inşa ediyorlar.

Oysa Türkiye'de günümüzde yaşanan gelişmeler de düşünüldüğünde, yaşlanma çalışmaları alanında yaşam seyri yaklaşımının mütedavil olması sağlanmalı. Yaşam seyri yaklaşımını benimsediklerinde, hem araştırmacılar hem politika yapıcılar, 65 yaşını aşmış okuma yazma bilmeyen bir kadınla karşılaştıklarında, onun okuma yazma bilmemesinin nedenini basitçe yaşına bağlamayacaklar. Kategorik olarak yaşlı olması, okuma yazma bilmemesinin

19 *Age.*

nedeni olabilir mi? Oysa yaşam seyri perspektifiyle bakıldığında, okuma yazma bilmeyen yaşlı kadın, çocukluğunu, gençliğini ve yetişkinliğini, hasılı ömrünü, okuma yazma bilmeden geçirdi. O yaşına ulaştığında okuryazar olmamanın tüm dezavantajlarını kimliğinin bir parçası olarak nişan gibi göğsüne iliştirmişti. Araştırmacılar ile politika yapıcılar, yaşam seyri içindeki bu kümülatif etkileri fark etmeli!

Yaşam seyri yaklaşımını mütedavil kılmak için kuşak analizlerinin çalışmalara dahil edilmesi iyi bir başlangıç olabilir. Tam da bu noktada, kuşakları oluşturan şeyin biyolojik vasıfları olmadığını hatırlatmalı. Bir grup insanın sahip olduğu biyolojik niteliklerden ziyade sosyolojik iyelikleri onları *kuşak* yapar. Boylamsal araştırmalarla kuşak analizleri gerçekleştirmek mümkün olabilir. Dolayısıyla Türkiye'de veri toplama sorumluluğu ve yetkisi olan kurumların, yaşlanma çalışmaları alanında kullanılabilecek yetkinlikte boylamsal çalışmalarla veri toplaması büyük bir ihtiyaç. Böylesi bir yatırım, alanda üretilen bilginin, akademi, sivil toplum ve politika geliştirenlere doğru genişleyen bir halkada paylaşımını da mümkün kılabilecektir. Sonuç olarak, yaşlanma çalışmaları alanındaki yöntemsel ve kuramsal billurlaşma, yaşam seyri perspektifiyle de taçlandırıldığında, yaşlanmanın tehdit, yaşlıların da hasta, düşkün ve ölümle kol kola yürüyen bir toplumsal kesim olmadığının anlaşılmasını sağlayacak. Bu katkı, genç araştırmacıların yaşlanma çalışmalarına düşkünlüğünü, akademik ilgisini ve merakını besler mi dersiniz? Umarım, bilhassa genç araştırmacılar için "Peki ama nasıl?" sorusuyla başlayacak bu ilgi ve merak, Türkiye'nin yeni bin yıldaki seyrüseferinde kilitlenmiş kapıların da anahtarı olsun.

Kaynakça

Arun, Özgür (ed.), *Eşitsizlikler ve Yaşlanma: Hızla Yaşlanan Bir Dünyada Dayanışma, Mücadele ve Müdahaleler*, Antalya: Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları, 2020.

Arun Özgür, *SOLIS: Yaş Dostu Çevre Değerlendirme Rehberi*, Antalya: Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları (yayım aşamasında).

Arun, Özgür, "Büroyla Saha Arasında: Yaşlanma Çalışmalarında İlişkisellik", *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 0, 2019, s. 75-86.

Arun, Özgür, "Yaşlananların Bir Çift Sözü Var! Türkiye Artık Yaşlı Bir Toplum", *Birikim*, S. 362/363, 2019, s. 42-54.

Arun, Özgür, "Türkiye'de Yaşlanma Çalışmaları Dün, Bugün, Yarın", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, 2018, s. 41-61.

Arun, Özgür (ed.), *Yaşlanmayı Aşmak*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.

Arun, Özgür, "Sınıflar, Kuşaklar ve Kültüre Düşkünlük: Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA-Faz1) Bulguları", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2017, s. 25-39.

Arun, Ö. & Holdsworth, J.K., "Integrated social and health care services among societies in transition: Insights from Turkey", *Journal of Aging Studies*, C. 53, (2020 yılında yayımlanacak).

Arun, Ö. & Elmas, Ç., "Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye'de Yerel Yönetimleri Bekleyen Zorluklar", *Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 2016, s. 351-372.

OECD, *Preventing ageing unequally*, Paris, OECD, 2017. https://doi.org/10.1787/9789264279087-en

Özkurt V., *Bakım Sürecinde Geronteknolojinin Etkin Kullanımı: Bakım Verenlerin Algılarına İlişkin Nitel Bir Çalışma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2018.

TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar, 2019. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705

Kuşaklar ve Nüfus Yaşlanması: Aile, Devlet ve Piyasa

ALAN DUBEN[1]

Bu yazıda, Türkiye ve Avrupa'da nüfus yaşlanması konusuna ailenin ve devletin bakış açılarından yaklaşırken kuşaklararası ilişkiler ve bu ilişkilerin yaşlıların bakımı üzerindeki etkilerini inceleyeceğim.[2] Maddi ve maddi olmayan hayati kaynaklar aile ve devletten gelirken kuşaklar arasında yukarı ve aşağı olmak üzere farklı derecelerde el değiştirir, "havuzda" toplanır ve paylaşılır. Bu kaynakların bazıları aileden maddi yardım ya da birebir yaşlı bakımı şeklinde olabilir. Ayrıca yaşlı bireylere devletten gelen kaynaklar ve onunla birlikte çalışarak geliri olan aktif tabir edilen aile bireylerinin sağlık hizmetleri ve emeklilik maaşları için kullanılan vergileriyle desteklenmektedir.[3]

Dünyada diğer aile odaklı (*familistic*) toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de yaşlılar hayatlarının büyük kısmında çocuklarının yanında ya da onların yakınında bir yerde yaşayarak, yani şöyle ya da böyle çocuklarının bakımında geçirirler. Öte yandan, yakın geçmişte Türkiye'de devlet hem aile bakımını destekleyerek hem de sağlık hizmetleri gibi hizmetleri birebir sağlayarak daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır.[4] Avrupa'daysa çeşitli gelenekler vardır.

1 Derlemiş olduğum ve 2018 yılında Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanan *Yaşlanma ve Yaşlılık* adlı kitapta yer alan makalenin Bilgi Üniversitesi Yayınları'nın izniyle *Cogito*'nun bu sayısı için güncellenmiş versiyonudur, Duben, Alan (der.), *Yaşlanma ve Yaşlılık*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

2 Gosta Esping-Andersen, *Social Foundations of Post-Industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

3 Esping-Anderson, *age*; John Myles, "A New Social Contract for the Elderly?", *Why We Need a New Welfare State*, der., G. Esping-Andersen, Oxford: Oxford University Press, 2002; Naldini, Manuela, *The Family in the Mediterranean Welfare States*, Londra: Frank Cass, 2003.

4 Bu konuda daha detaylı bilgi edinmek için bkz. Alan Duben, "20. Yüzyılda İstanbul: Haneler, Aileler ve Demografik Gerçekler", *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular*, der. Murat Güvenç, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2009.

Kuzey ve Orta Avrupa'da, devlet yaşlılara hizmet konusunda merkezi bir rol oynarken, güneyde aile odaklı Akdeniz toplumlarında devlete ek olarak ailenin rolü oldukça önemlidir. Devlet, aile ve piyasanın sağladığı hizmetlerin arasındaki denge, tarihi ve kurumsal gelenekler, kültürel tercihler, siyasi seçimler ve maddi kaynaklar, kısıtlamalar ve hesapların üzerine kurulmuştur. Bu denge birçok farklı koşullara göre değişkenlik gösterebilir. Günümüz Türkiye'si, Avrupa toplumları kadar yaşlanmamış olduğundan Avrupalıların çeşitli deneyimlerinden öğrenme avantajına sahiptir.

Nüfus yaşlanması

Nüfus yaşlanması, 20. ve 21. yüzyılın en belirleyici demografik olaylarından biridir. *Nüfus* yaşlanması, *bireylerin* yaşlanmasından farklı olarak, genelde toplumda 65 yaş üstü olarak belirlenen bireylerin, yani toplumun yaşlı kesiminin, gittikçe genel nüfusun daha büyük bir kısmını teşkil etmesi anlamına gelir. Buna bağlı olarak da, toplumdaki çocuk ve aktif çalışanların oranları azalır. 1950 yılında, dünya nüfusunun sadece yüzde 5,2'si 65 yaşın üzerindeydi. Bu tarihte daha gelişmiş olan Avrupa'da yaşlıların oranı yüzde 8,2 iken Türkiye'de bu oran sadece yüzde 3,2 idi. Türkiye bu anlamda oldukça "genç" bir toplumdu. Dünya toplumlarında yaşlıların oranı 1950'den beri belirgin bir artış gösterdi. Tahminlere göre 2050'de dünyanın yüzde 16'sı yaşlı olacak. "Çok yaşlı" olan Avrupa'da bu oran yüzde 30'u bulacak, artık genç olmayacak olan Türkiye'deki oran ise yüzde 18 olacaktır.

Günümüzde dünyadaki ortalama yaşam süresi 71'in üzerindedir. Varlıklı OECD ülkelerinde ortalama yaşam süresi 80 yıldır ve artmaya devam edecektir. Türkiye'deki ortalama yaşam süresi ise 78 yıl ve gelişmiş ülkelere yetişmek üzere. Bu bağlamda bakıldığında, Türkiye'deki nüfus hızla yaşlanıyor. İnsan hayatını uzatmak önemli bir insanlık başarısı olmakla birlikte bu nimet, ciddi zorlukları da beraberinde getiriyor. Nüfusun yaşlanması, hem özel hem kamusal hayatlarımızda kim olduğumuz, nasıl yaşadığımız, kaynaklarımızı kuşaklar ve cinsiyetler arasında nasıl paylaştırdığımız gibi alanlarda ciddi bir dönüşüm ve geri dönülmez değişikliklere neden olacaktır. Gelişmiş toplumlarda bu süreç şimdiden başlamıştır. Dünyanın diğer yerleri de bu alanda geride kalmayacaktır. Dünyanın daha az gelişmiş kısmı da yaşlanıp Avrupa'ya yetiştiğinde dünyadaki yaşlı nüfusun 5'te 4'ü daha az gelişmiş bölgelerde yaşıyor olacaktır. Toplumlar muhtaç yaşlı sayısının artışı ve gittikçe azalan aktif, gelir getiren işleri olan insanlarla nasıl başa çıkacak? Toplum yaşlandıkça şimdi ve ileride yüzleşeceğimiz sorun tam da budur.

Yaşlı bakımı: Aile *veya* devlet mi, aile *ve* devlet mi?

Dünya nüfusu yaşlandıkça, kuşaklar arası dengeler geri dönülmez bir biçimde değişiyor. Orantısal olarak gittikçe artan, ekonomik olarak aktif olmayan yaşlı nüfusu, sayıları giderek azalan çalışan nüfusu desteklemek zorunda kalacaktır. İleri yaşlardaki kadınların sayısı aynı yaştaki erkeklerin sayısını giderek geçtiğinden, yaşlı kadınlar (ve dolayısıyla aileleri) yeni ve zorlayıcı bir durumla karşılaşacaklar. Geçmişte yaşlıların bakımını aileler sağlarken, 20. yüzyılın ikinci yarısında devlet ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde gittikçe daha önemli bir rol üstlenerek emeklilik maaşı, sağlık ve yaşlılık hizmetleri gibi servislerin kamu tarafından karşılanmasını, bölgesel farklılıkları göz önünde bulundurarak sağlamıştır. Varlıklı ülkelerde kamu sektörü ağırlıklı bir rol üstlense de, yetişkin çocuklar yaşlıların kişisel bakımına önemli ölçüde yardımcı olmaya devam etmekte.

Ekonomik durumları zayıf olan ülkelerde kamu sektörü gittikçe daha çok sorumluluk almaya başlamış olsa da aileler yaşlıların bakımını fazlasıyla yüklenmeye devam ediyor. Kamu sektörünün artmakta olan rolüne rağmen gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde aile ve akrabaların rolü ile kamu ya da özel sektörün yaşlı bakımındaki rolleri yeniden kurgulanıyor. Varlıklı ülkelerde, aktif çalışan nüfus giderek küçüldüğü halde sırtlandığı yükün çoğalması, mevcut ekonomik şartlar, maliyet hesapları ve çağdaş siyasi ideolojilerin etkisi kamunun genel refaha katkısını kısıtlamaktadır. Aile-odaklı bakımı tercih eden medikal-etik paradigmalar da bu kurgunun nedenleri arasında bulunmaktadır. Daha az varlıklı ülkelerde kamu sektöründe bakım maliyetinin yüksek olmasından dolayı, aile ve devletin bu konuda rollerinin tanımı ve dengelenmesi tartışılmakta. Bu durumda siyasi kararlar ve yapılacak planlar, kuşaklar arası ilişkiler, cinsiyet ve sosyal sınıf eşitliği ve hayat kalitesi konuları açısından önemli sonuçlara gebedir. Avrupa'da devletler yaşlanan nüfusun karşısında kendilerini aşan sorumluluk altında ezilirken, 2020 yılında yaşanan pandemi nedeniyle artan işsizlik ve azalan devlet gelirleri bu sorunu pekiştirmektedir.

Günümüzde yaşlı kişilerin bakımı Avrupa'da kişisel hizmet piyasasının en büyük parçasıdır.[5] Şimdiye kadar özel hayata ait olduğu düşünülen aile merkezli bakım geleneğinin konuyla ilgili kaynaklarda son dönemde "kamu

5 Sophie Chevalier, "Gender, Kinship and the Market for Social Care", *Family, Kinship and the State in Contemporary Europe*, C. 3: *Perspectives on Theory and Policy*, der. Patrick Heady and Martin Kohli, Frankfurt: Campus Verlag, 2010, s. 317.

yararı" olarak tanımlanması ilgi çekici bir gelişmedir.[6] Devlet aile merkezli geleneği kendi katkısını ve harcamalarını azaltmak için bir kaynak olarak görüyor. Yaşlıların aile içinde bakımı geniş bir "hizmet (*welfare*) paketinin parçası" olarak tanımlanabilir. Devlet aile içi bakıma farklı şekillerde destek olurken kamusal ile özel alanlar arasındaki alışılagelmiş sınırlar gittikçe muğlaklaşmaktadır.

Türkiye'de, nüfus yaşlanmasındaki bu geri dönülmez değişimin sonucunda, yaşlıların bakımı aile, devlet ve piyasanın birlikte kuracağı yeni bir denge ile çözümlenecektir. Türkiye'de aktif olarak çalışan genç nüfus sayıca azaldıkça, yaşlı annebabalarına karşı geleneksel sorumluluklarını yerine getiremeyebilir. Türkiye'de yaşlanma ve ilişkili konularla ilgili araştırmalar için Tufan, Şentürk ve Ceylan, ve Duben makaleleri incelenebilir.[7]

Yaşlılık konusunda Türkiye ve Avrupa arasında en etkileyici farklılıklardan biri de aile ile ilgili resmin bütününe bakıldığında ortaya çıkmakta. Türkiye'de kadınların çalışma oranının şehirlerde bile çok düşük olması ve evlilik oranlarının yüksek olması bu konudaki en önemli faktördür. Evlilik yaşı İstanbul gibi büyük şehirlerde yükselmiş olsa da, toplumun hemen hemen her kesiminde evlilik tercihi sürmekte, boşanma oranları arttığı halde boşananların sayısı nispeten düşük kalmaktadır. Kadınların formel iş gücüne katılımlarının kısıtlı olması evdeki geleneksel bakım rollerini doğrudan etkileyen bir faktördür. Dünyanın bazı yerlerinde olduğu gibi doğurganlığın azalması ve kadınların işgücüne katılımı yaşlıların evde bakımı imkânını azaltabilir. Türkiye'de şu anda iktidarda olan parti ve toplumun önemli bir kesiminin kadınların işgücüne katılımına olumsuz yaklaşımı nedeniyle evde bakım henüz önemli bir sorun teşkil etmemektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi, yaşlı bakımında hükümet politikaları ve faaliyetleri önemlidir. Günümüzde muhafazakâr İslamcı hükümet aile ve kadının evdeki rolüne vurgu yaparak toplumda halihazırda var olan ataerkil kültürü pekiştirmektedir. Devlet hem aile merkezli bakımı desteklemekte hem de sağlık gibi birçok ev dışı hizmete önemli katkıda bulunmaktadır.

6 Merril Silverstein ve Stephen J. Conroy, "Intergenerational Transmission of Moral Capital across the Family Life Course. *Cultural Transmission: Psychological, Developmental, Social, and Methodological Aspects*, der. Ute Schönpflug. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

7 İsmail Tufan, *Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015; Şentürk, Murat ve Harun Ceylan, *İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması*, İstanbul: Açılım Kitap, 2014; Alan Duben, "20. Yüzyılda İstanbul: Haneler, Aileler ve Demografik Gerçekler", *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular*, der. Murat Güvenç, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2009.

Türkiye'de annebabalar hayatta iken imkânları dahilinde çocuklarına konut, kalıcı eşya ve para gibi maddi kaynak devretmede önemli roller üstlenirler. Yakın zamanda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, ailenin doğal olarak çocuklarına yaptığı yardımlara karşı çocukların da ebeveynlerine karşı sorumluluk almaya verdikleri önem toplumlar arasındaki farklılıkları gösterir.[8] Nitekim Avrupa'da refah devletleri 1940'lardan beri yaşlıların bakımını büyük ölçüde üstlendikleri halde hiçbir zaman aile ve akrabanın yerini tam olarak dolduramamıştır.

"Üçüncü" ve "Dördüncü" Yaşlar

Nüfusun yaşlanması, yaşlılar arasında sayısal olduğu kadar niteliksel bir değişiklik de yaratır. En etkileyici değişiklik, yaşlı kişinin "Üçüncü Yaş" denen evrede geçirdiği zamanın artmasıdır. "Üçüncü Yaş", emeklilik ile çok ileri yaşlarda hissedilen kırılganlık ve muhtaç olma durumunun yaşandığı "Dördüncü Yaş" arasındaki döneme verilen addır.[9] Şimdiye kadar görülmemiş derecede uzun yaşayan kişiler, sayıları gittikçe azalan 15 ile 64 yaş arasındaki aktif çalışan, göreli genç nüfusun desteği ile yaşamak durumunda olduğunda, temelde "yaş gruplarının arasındaki ilişkiyi tersine çevirir".[10] Varlıklı ülkeler tam bu noktada ekonomik açıdan ortaya çıkan yeni ve zor durumu hissederler. Laslett'in de belirttiği gibi[11] özellikle bebek ve çocuk ölümlerinin eskiye oranla azalması hastalık ve ölüm olaylarını daha geç yaşlara odaklamıştır. Bu koşullar, bakımı sağlayan toplum üzerinde büyük bir baskı oluşturmakla birlikte birey ve toplum düzeyinde uzayan hayatlar için oldukça yeni bir sağlıklılık (*wellness*) ve hastalıklılık dengesi yaratır.

Son dönemde düşük doğurganlıkla birlikte uzun bir Üçüncü Yaş dönemini, aynı zamanda, büyükanne ve büyükbabalarla sayısı daha az olan torunları arasında eskisinden daha fazla uzun ve yoğun bir ilişkiyi olanaklı kılabilir. Avrupalı ailelerde büyük annebabaların bakım rolü genişlemiştir.[12] Uzamış

8 David Reher, "Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts, *Population and Development Review*, C. 24, S. 2, 1998, s. 203-234; Svein Olav Daatland vd.,"Balancing Generations: On the Strength and Character of Family Norms in the West and East of Europe", *Ageing and Society*, S. 31, 2011, s. 1159-1179.

9 Peter Laslett, "Necessary Knowledge: Age and the Aging in the Societies of the Past", *Aging in the Past: Demography, Society and Old Age*, der. David I. Kertzer and Peter Laslett, Berkeley: University of California Press, 1995, s. 51.

10 *Age*, s. 43.

11 *Age*, s. 24.

12 Martine Segaline, "The Modern Reality of Kinship: Sources and Significance of New Kinship Forms in Contemporary Europe", *Family, Kinship and State in Contemporary Europe: Perspectives on Theory and Policy*, cilt. 3, der. Patrick Heady ve Martin Kohli, Frankfurt: Campus Verlag, 2010, 364.

olan ömür ve daha önce tecrübe edilmemiş zenginlik Avrupa'da yaşlı kuşağın yetişkin çocuklarına ve torunlarına maddi ve sosyal destek sağlayarak kuşaklar arasında dengesizlikleri gidermeye imkan vermiştir. 2000 yılındaki koronavirüs salgınından sonraki olası zor ekonomik dönemlerde bu tür mikroekonomik hesap ve dengeler değişebilir.

Ayrıca, Batı ve Uzak Doğu'daki toplumlarda evlilik yaşı gittikçe ertelenmektedir. Benzer evlilik ve ev kurma örüntüleri Akdeniz bölgesinde de görülmektedir. Örneğin, İtalya'da artık aileler bekâr olan yetişkin çocuklarını aile dışında yaşamaya pek teşvik etmiyor. Bağlantılı olarak, geç yapılan evlilikler kadın ve erkek evlatların aile evinden geç ayrılmalarını yeni bir norm olarak ortaya çıkardı.[13] Kuzey Avrupa ile kıyaslandığında birçok Güney Avrupa toplumunda emeklilik ve benzer sosyal güvence alanlarına daha az yatırım yapıldığı ve neticede yaşlıların geleneksel aile bakımına bağlı kaldıkları görülmekte. Bu bağlamda birçok dul ya da boşanmış anne ve kayınvalideler ileri yaşlarında çocuklarının evine taşınmaktalar.[14]

Global ölçekte değişmekte olan yaşlılığın toplumdaki yeri ve anlamı kaçınılmaz olarak toplumların yaşlılık *kültürlerini* etkileyecektir. Genel olarak yaşlıların sayısı artsa da asıl artış 80 yaş üstünde görülmektedir. Hayatta kalma süresi uzadıkça engellilik, kötü sağlık ve destek ihtiyacı da beraberinde artmaktadır.

Farklı senaryolar: Yaşlanan erkekler ile yaşlanan kadınlar

19. yüzyıl sonlarından beri kadın yaşamının erkeklerinkinden daha uzun olması ve kadınlara biçilen geleneksel rol ve sorumlulukların sürekliliği her iki cinsin kendi hayatlarını farklı şekilde anlamlandırmalarını pekiştirmektedir. Yaşlanmakta olan toplumlarda yaşlı kadın sayısının artmaya devam etmesi dikkat çekicidir.[15] Erkek ve kadın arasındaki yaşam süresinin farklı olması yaşlı kadınların dul kalma oranının da daha yüksek olmasına neden olur. Dünyada yaygın olan kültürel geleneklere göre özellikle yaşlı dul kadınların

13 Pier Paolo Viazzo ve Francesco Zaratelli, "Welfare as a Moral Obligation: Changing Patterns of Family Support in Italy and the Mediterranean. *Family, Kinship and the State in Contemporary Europe, Vol. 1: The Century of Welfare, Eight Countries*, der. Hannes Grandits, Frankfurt: Campus Verlag, 2010.

14 David I. Kertzer, "Age Structuring in Comparative and Historical Perspective", *Age Structuring in Comparative Perspective*, der. David I. Kertzer ve K. Warner Schaie. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1989.

15 Richard Wall, "Intergenerational Relationships Past and Present", *The New Generational Contract: Intergenerational Relations, Old Age and Welfare*, der. Alan Walker, Londra: UCL Press, 1996; George C. Myers, "Demography of Aging", *Handbook of Aging and the Social Sciences*, 3. ed., der. R. H. Binstock & L.K. George, New York: Academic Press, 1990, s. 36-37.

tekrar evlenmesinin teşvik edilmemesi bu durumu daha da keskinleştirir. Hayatta kalma ve ileri yaşlarda yeniden evlenme konusundaki bu dengesizlik , Üçüncü ve özellikle Dördüncü Yaşlarda kişilerin yaşayacakları yer kararını ve kadın-erkek bakımını üstlenme rollerini de etkiler. Kadınlar, hayatlarının son yıllarında kısmen yalnız yaşamaya ya da çocuklarının evinde dul ve bağımlı olarak yaşamaya daha meyillidirler. Dördüncü Yaştaki erkeklerin yalnız kalmaları çok sık rastlanan bir durum değildir; ya kendilerinden daha genç eşleriyle yaşamaya devam ederler ya da eşleri vefat etmişse daha genç biriyle tekrar evlenirler veya evlatları gibi aile fertleriyle yaşarlar. Yaşlandıklarında bile erkeklerin sembolik de olsa ailenin başında kalmaları daha yaygın bir durumdur.[16] Kadınlar, erkeklerden daha uzun yaşadığından devlet desteğinden daha uzun süreli olarak yararlanırlar.[17]

Yaşlı dönemlerinde yalnız yaşayan veya çocuklarından destek alan kadınlar orta ve geç dönemlerinde bakıcı olurlar: Orta yaşlarda annebabalarından sorumludurlar; daha sonraki yıllarda ise torunlarına büyükanne, yaşlanan eşlerine bakıcı olarak yaşarlar. Günümüzde Türkiye'de yerel yönetimlerinin karşıladığı "evde bakım aylığı" kadınları evde bakımcı rolünde kalmaya teşvik etmektedir. Bu durumda, kadınlar için aile bakımı konusunda sürekli olan veya artan bağımlılık, nesiller, ekonomik sınıflar ve özellikle cinsiyete göre bakım alanında adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açabilir.

Genç annelerin işgücüne katılabilmesi genellikle büyükannelerin çocuk bakıcısı rolünü üstlenmesiyle mümkün olması ilginç ve biraz ironik bir gelişme.[18] Büyükanne rolünün ekonomiye etkisi, daha bireyci olan Batılı dünyanın birçok toplumunda bile oldukça büyüktür. Avrupa'da, Türkiye'de ve diğer ülkelerde evde çalışan göçmen işçilerin çocuklara ve yaşlı annebabalara bakması varlıklı kadınların bu sayede dışarıda çalışmasına ve "modern" tarzda yaşamlarını sürdürmelerine imkan sağlamakta.[19] İlginçtir ki, göçmen bakıcıların birçoğu bu hizmetleri ancak kendi ülkelerinde bıraktıkları çocuklarına anneler ve yakın akrabaların bakmasıyla gerçekleştirebiliyor.[20]

16 *Age*, Wall, 45.
17 Agnes Blome vd., *Family and the Welfare State in Europe: Intergenerational Relations in Ageing Societies*. Cheltenham, BK: Edward Elgar, 2009, s. 18-19.
18 Simone Ghezzi, "The Familistic Arrangements of Urban Households: The Case of Milan", *Family, Kinship and the State in Contemporary Europe, C. 2, The View from Below, Nineteen Localities*, Frankfurt: Campus Verlag, 2010.
19 Ghezzi, *age*; Chevalier, *age*,
20 Silverstein ve Conroy, *age*, s. 117.

Tabii ki evlerde bakıcı çalıştırma imkânı eğitim ve gelir seviyesiyle ilişkilidir.[21] Çocuk ve yaşlı bakımının globalleşmesi, Türkiye'de gelir seviyesi yüksek olan kesimde de yaygın bir durumdur.[22] Burada altının çizilmesi gereken bir nokta yaşlı bakıcılığı yapmasalar bile bakıcıların denetiminden kadınların sorumlu olmasıdır.

Yaşlanma ve kuşaklar arası paylaşım

Ekonomileri gelişmiş "Kuzey" toplumlarında yetişkin çocuklar yaşlı ebeveynlerine kamudan gelen yardım ve kişisel tasarruflarına kıyasla kendi kaynaklarının ancak küçük bir kısmını aktarıyor. Ancak, toplumdan topluma farklı olsa da kişisel emekleriyle yaşlıların bakımına önemli ölçüde hâlâ katkıda bulunmaktalar.[23] Türkiye'de aile odaklı aile içi yaşlı bakımı her sosyal sınıfta yaygındır. Evli çocukların yaşlı annebabalarına yakın oturarak destek vermesi kuşaklar arası dayanışmayı kolaylaştırmakta.

Ankara'ya zamanında göç etmiş olan ailelere odaklanan bir çalışmada, Kalaycıoğlu ve Rittersberg-Tılıç[24] ailenin maddi, sosyal ve manevi kaynaklarının kuşaklar arası nasıl dağıtılacağını anlatırken "ortak" bir 'fondan bahsederler. Bu "aile havuzu", büyük annebaba, ebeveynler ve çocuklar arasındaki toplumsal değerler ve kuralların aktarımı ile oluşur. Aile fonu maaş, tasarruf, miras, ülkenin dışında çalışan aile fertlerinin desteği, gecekondu ve benzeri "enformel", başka değişle kayıt dışı yöntemlerle elde edilmiş birikimler ve diğer gelir kaynaklarının bir araya getirilmesiyle şekillenir.

Kağıtçıbaşı'nın Türkiye'de 1975'te gerçekleştirdiği "Çocukların Değeri"[25] çalışmasında, çocuklara verilen en önemli değerlerden birinin yaşlı annebabalarına sağlayacakları destek (*filial devotion*) olduğu belirtilmekte. Kağıtçıbaşı'nın dikkat çektiği üzere, 1975 yılında özellikle erkek çocuklarından beklenen maddi kaynak desteğinin hemen arkasında kız çocuklarından, daha az da olsa, benzer

21 Chevalier, *age*, s. 322-323.

22 Ferhunde Özbay, "Türkiye'de Ev Emeğinin Dönüşümü: Ondokuzuncu Yüzyıldaki Ev Kölelerinden Günümüzdeki Kaçak Göçmen İşçilere", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, der. A. Makal ve A. Töksöz, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012; Akalın, *age*.

23 Ronald D. Lee, "Intergenerational Transfers and the Economic Life Cycle: A Cross-Cultural Perspective", *Sharing the Wealth: Demographic Change and Economic Transfers between Generations*, der. A. Mason ve G. Tapinos, Oxford: Oxford University Press, 2000.

24 Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç , "Intergenerational Solidarity Networks of Instrumental and Cultural Transfers within Migrant Families in Turkey", *Ageing and Society*, S. 20, 2000, s. 523-542.

25 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.

bir beklenti vardı. 2000'li yıllara geldiğimizde yeni çalışmalar gösteriyor ki kız ve erkek çocuklarından yaşlılıkta beklenen maddi destek şehirde yaşayan, üst sosyoekonomik seviyedeki ailelerde azalmış olsa da, yakın yerlerde yaşama, psikolojik destek ve özellikle kız çocuklarından bakım beklentisi devam ediyordu. Ailelerin geleneksel tercihi olan erkek çocuğun yerini giderek kız çocukları aldı.[26] Bu bağlamda anne-kız bağının Türkiye'deki aile odaklı yaşlı bakımında gittikçe daha büyük bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Yaşlılara kim bakacak?

Yaşlıların evde bakımı, Türkiye'de ekonomik sınıfa göre bazı değişkenlikler gösterse de hemen hemen herkes tarafından tercih edilir. Başbakanlık tarafından yakın zamanda gerçekleştirilmiş olan bir çalışma göstermektedir ki düşük gelir sınıfından olan kişilerin ancak yüzde 4'ü, orta sınıfın yüzde 5'i ve üst sınıfın yüzde 8'i yaşlandığında ev dışında bir kurumda bakılmak istiyor.[27] Türkiye Bilim Akademisi'nin bir raporunda da yaşlıların bakımının aile içinde, paylaşılan bir evde ya da yakın yaşanan koşullarda yapılmasının önemi ve bu yöndeki tercihler vurgulanmıştır.[28] Farklı sınıf ve hayat tarzlarına sahip kişilerle gerçekleştirdiğim mülakatlardan çıkardığım sonuç da insanların yaşlandıklarında aile içinde kalarak bakılmayı daha çok tercih ettikleri yönündedir.

Günümüz hükümetinin söylemleri, etik-dini nedenler kadar neoliberal ideoloji ve finansal nedenlerden de dolayı yaşlıların bakımını ailenin üstlenmesi yönündedir. Ancak, söylenen ile yakın gelecekte yapılabilecek olanlar arasında farklılıklar olacak. Yaşlıların aile içinde bakımı konusunda günümüz İslami eğilimli hükümet politikalarının neoliberal iklimle birleşmesine ve popüler tercihlerin de baskın bir şekilde aynı çizgide olmasına rağmen, gelecek yıllarda uygulama aşamasında Türkiye'de (ve başka ülkelerde) özellikle düşük gelirli aileleri zora sokacak unsurlar beklemektedir. Önümüzdeki yıllarda Türkiye'de doğurganlık azalmaya devam ettikçe, geniş akrabalık bağlarının daralmasıyla

26 Bilge Ataca ve Diane Sunar, "Continuity and Change in Turkish Urban Family Life", *Psychology and Developing* Societies, C. 11, S. 1, (1999), s. 77-90; Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Bilge Ataca, "Value of Children and Family Change: A Three Decade Portrait from Turkey", *Applied Psychology* C. 54, S. 3, 2005, s. 317-337.

27 Berna Yazıcı, "The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey," *Anthropological Quarterly*, 85/1, 2012, 109-110.

28 Sibel Kalaycıoğlu ve diğerler, *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*. Ankara: Türkiye Bilim Akademisi Raporları, 2003, 25-28.

birlikte bakım konusunda destek olabilecek evlat, kardeş çocuğu gibi aynı kuşaktan gelen akraba sayısı azalacağından, muhtaç yaşlılara destek verebilecek insan boşluğu ile karşı karşıya kalınacaktır.

Dolaylı ve gayrı resmi "refah" (*welfare*) hizmetleri geçtiğimiz on yılda yerini daha formel sistemlere bırakmaya başlamıştır. Akrabalık ve hemşeriliğe bağlı olan geleneksel enformel yardımlaşma yöntem ve tarzları, önümüzdeki dönemlerde gecekondu ve benzeri enformel ilişkilere dayanan yaşam tarzının sonlanmasıyla şehir hayatında daha formelleşecektir. Yine önümüzdeki yıllarda Türkiye'de, yetişkin çocuklar yaşlanmış olan annebabalarına bakmaya devam etmek isteseler dahi, gördüğümüz gibi genç aktif nüfusun azalacak olması, sosyal farklılaşma ve mekânsal hareketliliğin artmasıyla birlikte geniş ailelerin dağılması ve parçalanması sonucunda aile bakımı, özellikle toplumun düşük gelirli kesimleri için gittikçe zorlaşacaktır.

Türkiye'de gelir seviyesi yüksek kesimler kadın bakıcı tutabiliyorlar.[29] Bakıcı havuzu, bir ölçüde uluslararası olsa da, yakın gelecekte kendi ülkelerindeki nüfusun yaşlanmasıyla birlikte yabancı bakıcıların kendi yaşlılarının bakımı konusunda sorunlarla karşılaşması beklenebilir. Bu durumda Türkiye'de yerli bakıcılara ya da bakım kurumlarına da ihtiyaç artacaktır. Daha fazla sayıda yerli bakıcının formel bakıcı iş gücüne katılması sonucunda bakıcılık yapan göreli olarak düşük gelirli kadınların kendilerinin veya eşlerinin anne-babalarına ayıracakları zaman ya azalacak ya da tamamen ortadan kalkacak ve evde bakım yapmaları zorlaşacaktır. Devletin evde bakım için ödenek vermeye devam etmesi halinde, kadınlar kendi yaşlılarına bakmayı "seçerse" aile dışından parayla tutulacak yerli bakıcı sayısı sınırlı kalabilir.

Büyükannelerin bakıma katkısı kadınların ev dışında çalışmasına olanak verirken, yaşları ilerledikçe kızları ya da gelinleri onlara bakmak zorunda kalacaktır. Yaşlıların ve özellikle kadınların bakım veren rolünden bakım alan konumuna geçişleri göz önüne alınarak bakım türleri ayarlanabilir. Kadınlar için olası ev odaklı gelir kaynakları ya da yarı zamanlı iş imkânları, yaşlıların "ailelerinin bağrında" bakımını kolaylaştırabilir. Yaşlı bakım sigortası gibi özel sektör kaynaklı ya da devlet destekli evde bakım imkânları, ailevi ve kamusal kaynakların artmasıyla doğru orantılıdır. Kadınların formel iş gücüne katılımı, ailevi tasarrufun ve kamu finansal birikiminin önemli bir parçasıdır.

29 Özbay, *age*.

Geçtiğimiz yıllarda Türkiye'de çalışarak sosyal güvenlik havuzuna katkıda bulunan her iki kişiye karşı bir çocuk ya da yaşlı muhtaç bir kişi bulunmaktaydı. Devlet bütçesine giren verginin çoğunlukla çalışan erkeklerden kaynaklanıyor olması ve devletten yardım talep eden yaşlı kadın sayısının giderek çoğalması ile ciddi kaynak sorunlarının baş göstermesi beklenebilir. Yerel yönetimlerin gündelik olarak çeşitli hizmetler sunan yaşlı merkezleri açması neticesinde oluşacak aile-devlet-piyasa bazlı karma bir çözüm kadınların aile içi yaşlı bakımını kolaylaştırıp ev dışında çalışmalarına olanak verebilir.

Son düşünceler

Dünyanın her yerinde, devlet ve piyasaların birlikteliği sonucunda ileriki yıllarda aileler, farklı farklı tertiplerle yaşlıların bakımında daha etkin bir rol oynayacaktır. Yaşlıların evde bakımı kadına eşitliksiz bir yük bindirerek ev dışında iş gücüne katılımına ters etki yarattığı halde, gördüğümüz gibi, Türkiye'de yaşlıların evde bakımı konusundaki tercih, yalnız muhafazakâr ve dindar kesimlere, günümüzdeki muhafazakar hükümete ya da alt sınıfa özgü bir durum değildir; toplumun her kesiminde gözlemlenebilir. Toplumda kalıplaşmış, kültürel kökleri derin olan ve hiç sözü edilmeyen cinsiyet bazlı "kuşaklar arası sözleşmeler" çerçevesinde, yaşlıların aile içi bakımını kadının üstlenmesi akrabalık sorumluluklarının önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bu durum değişmekte olan demografik ve sosyoekonomik koşullarda sürdürülebilir mi? Yaşlı bakımına çeşitli ve karma yaklaşımlarla birlikte yaşlanmanın farklı evrelerinde, aile, devlet ve piyasanın değişen oranlarla etkin olması gerekmektedir. Önemli olan, kuşaklar ve cinsiyetler arası dengenin anlamlı bir şekilde kurulması, değişken koşullara karşı esnek olması, eşitlikçi ve ekonomik olarak uygulanabilir olmasını sağlamaktır.

Kaynakça

Akalın, Ayşe, "Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife: Becoming a Domestic Worker in Turkey", *European Journal of Women's Studies*, C. 14, S. 3, 2007, s. 209-225.

Ataca, Bilge ve Diane Sunar, "Continuity and Change in Turkish Urban Family Life", *Psychology and Developing Societies*, C. 11, S. 1, 1999, s. 77-90.

Blome, Agnes vd., *Family and the Welfare State in Europe: Intergenerational Relations in Ageing Societies*, Cheltenham, BK: Edward Elgar, 2009.

"Büyük Yaşlılık Araştırması: Türkiye'de Ömür 20 Yılda 10 Yıl Uzadı", *National Geograhic Türkiye*, S. 133, Mayıs 2012, s. 133.

Chevalier, Sophie, "Gender, Kinship and the Market for Social Care", *Family, Kinship and the State in Contemporary Europe, C. 3, Perspectives on Theory and Policy*, der. Patrick Heady ve Martin Kohli, Frankfurt: Campus Verlag, 2010.

Çayır, Kenan, "Yaşçılık: Yaşa Dayalı Ayrımcılık", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Daatland, Svein Olav vd., "Balancing Generations: On the Strength and Character of Family Norms in the West and East of Europe", *Ageing and Society*, S. 31, 2011, s. 1159-1179.

Duben, Alan, "20. Yüzyılda İstanbul: Haneler, Aileler ve Demografik Gerçekler", *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular*, der. Murat Güvenç, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2009.

Esping-Andersen, Gosta, *Social Foundations of Post-Industrial Economies*, Oxford: Oxford University Press, 1999.

Ghezzi, Simone, "The Familistic Arrangements of Urban Households: The Case of Milan", *Family, Kinship and the State in Contemporary Europe*, C. 2, *The View from Below, Nineteen Localities*, Frankfurt: Campus Verlag, 2010.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Bilge Ataca, "Value of Children and Family Change: A Three Decade Portrait from Turkey", *Applied Psychology*, C. 54, S. 3, 2005, s. 317-337.

Kalaycı, Ahmet Rasim (der.), *Türkiye'de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011.

Kalaycıoğlu, Sibel vd., *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*, Ankara: Türkiye Bilim Akademisi Raporları, 2003.

Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Tılıç , "Intergenerational Solidarity Networks of Instrumental and Cultural Transfers within Migrant Families in Turkey", *Ageing and Society*, S. 20, 2000, s. 523-542.

Kertzer, David I. ve Marzio Barbagli (der.), *Family Life in the Twentieth Century*, New Haven: Yale University Press, 2003.

Kertzer, David I., "Age Structuring in Comparative and Historical Perspective", *Age Structuring in Comparative Perspective*, der. David I. Kertzer ve K. Warner Schaie, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1989.

Laslett, Peter, "Necessary Knowledge: Age and the Aging in the Societies of the Past", *Aging in the Past: Demography, Society and Old Age*, der. David I. Kertzer ve Peter Laslett, Berkeley: University of California Press, 1995.

Lee, Ronald D., "Intergenerational Transfers and the Economic Life Cycle: A Cross-Cultural Perspective", *Sharing the Wealth: Demographic Change and Economic Transfers between Generations*, der., A. Mason ve G. Tapinos, Oxford: Oxford University Press, 2000.

Martin, C., "Social Welfare and the Family in Southern Europe", *Southern European Welfare States: Between Crisis and Reform*, der. Martin Rhodes, Londra: Frank Cass, 1997.

Myers, George C., "Demography of Aging", *Handbook of Aging and the Social Sciences*, 3. edisyon, der., R. H. Binstock ve L.K. George, New York: Academic Press, 1990.

Myles, John, "A New Social Contract for the Elderly? *Why We Need a New Welfare State*, der. G. Esping-Andersen, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Naldini, Manuela, *The Family in the Mediterranean Welfare States*, Londra: Frank Cass, 2003.

Reher, David, "Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts", *Population and Development Review*, C. 24, S. 2, 1998, s. 203-234.

Özbay, Ferhunde, "Türkiye'de Ev Emeğinin Dönüşümü: Ondokuzuncu Yüzyıldaki Ev Kölelerinden Günümüzdeki Kaçak Göçmen İşçilere", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, der. A. Makal ve A. Töksöz, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012.

Segalen, Martine, "Kinship Ties in European Families", *Family Life in the Twentieth Century*, der. David I. Kertzer ve Marzio Barbagli, New Haven: Yale University Press, 2003.

_____, "The Modern Reality of Kinship: Sources and Significance of New Kinship Forms in Contemporary Europe", *Family, Kinship and State in Contemporary Europe: Perspectives on Theory and Policy*, C. 3, der. Patrick Heady ve Martin Kohli, Frankfurt: Campus Verlag, 2010.

Silverstein, Merrill, "Intergenerational Family Transfers in Social Context", *Handbook of Aging and the Social Sciences*, 6. edisyon., der. R. H. Binstock ve L.K. George, Burlington MA: Elsevier, 2006.

Silverstein, Merril & Stephen J. Conroy, "Intergenerational Transmission of Moral Capital across the Family Life Course", *Cultural Transmission: Psychological, Developmental, Social, and Methodological Aspects*, der. Ute Schönpflug, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Şentürk, Murat ve Harun Ceylan, *İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması*, İstanbul: Açılım Kitap, 2014.

Tufan, İsmail, *Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

Viazzo, Pier Paolo ve Francesco Zaratelli, "Welfare as a Moral Obligation: Changing Patterns of Family Support in Italy and the Mediterranean. *Family, Kinship and the State in Contemporary Europe, Cilt 1: The Century of Welfare, Eight Countries*, der. Hannes Grandits, Frankfurt: Campus Verlag, 2010.

Wall, Richard, "Intergenerational Relationships Past and Present," *The New Generational Contract: Intergenerational Relations, Old Age and Welfare*, der. Alan Walker, Londra: UCL Press, 1996.

Yazıcı, Berna, "The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey", *Anthropological Quarterly*, C. 85, S. 1, 2012, s. 103-140.

Yaşlanma, Yaşlılık ve Yaşlılar: Kavramsal Tartışmalar, Toplumsal Algılar ve Yaşlının Sosyal Statüsü

GÜLÇİN CON WRIGHT

Giriş

Her ne kadar yaşlı nüfusu genel nüfusa oranla daha hızlı yaşlanıyor olsa da, Türkiye henüz "yaşlı" nüfusa sahip ülkeler listesinde yer almamaktadır. Keza bir ülkenin nüfusunun "yaşlı" olarak kabul edilmesi için, toplam nüfusunun %15'nin 65 yaş üstü bireylerden oluşması gerekmektedir ve Türkiye'de bu oran 2019 itibariyle %9,1'dir.[1] Nitekim, yaşlıların durumunun araştırılması ve ihtiyaçlarının gündeme taşınması için toplumun yaşlanmasının beklenmesi gerekmemektedir. İster yaşlı, ister genç bir nüfusu olsun, her toplumun bünyesinde –ortalama yaşam süresi çok düşük ülkeler de dahil olmak üzere– "yaşlı" kabul edilen bir nüfus mutlaka bulunmaktadır. Dolayısıyla nüfusun geneline oranı ne olursa olsun, bu "yaşlı" grubun diğer yaş gruplarına nazaran farklılık gösteren ihtiyaçlarından ve toplumdaki statüsünden bahsetmek mümkündür. COVID-19 pandemi süreci de bize bir nevi bunu hatırlatmıştır. 65 yaş üstü nüfusu daha yüksek oranda olan ülkeler, pandeminin sağlıkla alakalı sonuçlarından tabii ki de daha ciddi bir şekilde etkilenmiştir; fakat Türkiye de pandemiyle birlikte toplumda "yaşlı" bireylerin varlığını bir anlamda "yeniden" keşfetmiştir.

Bu çalışma, yaşlanmanın toplumda ne tür bir süreci ifade ettiğini, yaşlılığın nasıl algılandığını ve bu toplumsal algıların ne tür sonuçlar doğurduğunu sosyoloji ve sosyal gerontoloji alanlarına özgü kavramsal ve teorik yaklaşımlar ekseninde tartışmayı amaçlamaktadır. Bu tartışma, ileri yaşlara özgü risk

1 TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar, 2019

ve ihtiyaçların çokça konuşulduğu, farklı yaş grupları için farklı önlemlerin alındığı bu pandemi sürecinde daha da fazla önem taşımaktadır.

Kavramsal Tartışmalar

"Unutulmamalıdır ki, bir gün hepimiz yaşlanacağız."[2]

Yaşlılara dair herhangi bir konu açıldığında sıkça kullanılan bu cümleyi siz de duymuş olabilirsiniz. Peki, size halihazırda zaten yaşlanıyor olduğunuz ve o "bir gün"ün de bugün olduğu söylense? Toplumda genel olarak yaşlanmanın ancak belli bir yaştan sonra başımıza gelen biyolojik bir olgu olduğuna dair dar bir anlayışın temelinde ne yatmaktadır? Yaşlanmaya dair toplumsal algılar ve yaklaşımlar; göz kenarlarındaki kırışıklıklar, zor çıkılan merdivenler, saçlarda artan kırlaşmalar, yakın gözlükler gibi "olumsuz" değişimler ve ileri yaşlarda daha sık görülmeye başlanan Alzheimer, demans, kalp hastalığı ve hipertansiyon gibi bilişsel ve kronik hastalıklara odaklanmaktadır. Kayıpların artması ve kazançların azalmasına sebep olan ve çizgisel bir kronolojik zaman doğrultusunda gerçekleşen biyolojik bozulma ve yıpranma süreçleri bütünü olarak algılanan yaşlanmanın, istenmeyen ve mümkünse geciktirilmesi gereken bir şey olarak düşünülmesinde biyomedikal söylemlerin etkisi göz ardı edilemez. Daha çok toplumsal bir yaşam evresini ifade eden "yaşlılık" ile biyolojik yaşlanmanın görüntülerine referans veren "yaşlılık/ihtiyarlık" (*senesans*) olgularının birbirlerinden ayrılmalarını net bir şekilde ifade edebilecek ince ayrımdan Türkçede mahrum olmak, bu iki olgunun birbiriyle karıştırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, biyomedikal tanımlar haricinde halk arasındaki yaygın anlayışın irdelenmesi özellikle toplumun yaşlanmasının ve yaşlıların durmunun sık konuşulduğu bu dönemde önemlidir. Ancak yaşlanmanın bu dar anlamıyla kendine neden yaygın bir alan bulabildiğinin irdelenmesi için bazı kavramsal tartışmalara girmek gerekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü, 65 yaş üstü bireyleri "yaşlı" olarak tanımlamaktadır. Ancak, 65 yaş üstü bireyler "yaşlı" olma halleri açısından bile çok farklı nitelik ve deneyimlere sahip olduğu için, kendi aralarında ayrıştırılmaktadır. Sıklıkla kullanılan sınıflandırılmalardan birisi de, 65-74 yaş arası geç-yetişkin, 75-84 yaş arası yaşlı ve 85 yaş üstü ileri yaşlı olarak adlandırılmasıdır.[3] Tüm bu sınıflandırmalar, kronolojik yaş üzerinden, yani bir bireyin "yaşanmış" yılları

2 http://www.hendek.bel.tr/news/1/1690/unutulmamalidir-ki-bir-gun-hepimiz-yaslanacagiz

3 Garfein, Adam J. ve A. Regula Herzog, "Robust Aging among the Young-old, Old-old, and Oldest-old", The *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, C. 50, S. 2, 1995, s. S77-S87.

üzerinden oluşturulur. Belli bir yaş grubuna yönelik tüm sosyal politikalarda olduğu gibi, yaşlılara yönelik politikalarda da politikanın kapsamına kimin dahil edileceğinin belirlenmesinde kronolojik yaş tanımlaması üzerinden alt limit olarak 60 veya 65'i kullanılır.

Ancak bazı gerontologlar,[4] kronolojik yaşın yaşlanmaya dair bir fikir verme açısından sınırlı olduğundan bahseder. Çizgisel bir zaman anlayışı, özellikle hastalıklardan kaynaklanmayan sağlıklı bir biyolojik yaşlanmayı açıklayabilmek için yeterli değildir. Kronolojik yaşın kendi başına yaşlılık ve yaşlanmaya dair yeterli bir fikir vermediğini anlayabilmek için sadece aynı yaştaki farklı bireylerin hem yaşam koşullarına adapte olma yeteneklerini, hem kronolojik yaştan çok biyolojik yaşın bir bireyin yaşlı olup olmadığını anlamak için daha iyi bir kriter olduğuna dair tartışmalar devreye girer. Biyolojik yaş, kronolojik yaş –yani sadece yaşanmış yıllara odaklanan– anlayışının üstüne birkaç etkeni daha bir bireyin yaşının belirlenmesi denklemine katar. Bir bireyin biyolojik yaşını, beslenme alışkanlıkları, egzersiz düzeni, hayatındaki stres oranı, "vücuduna ne kadar iyi" baktığına dair bazı yaşam tarzı kararları da etki eder. Zira, biyolojik yaşlanmanın etkilerinin vücutta nasıl görüleceğini, geçen zaman tek başına açıklayamaz. Sağlıklı biyolojik yaşlanmaya ne tür etkenlerin yol açtığını anlamaya odaklanan çalışmalar, yaşlanmanın biyo-göstergelerini (*biomarkers*) keşfetmeye ve hastalıklardan bağımsız bir neden-sonuç ilişkisi yakalamaya çalışmaktadırlar.[5] Pandemi sürecinde sıklıkla rastlanılan, koronavirüsünü yenerek sağlıklı bir şekilde hastaneden çıkan 100 yaş üstü grubundaki kişilere odaklanan haberler de göstermektedir ki, bazı kişilerin kronolojik yaşı hayatın ilerleyen evrelerindeki işlevselliklerini ve sağlıklarını doğrudan etkilememektedir. Zira aynı şekilde, bağışıklık yetmezliğine sebep olacak bir kronik hastalığı bulunan daha genç yaştaki bir bireyin, koronavirüsle savaşma gücü de kendi yaş grubundaki diğer sağlıklı bireylere oranla daha düşük olmaktadır.

Kronolojik ve biyolojik yaş tartışmalarına oranla daha yeni olan bir yaş anlayışı da "prospektif yaş"tır. Prospektif yaş, bir bireyin önünde daha yaşanacak ne kadar yıl olduğuna bağlı olarak "yaşlı" olarak sınıflandırılması ve yaşını anlamlandırması önerisine dayanır.[6] Bir bireyin önündeki yaşanacak yılların ne

4 Baars, Jan, "Critical Turns of Aging, Narrative and Time", *International Journal of Ageing and Later Life*, C. 7, S. 2, 2012, s. 143-165.

5 Dodig, Slavica, Ivana Čepelak & Ivan Pavić, "Hallmarks of Senescence and Aging", *Biochemia medica: Biochemia Medica*, C. 29, S. 3, 2019, s. 483-497.

6 Sanderson, Warren C. & Sergei Scherbov, *Prospective Longevity: A New Vision of Population Aging*, Harvard University Press, Boston, 2019.

kadar olduğunun bir önemi de biyolojik yaşlanmanın belirtilerinin yaşamın son 15 yılında daha kötüye gitmesidir, ancak kronolojik yaş bize sadece "yaşanmış" yılları gösterdiği için bu konuda yetersiz kalır. Prospektif yaş ise "yaşanılacak" yıllara odaklanır. Bu yaş anlayışına göre, yaşam süresinin daha uzun olduğu Japonya'da 65 yaşındaki bir kadınla Türkiye'de 65 yaşındaki bir kadının, kronolojik yaş benzerlikleri üzerinden aynı şekilde yaşlı olarak sınıflandırılması sorunludur. Bu sorunu daha iyi anlayabilmek için, tarihin farklı dönemlerinde 65 yaşında olmanın nasıl farklı anlamlara geleceğine de bakabiliriz. Zira, Orta Çağ toplumlarında 65 yaşında olmak ile günümüzde 65 yaşında olmak aynı şey değildir. Hatta, sadece Türkiye'nin tarihsel bağlamına odaklanırsak, bundan 70 yıl öncesinde 65 yaşında olmak ile şu anda 65 yaşında olmanın aynı anlama gelmediğini pekala söyleyebiliriz. Çünkü 1950 Türkiye'sinde ortalama yaşam süresi 45 idi[7] ve dolayısıyla o zamanlar 65'ine basan bir bireyin "uzun" bir yaşam sürmüş olduğu düşünülebilirdi. Halbuki, şu anda Türkiye'de ortalama yaşam süresinin 78 olduğu dikkate alındığında, 65 yaşındaki bir bireyin daha yaşanacak uzun yılları olduğunu varsaymak çok doğaldır.

Görülmektedir ki, bireylerin ne zaman yaşlı olarak sınıflandırılmaya başlanacağı konusunda farklı kriterler kullanılmakta ve kimlerin hangi kritere göre yaşlı olarak kabul edildiği önem taşımaktadır. Aynı dönem içinde bile, 65 yaşında olmanın anlamını etkileyen toplumsal cinsiyetten sınıfa kadar birçok sosyo-demografik nitelik mevcuttur. Bunların üstüne kuşaklararası farklılıkları eklersek, şu anda 65 yaşında olan bir bireyin 65 yaşı deneyimlemesi ile henüz 20 yaşındaki bir bireyin gelecekte 65 yaşını deneyimlemesinin aynı şeyi ifade etmeyeceğini de düşünmemiz gerekir. Dolayısıyla, kimlerin yaşlı olarak sınıflandırılacağına dair kriterlerin belirlenmesinde olduğu kadar "yaşlı" olmanın ne anlama geldiğinin irdelenmesinde de, içinde bulunulan bağlama dikkat etmek, o coğrafya ve dönemdeki doğumda beklenen yaşam süresinin haricinde ayrıca 65 yaştan sonra beklenen yaşam süresinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca, basit bir kronolojik yaş sınıflandırılmasından ziyade, fiziksel özellikleri sebebiyle mi yoksa daha çok idrak etmeye yönelik sorunlarından dolayı mı bir bireyin yaşlı olarak algılandığı farklılık yaratmaktadır. Bu durum, "sağlıklı yaşam süresi"nin –bir bireyin, muhtaç olmadan ve çeşitli engellilik ve kronik hastalıklardan muaf olarak yaşayabileceği daha ne kadar zamanın olduğu– önemini ortaya çıkarmaktadır.

7 TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 1935-2000.

Ancak, birebir etkileşime girdiğimiz kişilerin kronolojik yaşları hakkında hatasız bir tespitte bulunmak oldukça güçtür. Bir kişinin yaşlı olup olmadığına karar vermemiz, en hızlı ama hatasız olmayacak şekilde beden üzerinden ve fiziksel özelliklere odaklanarak gerçekleşir. Örneğin, kırlaşmış saça sahip birisine, kronolojik yaşı bilinmese bile –ki bu kişi 30'larında da olabilir, 70'lerinde de– yaşlı yakıştırması yapılabilir. Kime yaşlı yakıştırması yapılacağı konusundaki bu karmaşıklığın üstüne bir de günümüzde gittikçe yaygınlaşan yaşlanma karşıtı pratikleri de eklersek, kimi bedenler kronolojik yaşlarına rağmen daha genç görünebilir. Dış görünümleri itibariyle kırlaşmış saç, kırışıklık gibi ileri yaş kodlarını taşımayan bedenlere yaklaşım, kolaylıkla "yaşlı" olarak kodlanabilen bedenlere göre farklı olacaktır. Dolayısıyla, yaşçılığın "genç görünümlü" bedenlere sağladığı ayrıcalıktan faydalanabilen kimi yaşlı bireyler ayrımcılığa uğramayabilirler ve topluma daha iyi dahil olabilirler.[8] Bu durumda kendimize şu soruları sormalıyız: Sokağa çıkma yasağına uymayan ama tabiri caizse "yaşını göstermeyen" 65 yaş üstü bireylerin polis tarafından durdurulma ve kimliklerinin sorulması ihtimali nedir? Aynı şekilde, 50'lerinde olup da daha "yaşlı" gösteren bir bireyin toplumda daha da keskinleşen yaşçılık söylem ve pratiklerine maruz kalması ne kadar olasıdır?

Çocukluk, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi yaşam evrelerinin de sosyal oluşumlar olduğu, dolayısıyla zaman içinde anlamlarının değiştiği sosyolojide yaygın olarak kabul gören bir anlayıştır. Toplumsal inşacılık kuramına göre, çocukluk evresine dair beklentiler hem tarih boyunca değişikliklerden geçmiştir hem de kültürlerarası farklılıklar göstermektedir.[9] Örneğin, Endüstri Devriminin başlangıcında çocuk işçiliği olağan bir olgu iken, günümüz toplumlarının çoğunda çocukluk, işten çok oyun ve eğitimle ilişkilendirilir. Bu doğrultuda, yaşlılık evresine dair anlamlandırmalar ve beklentiler de tarihdışı ve evrensel olamaz. Aynı zamanda yaşlı ve genç ilişkisel kavramlardır ve bir birey bir başka bireye göre daha yaşlı ya da daha genç olabilir. Bugün genç olarak sıfatlandırılan bir kişi, yarın bu sıfata layık görülmeyecek ve zamanla orta yaşlı ve yaşlı olarak nitelendirilecektir. Fakat hangi kriter kullanılırsa kullanılsın, bir kez yaşlı olarak nitelendirilen kişi için artık bu geri dönüşü olmayan bir sıfattır.

8 Calasanti, Toni & Neal King, "Intersectionality and Age", *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, Routledge, Londra, 2016, s. 198.

9 Savage, Jon, *Teenage: The Creation of Youth Culture*, Random House, 2008.

Bir bireyi yaşlı olarak sıfatlandırmak ve bireyin de kendisini yaşlı olarak algılaması, onun hem psikolojik durumunu etkileyecek hem de toplum içindeki statüsünün belirlenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bir kişinin kendisini yaşlı olarak algılaması, yani sübjektif –ya da bir başka kullanışıyla "hissedilen"– yaşı, yaşamdan memnuniyeti ve beklentilerini derinden etkilemektedir. Sosyo-duygusal seçicilik teorisi, bireylerin daha yaşayabilecekleri ne kadar zamanının kaldığını düşünmelerinin kişisel deneyimlere ve algılara olan etkisine bakmaktadır.[10],[11] Çeşitli sebeplerden dolayı –ölümcül hastalıklar, ileri yaş, terörist saldırılar vb.– yaşamlarının sonunun yaklaştığını düşünen bireyler, kendilerine en yakın hissettikleri kişilerle ilişkilerine ve anlamlı gelen aktivitelere zaman harcamayı daha çok tercih etmektedirler. Bu anlamda, eğer ki bir birey kendisini yaşlı olarak algılamaya başlarsa, kendi hayatında benzeri değişikliklere gidebilir. Bir bireyin yaşlı olarak sınıflandırılmasının ayrıca yaşlının sosyal statüsü üzerindeki etkisini anlayabilmek şu sorulara odaklanmak yerinde olacaktır: "Türk toplumunda kim yaşlı olarak sayılıyor? Yaşlılık ve yaşlıya dair algılar nasıl şekilleniyor? Toplum yaşlı olarak kimselere ne gibi yakıştırmalarda bulunuyor?"

Yaşlanma ve Yaşlılara Dair Toplumsal Algı

Toplumsal Algı ve Sorunları

Yaşlı bireylere dair toplumdaki yaygın algılar oldukça olumsuzdur. Yaşçılık olarak adlandırılan farklı yaş gruplarına dair kalıpyargılar ve yaş ayrımcılığı her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da görülen bir olgudur.[12],[13] Yaşçılık sadece yaşı ilerlemiş bireylere değil, gençlere de yönlendirilebilir. Bazı çalışmalar göstermektedir ki, yaşlı bireylere yönelik yaşçılığın düşük olması gençlere yönelik yaşçılığın da azalacağı anlamına gelmemektedir.[14] Yaşı ilerle-

10 Hoppmann, Christiane A., Frank J. Infurna, Nilam Ram & Denis Gerstorf, "Associations among Individuals' Perceptions of Future time, Individual Resources, and Subjective Well-being in Old Age", *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 72, S. 3, 2017, s. 388-399.

11 Carstensen, Laura L., Helene H. Fung & Susan T. Charles, "Socioemotional Selectivity Theory and the Regulation of Emotion in the Second Half of Life", *Motivation and Emotion*, 27, S. 2, 2003, s. 103-123.

12 Arun, Özgür & Çağrı Elmas, "Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye'de Yerel Yönetimleri Bekleyen Zorluklar", *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*, C. 36, S. 2, 2016, s. 351-372.

13 Çayır, Kenan, "Yaşçılık/Yaşa Dayalı Ayrımcılık", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 163-174.

14 Barel, Yvan, Sandrine Frémeaux & Camilla Quental, "Ageism Towards Young and Elderly People: Lessons from the Nordic Diversity Model", *Revue de Gestion des Ressources Humaines*, S. 4, 2013, s. 3-18.

miş bireylere dair kalıpyargılardan başlıcaları onların hasta, muhtaç, bağımlı, atıl ve en iyi ihtimalle de saygı, hürmet duyulması gereken kişiler olduklarıdır. Bu tür tektipleştirici algıların toplumda yaygın olması, bireylerin yaşları ilerledikçe kendilerine yönelik bakış açılarını da bu algılara göre biçilendirmelerine sebep olmaktadır.

Bu kalıpyargıları gerek medya, gerek örgün eğitim materyalleri, gerek medikal söylem, gerekse de sosyal politikalar yaratabilir ya da pekiştirebilir. TV'deki yaşlı temsilleri üzerine yapılan bir çalışma,[15] sadece yaşlı bireylerin nasıl olumsuz betimlemelerle ele alındığını göstermekle kalmayıp aynı zamanda yaşlı kadınların yaşlı erkeklere oranla daha az "ekran süresi"ne (*screen time*) sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu da demektir ki, medyada yaşçılığın dışavurumları toplumsal cinsiyete göre farklılık gösterir. Bir başka çalışmada da, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda okutulan kitaplardaki yaşlı temsillerinde de olumsuz ve tektipleştirici kalıpyargıların tekrarlandığını ortaya koyulmuştur.[16] Okul kitaplarında yaygın bir şekilde yaşlıların "nine", "dede" gibi ailevi rolleri üzerinden ve kendilerine ait bir hayatları, zevkleri, uğraşları yokmuş gibi resmedildiğinin altı çizilmiştir. Yaşçılık pandemi sürecinde daha da keskin bir şekilde sosyal yaşamın her alanında kendini göstermiş ve dolayısıyla herkesin gündemine oturmuştur. Örneğin, pandemi sürecinde özellikle biyomedikal söylemin egemen olduğu bir ortamda 65 yaş üstü bireyler, kendi içlerindeki farklılıklar göz ardı edilerek, topyekûn bir şekilde yüksek risk grubu olarak görülmektedir. Halbuki daha önce belirtildiği gibi, kronolojik yaş koronavirüsüne verilen tepki ve ölüm riski açısından tek başına belirleyici ya da nedensel bir etken değildir.

Yaşlılara dair bazı önyargılar aslında yaşın etkisiyle açıklanabilir durumlara işaret etmez. Örneğin, özellikle üst kuşaklarda yaygın olduğu iddia edilen muhafazakar yaklaşımlar yaş mı, kohort mu, yoksa dönem etkisinden mi kaynaklanır? Başka bir deyişle, bu kişiler yaşları ilerledikçe daha mı muhafazakarlaşmıştır yoksa zaten bu kuşak kendisinden sonraki kuşaklara nazaran hayatları boyunca daha mı muhafazakar olagelmiştir? Hatta bu kuşağın büyüdüğü dönemde diğer dönemlere göre daha yaygın bir şekilde uygulamaya konulan bazı pratikler mi bu kuşağın daha fazla muhafazakarlaşmasına sebep olmuştur? Yoksa bunların hepsinin kesişen bir etkisinden

15 Zengin, Melis O., *Televizyonda Yaşlı Temsilleri ve Yaşlılık*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2015.
16 Çayır, Kenan, "Ders Kitaplarında Yaşlılık Temsili", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 79-98.

mi bahsetmek daha doğrudur? Bu sorulara doğru cevaplar verebilmek için boylamsal çalışmalara ihtiyaç vardır. Zira, ABD'de yapılan bazı boylamsal çalışmalar[17],[18] göstermiştir ki, muhafazakarlık tek başına yaşla açıklanabilecek bir olgu değildir. Bu durumu sadece yaşa atfetmek gelecekteki 65 yaş üstü bireylerin de aynı derecede muhafazakar olacakları yönünde yanlış bir varsayımı doğurabilir. Nitekim, şu anda Türkiye'de yaşlılara dair birçok yargı aslında, belirli bir kuşağın niteliklerini ilerleyen yaşlara özgü ve kronolojik yaştan kaynaklanan olgular olarak algılamaya dayanır. Halbuki, ilerleyen dönemlerin yaşlı bireylerinin şimdikilere göre çok farklı yaşam tarzlarına ve yapabilirliklere sahip olacaklarını varsayabiliriz. Küçük bir örnek vermek gerekirse, Türkiye'de 2018 itibariyle 65 yaş üstü kadınların % 27,9'unun, erkeklerin de % 6,1'nin okuryazar olmadığı kaydedilmiştir.[19] Okuryazarlık oranları genç kuşaklar arasında ciddi artış göstermiştir; dolayısıyla, 20 sene sonrasının 65 yaş üstü nüfusunda okuryazar olmama diye bir olgu bile gözlemlenmeyebilir. Yine benzer bir şekilde, şu andaki genç ve orta yaş gruplarında özel araç ve ehliyet sahipliği yaşlı kuşaklara oranla daha yüksektir. Bu sebeple, geleceğin yaşlı bireylerinin ihtiyaçları ve talepleri, bugünkü 65 yaş üstü nüfusa sunulan hizmetlerden daha farklı olanakların sunulmasını gerektirecektir.

65 yaş üstü nüfus için yaşam koşullarını ve deneyimlerini belirleyen en önemli etkenlerden birisi artık "yaşlı" olarak sınıflandırılıyor olmalarıdır. Her ne kadar bu nüfusun tektip olmadığı bilinse ya da kabullenilse de, yaşın diğer tüm kimlikleri toplumun ve devletin gözünde bir nevi görünmez kılmaya muktedir olduğu varsayılabilir. Dolayısıyla, toplumun gözünde yaşlıya ait algı kendi içinde çeşitlilik göstermez. Otobüslere binip kalabalık yaratan da, evinde oturup yaşamının son yıllarını kimseye yük olmadan geçiren de nihayetinde "yaşlı"dır. Bu "yaşlı" tanımları içinde yaşlı kadın, yoksul yaşlı, tek başına yaşayan yaşlı gibi ayrımlar nadiren tanınır ve yaşlılığın sanki "doğal" ve "varoluşsal" bir şekilde sebebiyet verdiği bir muhtaçlık söylemi içerisinde eriyip gider. Halbuki kesişimsellik kuramı bize tam olarak da, çeşitli kırılganlıkların birden farklı şekilde kesişiminin yaşlı bireylerin yaşam koşulları ve deneyimlerini fark-

17 Ciabattari, Teresa, "Changes in Men's Conservative Gender Ideologies: Cohort and Period Influences", *Gender & Society*, C. 15, S. 4, 2001, s. 574-591.

18 Cutler, Stephen J., Sally Ann Lentz, Michael J. Muha &Robert N. Riter, "Aging and Conservatism: Cohort Changes in Attitudes about Legalized Abortion", *Journal of Gerontology*, C. 35, S. 1, 1980, s. 115-123.

19 TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, 2018.

lı şekillerde nasıl etkileyebileceğini gösterir.[20],[21] Kesişimsellik kuramı, yaşlılığa dair tetktipleştirici ve indirgemeci bir kırılganlık anlayışının neden sorunlu olduğunu anlamamızı da sağlar. Çünkü bu kuram üzerinden, her yaşlı olarak kabul edilen bireyin aynı kırılganlıklara sahip olmadığı daha iyi kavranabilir. Yaşlı yoksulluğu konusu ele aldığında, sadece yaşlı olmaktansa, yaşlı ve kadın ve dul olmanın kesişiminin çok daha derin bir yoksulluk deneyimine işaret ettiği, dolayısıyla kırılganlığı arttırdığı yönünde çeşitli çalışmalar vardır.[22],[23] Dolayısıyla, yaşlılık deneyimlerini etkileyen farklı etkenlerin bu deneyimleri nasıl biçimlendirdiğinin ve farklılaştırdığının daha sistematik bir analizinin yapılabilmesi için kesişimselliklerine odaklanmak gereklidir.

Sosyal gerontologların yaygın savlarından birisi de, aynı yaş grubu içindeki kişiler arasındaki heterojenliğin yaşamın ilerleyen evrelerinde daha da arttığı yönündedir.[24] Bu çeşitliliğe katkıda bulunan birçok biyolojik ve toplumsal etken vardır. Yaşam seyri kuramına göre, bireylerin hayatları boyunca aldıkları birçok karar ve yaşam tarzlarındaki farklılıklar ileri yaşlarda nasıl bir deneyime sahip olacaklarını genetik yapılarına oranla daha derinden etkilemektedir. Örneğin, ikizler üzerine yapılan çalışmalar[25] göstermektedir ki, aynı genetik mirasa sahip iki kardeş birbirlerinden farklı sosyal ortamlara maruz kaldıklarında ve dolayısıyla farklı yaşam tarzı ve kararlara sahip olduklarında, ilerleyen yaşlarda sağlıkları ve bağımsız bir hayat sürdürme ihtimalleri açısından ciddi farklılıklar göstermektedirler. Bu durum da, yaşlanma deneyiminin sadece genetik yapı gibi fizyolojik sebeplere indirgenemeyeceğini, kişinin sosyo-demografik nitelikleri ile içinde büyüdüğü ve yaşamını sürdürdüğü sosyal ortamın yaşlanma deneyimini ciddi anlamda biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Kimlerin ileri yaşlara erişebildiği ve ileri yaşları ne şekilde deneyimledikleri yaşamın her evresine damgasını vuran sistemik eşitsizliklerin çıktılarından

20 Arun, Ö., "Çağdaş Türkiye'de Yaşlılık ve Eşitsizlik", *Antalya: Mediterranean Journal of Humanities*, C. 6, S. 2, 2016, s. 29-48.

21 Calasanti, Toni & Sadie Giles, "The Challenge of Intersectionality", *Generations*, C. 41, S. 4, 2018, s. 69-74.

22 Arun, Özgür & Banu Karademir Arun, "Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 10, S. 4, 2011, s. 1515-1527.

23 Nazlıer-Keser & Ecem Naz, "Türkiye'de Yaşlı Yoksulluğu Sorununa Yönelik Bir Değerlendirme", *Journal of Society & Social Work*, C. 30, S. 2, 2019, s. 739-764.

24 Nelson, E. Anne & Dale Dannefer, "Aged Heterogeneity: Fact or Fiction? The Fate of Diversity in Gerontological Research", *The Gerontologist*, C. 32, S. 1 1992, s. 17-23.

25 Lichtenstein, Paul, Ulf De Faire, Birgitta Floderus, Magnus Svartengren, Pia Svedberg & Nancy L. Pedersen, "The Swedish Twin Registry: a Unique Resource for Clinical, Epidemiological and Genetic Studies", *Journal of Internal Medicine*, C. 252, S. 3, 2002, s. 184-205.

sadece birisidir. Keza pandemi süreci, kimlerin "evde kalma" lüksüne sahip olduğunun, dolayısıyla kimlerin kendisini virüsten ve olası sonuçlarından koruyabileceğinin pandemi öncesi eşitsizlikler üzerinden şekillendiğini belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla, stres ve çeşitli hastalıklardan kendini koruyabilme yetisi, kaliteli tedaviye erişim, sağlıklı yaşam pratiklerini uygulamaya koyabilme imkânı toplumun her kesimi için aynı şekilde mümkün olmamaktadır. Zira, birikimli eşitsizlik (ya da dezavantajlar) teorisi,[26] bireylerin özellikle çocukluklarında maruz kaldıkları ve yaşamları boyunca giderek biriken dezavantaj ve avantajlarının yaşamlarının ilerleyen evrelerinde önemli sonuçlar doğurduğunu belirtir. Örneğin, erken yaşlarda maruz kalınan yoksulluk, travma ya da çeşitli hastalıklar gibi dezavantajlı koşullar, yaşamın ilerleyen evrelerinde başka risklere maruz kalma ihtimalini arttırır ve aynı zamanda bu risk unsurlarının doğurduğu stresle başa çıkma yetisini de olumsuz şekilde etkiler. Tam tersine, erken yaşlardan itibaren sahip olunan çeşitli avantajlar da, bireyleri önlerine çıkan herhangi bir riskli durum karşısında daha dirençli hale getirir ve hatta bu riskli durumlarla hiç karşılaşmamasını sağlayabilir.

Yaşlanma ve Yaşlılığa Yönelik Alternatif Algılar

Nitekim yaşlanma ve yaşamın ilerleyen evrelerini sadece olumsuz deneyimlere tekabül eden olgular olarak algılamak bize dar bir bakış açısı sunar. İnsanların yaşamlarının ilerleyen evrelerinde heyecan verici buldukları değişiklikleri deneyimlemeleri de olasıdır. Mesela yaşı ilerledikçe bireyler çocuklarının mezuniyetlerini ve aile kurduklarını görebilir, torun sahibi olabilir, emekli olup hayatlarında uzun süredir planladıkları değişikliklere gidebilirler. Bu anlamda, sağlıklı bir şekilde yaşlanabilmek herkesin sahip olmadığı bir ayrıcalık olarak da görülebilir. Toplumdan dışlanmış bazı kesimler için ileri yaşlara ulaşmak çok düşük bir ihtimal olabilir veya çok zorlu süreçleri atlatmak anlamına gelebilir. Türkiye'de trans kadınların yaşlanma deneyimleri ve yaşlılıktan beklentileri üzerine yapılan bir çalışmada[27] da görüldüğü gibi, toplumdaki yaygın transfobik söylem ve pratikler, trans kadınların ileri yaşlardaki yaşam şanslarını ciddi anlamda kısıtlamaktadır.

Peki yaşı ilerlemiş bireyler tüm bu olumsuz kalıpyargılarla nasıl başa çıkmakta ve ne tür karşı pratikler geliştirmekte? Burada yaşı ilerlemiş bireylerin

26 Ferraro, Kenneth F. & Tetyana Pylypiv Shippee, "Aging and Cumulative Inequality: How Does Inequality Get Under the Skin?", *The Gerontologist*, C. 49, S. 3, 2009, s. 333-343.

27 Kocabıyık, Seda, "Yaşlanmadan Ölmek: Yaşlı Trans Kadın Olmak", *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, 2019, s. 37-50.

toplumsal yargının tersine halen topluma nasıl dahil olduklarına dair bir fikir verebilecek iki pratiğe odaklanacağım. Birincisi, Türkiye'de giderek daha da yaygın hale gelen "Tazelenme Üniversiteleri", yaşı ilerlemiş bireylere hem kaybettikleri ya da körelen yapabilirliklerini yeniden kazandırma hem de yeni yapabilirlikler kazandırma imkânı sağlamaktadır. Ayrıca bu üniversitelerde eğitimlerine devam eden bireyler, yaşam boyu öğrenme pratiklerini birebir hayata geçirmekte ve dolayısıyla da topluma ve hayata aktif bir şekilde dahil olmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla, yaşı ilerlemiş bireyler, toplumun değişmekte ve gelişmekte olan dinamiklerinden haberdar olarak geri kalmamış ve toplumdan dışlanmamış olmaktadırlar. Zira pandemi sürecinde iletişim teknolojilerinin kullanımı topluma aktif olarak katılma ve sosyal bağların kopmamasını sağlamak için elzem hale gelmiştir. Fakat bu teknolojik olanaklardan faydalanabilmek için dijital okuryazarlık şarttır ve "dijital yerli" olarak kabul edilmeyen üst kuşaklar için bu olanaklar kendilerine "yabancı" pratikler olarak algılanabilmektedir.

Diğer yandan, TÜİK verilerine göre, yaşlı bireylerin internet kullanımında son beş yıl içerisinde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. 2014'te 65 yaş üstü bireyler için İnternet kullanımı ancak %5 oranında yaygın iken bu oran 2019'da neredeyse %20'ye ulaşmıştır.[28] Boğaziçi Üniversitesi'nde yürütülen bir çalışmaya göre, yaşlı bireylerin sosyal medya kullanımları, kendilerini "atıl" hissetmemelerini sağlamaktadır.[29] Çeşitli sebeplerden dolayı sevdikleriyle yüz yüze görüşme imkanı olmayan tüm bireyler için halihazırda önemli bir yere sahip olmaya başlayan sosyal medya araçları ve akıllı telefonlar, sosyal izolasyon döneminde ise özellikle olmazsa olmaz hale gelmiştir. Risk arttırmamak adına yaşlı aile bireyler ile aralarına sosyal mesafe koymak durumunda kalan yetişkin çocuklar ve torunlar için üst kuşak aile bireyleri ile bağlantıda kalmaya devam etmenin tek yöntemi de iletişim teknolojilerinden faydalanmak olmuştur. Fakat, özellikle yaşlının yaşlısı bir kesim için bu teknolojiye aşina olmama durumu, bu olanaklardan faydalanamamalarına yol açmış olabilir. Dolayısıyla, yaşlı bireyler arasında teknoloji eğitiminin arttırılması ve çok temel dijital iletişim araçlarına erişimlerinin sağlanması hem kendilerini atıl olarak hissetmemelerini, hem de pandemi gibi izolasyon gerektiren süreçlerde

28 TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2014, 2019.

29 Durgun, Özgür D., "Yaşlılar Sosyal Medya ile Yaşama Sarılıyor", *Boğaziçi Üniversitesi Haberler*, 2019, https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/yaslilar-sosyal-medya-ile-yasama-sariliyor?fbclid=IwAR19nrc7ge28zd7llGk_K2smWoSCfhsbHf775YEGEkjtNu-3BrCBouppfHo

ya da araya mesafenin girmesi durumunda kuşaklararası bağlantı ve iletişimi devam ettirmelerini mümkün kılacaktır.

Sosyal Politikalar, Aile ve Yaşlının Sosyal Statüsü

Sosyal Politikalarda Yaşlılar

Sosyal politikalar belli bir demografik grubu hedef aldığında –bu grup gençler ya da yaşlılar, kadınlar ya da çocuklar olabilir– uygunluk kriterleri belirleyerek ve tanımlamalar yaparak politikanın sınırlarını çizer. Bu sınır çizme sürecinde de tanımlamaların içine kimlerin dahil edileceğine ya da bir anlamda kimlerin dışlanacağına karar verilmiş olur. Kadınları hedefleyen politikalar, "Hangi kadınlar?" sorusuna tektipleştiren bir cevap üzerinden kriterler belirler. Örneğin, kadını, aile içindeki rolleri ya da üreme işlevleri üzerinden tanımladığı durumlarda trans kadınlar doğrudan dışlanır. Bundan başka, gençlere dair geliştirilen bazı politikalarda bir de "makbul genç" tanımı yapılır.[30] Dolayısıyla "makbul olmayan" genç politikanın kapsamı dışında kalır, bu da bir yok sayma ya da dışlanma pratiği oluşturur. Ayrıca bu tanımlamalar ve kriterler üzerinden bu grupların "uygun görülen" ihtiyaçları da belirlenmiş olur.[31]

Yaşlılara yönelik sosyal politikalarda da hangi yaşlıların hedeflendiği, ne tür bir bağlamda ele alındığı ve bu yaşlıların hangi ihtiyaçlarının kapsama sokulduğu üzerine bir analiz yapılabilir. Bu analize, yaşlılara yönelik sosyal politikalar denilince akla ilk gelen konulardan birisi olan yaşlı bakımı tartışmalarında yaşlıya nasıl yaklaşıldığı ile başlamak yerinde olacaktır. "Yaşlılara kim bakacak?" sorusu, henüz "yaşlı" bir nüfusa sahip olmasa da, Türkiye'nin gündemini meşgul etmektedir.[32] Yaşlı bakımı konusunda devletin aile kurumdan beklentilerinin çok yüksek olduğu, yaşlı bakımına dair sosyal politikalara kısaca bir göz gezdirince apaçık ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, "Yaşlılara kim bakacak?" sorusunda, "bakılacak kişiler" olan yaşlılar, aile içerisinde sunulacak bakımın pasif alıcıları olarak betimlenmektedir. Henüz bakım ihtiyacı duymayan yaşı ilerlemiş bireylerden gelecekteki bakım düzenlemelerinin nasıl yapılmasını istedikleri konusunda

30 Lüküslü, Demet, "Creating a Pious Generation: Youth and Education Policies of the AKP in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, C.16, S. 4, 2016, s. 637-649.

31 Yazıcı, Berna, "The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey", *Anthropological Quarterly*, C. 85, S. 1, 2012, s.120.

32 Duben, Alan, "Türkiye ve Avrupa'da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 67-79.

geribildirimde bulunmaları neredeyse hiç beklenmemektedir. Genel olarak yaşlılarla yapılan anket çalışmalarında da, aile, bakım kuruluşları ve evde bakım hizmeti seçeneklerinden birisini seçmeleri istenmektedir. Yerinde ve bağımsız yaşlanma pratiklerinin henüz Türkiye'de gelişmemesi ve sivil toplum kuruluşlarının da bu alanda henüz aktif olmaması, yaşlı bireylere aile-devlet ikilemi içinden çıkma olanağı sağlamamaktadır. Türkiye'deki bakım kuruluşlarının hem sayıca hem de kalite açısından yeterli olmaması da yaşlı bireylerin yüksek oranda tercihini "aile"den yana kullanmasına yol açmaktadır. Pandemi sürecinde Kuzey Amerika ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ardı ardına gelen bakımevlerinde "unutulan" ya da "ölümlerine terk edilen" yaşlıların haberleri, Türkiye'de halihazırda bakımevlerinde kalmaya çok da sıcak bakmayan yaşı ilerlemiş bireylerin aile içinde bakılması fikrini pekiştirmiş olabilir.

Yaşlıya dair bazı olumsuz toplumsal algılar, gerek söylemsel gerek de pratik düzeyde sosyal politikalardan beslenebilir. Örneğin, gerek devletin gerek de yerel yönetimlerin sunduğu çeşitli hizmetlerde engelli ve yaşlı tanımlama ve sınıflandırmaları bazen birbirine girmektedir. 2017 yılında Aile, Sosyal Politikalar ve Çalışma Bakanlığı altında kurulan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün isminden anlaşılacağı üzere, yaşlı bireylere sunulan hizmetlerle, engelli bireylere sunulan hizmetler aynı çatı altında toplanmıştır. Böylesi bir pratik, hem yaşlanmadan kaynaklanmayan engellere sahip bireyleri görünmez kılmakta hem de yaşlılığın engelle[r]le dolu bir evre olarak algılanmasına yol açmaktadır. Ayrıca, her iki grubun ihtiyaçlarının anlaşılması ve sosyal statülerinin belirlenmesinde kısıtlayıcı bir etki yarattığı da bir gerçektir. Bir başka örnek de emeklilik konusunda gözlemlenebilir. Emekliliğe dair uygulamalarda, en belirleyici uygunluk kriteri halen kronolojik yaştır. Türkiye'de emeklilik yaşı uygulaması, birçok diğer ülkede olduğu gibi, kronolojik yaşına rağmen önemli katkılarda bulunmaya devam edebilecek birçok bireyin iş hayatından uzaklaştırılmasına sebep olmaktadır.[33] Bu durum, yaşlı bireyin kendisine bakış açısını, yaşamdan beklentilerini, ve yaşam memnuniyetini ciddi anlamda ve olumsuz yönde etkileyebilir. Bu kişisel etkiden öte, bu tür uygulamalar, bu bireylerin değerli katkılarından toplumu mahrum bırakmakla birlikte yaşlıya dair toplumsal algıda halihazırda egemen olan "atıl", "işi bitmiş" gibi kalıpyargıları daha da pekiştirebilir.

33 Baars, Jan, "Critical Turns of Aging, Narrative and Time", *age*.

Sosyal devlet anlayışının içerisinde her vatandaş devletin desteğine belirli koşullar altında ama hak temelinde sahip olur. Fakat uygulamaya bakıldığında, yaşlılara yönelik sosyal politikalar genellikle bir sosyal hak yerine "minnet borcu" adı altında sunulmaktadır.[34] Pandemi sürecinde sokağa çıkma yasağı getirilen 65 yaş üstü bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için valilik ve belediyelerde kurulan birimlere "vefa yardım masaları" adının verilmesi de bu zihniyete güzel bir örnektir. Toplumdaki diğer yaş gruplarına mensup vatandaşların gönüllülük esasına dayanarak yaşlı bireylere götürdükleri hizmetler "vefa-minnet borcu" adı altında nitelendirilebilir. Ancak bunu yapan devletin kurumları olunca, yine devlet tarafından alınan kararların uygulamasında kimsenin mağdur edilmemesi esası Türkiye gibi bir sosyal devlette hayırseverlik ekseninde değil, haklar ekseninde gözetilmelidir. Çünkü 65 yaş üstündeki muhtaç bir birey, bu tür bir hizmete kendisine duyulan minnet borcu sayesinde ulaşabiliyorken bir başka ihtiyaç sahibine minnet borcu duyulmayabilir ve bu hizmet sunulmayabilir. Zira, küçük çocuğunu evde tek başına ya da bir başkasına bırakamayacak durumda olan bekâr bir annenin, 20 yaş altına getirilen sokağa çıkma yasağından dolayı ihtiyaçlarını çocuğunu da yanına alarak karşılayamaması bizde minnet borcu duygusu uyandırmadığı için bu anne benzer bir destekten faydalanamayacaktır.

Yaşlanmaya dair sosyal politikalar aynı zamanda bir ülkenin insani gelişmişlik düzeyinin göstergesi olarak da ele alınabilir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) 1990'lı yıllardan beri uygulamaya koyduğu İnsani Gelişme İndeksi, "insanı temel alan" çeşitli politikalar ve bu politikaların çıktıları üzerinden ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre sıralamakta kullanılır. Bu indeksin üç ana kriterinden birisi de uzun ve sağlıklı yaşamdır. Dolayısıyla, insani gelişmişliği hedefleyen politikalarda sadece yaşam süresinin uzatılmasına değil aynı zamanda eklenen bu yılların sağlıklı geçirilebilmesine dair önerilerde de bulunulması beklenir.

Bu anlamda sosyal politikalar, yaşlılar da dahil olmak üzere, tüm bireylerin "yapabilirlik"lerini (*capability*) arttırmaya odaklanmalıdır. Burada "yapabilirlik"in arttırılmasından kasıt, bireylerin kendileri için değerli buldukları şeyleri öz iradeleriyle gerçekleştirebilmeleri için gerekli olanakların sunulması ve önlerindeki engellerin kaldırılmasıdır. Toplumsal yapıların, bireylerin sahip oldukları çeşitli kaynakları yapabilirliklere dönüştürebilme-

34 Taşçı, Faruk, "Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye'nin Pozisyonu: 'Yaşlı Algısı' Üzerinden Değerlendirmeler", *İnsan & Toplum Dergisi*, C. 3, S. 5, 2013, s. 20.

lerinde önemli bir rol oynadığı vurgulanır.[35] En çok verilen örnek de şudur: Bir bisiklete sahip olan kişinin bisiklete binme yapabilirliğini dönüştürebilmesi için bisiklet yolunun sunulmuş olması gerekir. Dolayısıyla yaşı ilerlemiş bireylerin eğitim, toplumsal hayata katılım, sağlıklı uzun yaşam gibi çeşitli yapabilirliklere ulaşabilmeleri için gerekli yapısal değişikliklerin uygulamaya konulması gerekmektedir. Bu doğrultuda 65 yaş üstü bireylerin, kendi içlerindeki farklı ihtiyaçlar ve talepler gözetilerek, şehir hayatını diledikleri şekilde ve engellere takılmadan deneyimlemeleri için yaşlı dostu şehir planlamalarının yapılması gereklidir.

Yaşı ilerlemiş bireylerin toplumsal hayata tam anlamıyla katılmasını mümkün kılacak düzenlemelerin sunulması da ancak bir yere kadar sonuç gösterecektir. Çünkü sunulan imkânların kullanılması, yani yapabilirliklere dönüştürülebilmesi için yaşı ilerlemiş bireylerin toplumda görünürlüklerini destekleyecek ve aynı zamanda toplumun gözünde bu görünürlüğü olağanlaştıracak yaklaşımlara hem söylemsel düzeyde hem de pratikte ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde yaygın olan bir beklenti, yaşlı bireylerin topluma yük olmamak adına neredeyse topluma dahil olmayı minimuma indirmeleri ve kendilerine sunulan hizmetleri devletin ve yerel yönetimlerin hayırsever ve cömert katkıları olarak görmeleri yönündedir. Özellikle pandemi sürecinde bu kısıtlayıcı anlayış ve yaklaşımların daha da keskinleştiği çok net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Halbuki yaşlı bireyleri, kendi hayatlarını biçimlendirme yetisine sahip ve topluma katkıları azımsanamayacak aktif aktörler olarak tanımak ve kendilerine yönelik sosyal politikaların biçimlenmesi sürecine dahil olmaları adına destelemek gerekir. Ancak bu sayede yaşlı bireyler, ihtiyaçları ve taleplerini tam anlamıyla karşılayacak hizmetleri "hak" olarak kendileri talep edebilirler. Böylece yukarıdan inme sosyal politikalarda yaygın olarak gözlemlenen tektipleştirici kalıpyargıların yeniden üretilmesinden uzak durulmuş olunur.

Yaşlının Ailedeki Rolü

Yaşlı olarak nitelendirilen bireylerin topluma herhangi bir katkısının kalmadığı algısı, aile içi ve aile dışı birçok dayanışma mekanizmasını görünmez kılmaktadır. Yaşlıyı başkalarına bağımlı olarak görmek, onlara aile içerisinde ancak bakıma muhtaç rolünün yakıştırılmasına sebebiyet verir. Kuşaklararası daya-

35 Robeyns, Ingrid, "The Capability Approach: a Theoretical Survey", *Journal of Human Development*, C. 6, S. 1, 2005, s. 93-117.

nışmanın ve aile kurumunun Türkiye'de güçlü olduğu varsayımıyla sunulan bazı sosyal politikalar, aileleri yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktan "sorumlu" ve aynı zamanda yaşlı bireyi de ailenin üstüne yük bindiren "sorunlu" konumuna oturtmaktadır.[36] Bu durum, daha önce belirtildiği gibi yaşlı aile bireylerini pasif bir konum olan "bakılacak kişi" rolüne indirgemektedir. Aynı zamanda yaşlı bakımından sorumlu tutulan "aile"den kastedilen de aslında, sorumluluğun tümü değilse bile büyük kısmının aile içindeki kadın(lar)ın omuzlarına yüklenmesidir.

Türkiye'de yaşlılara sunulan sosyal politikalar bağlamında yaşlının ihtiyaçları ve bunların karşılanması genellikle aile üzerinden tanımlanır.[37],[38] Sosyal politikaların bu yaklaşımı, aile içi aktarımlarda yaşı ilerlemiş bireyleri tek taraflı bir alıcı konumuna indirgemektedir. Bu indirgemeci yaklaşım, yaşamın ilerleyen evrelerinde, kadınların bakıma muhtaç eşlerinin bakımında birincil ve çoğu zaman da tek başına bakımveren rolünü üstlendiklerini görmezden gelir. Halbuki bakıma muhtaç ileri yaşlardaki erkeklerin yetişkin çocukları tarafından bakılmasını karmaşıklaştıran bazı ahlaki yaklaşımlar, kendisi de yaşlanmış ve belki de bakıma ihtiyacı olan kadınlar tarafından sunulan eş bakımını daha da zaruri kılar. Eş bakımı üzerine çalışmalar göstermektedir ki, kadınlar eşlerinin sağlığından bakıma muhtaç olmayı gerektirecek bir durum çıkmasından çok önce bile sorumludur. Dolayısıyla eş bakımı, kadınlar için evlilik boyu süren ama değeri çok da kabul ve tasdik edilmeyen bir "iş"tir. Pandemi sürecinde, bakımından sorumlu olduğu eşiyle birlikte kendi evlerine kapanan ve aile içi ve dışı diğer tüm destek mekanizmalarından mağdur kalan bu kadınların deneyimleri ve ihtiyaçlarının farklı olacağı pekala açıktır.

Aile içi dayanışma dinamiklerinde başka görünmez kılınan bir diğer unsur da, yaşlanmakta olan anne babalardan yetişkin çocuklarına yaşamlarının ilerleyen evrelerinde de devam etmekte olan maddi ve manevi destektir.[39],[40] Yaşı ilerlemiş anne ve babaların, çocukları yetişkin olduğunda ebeveynlik rollerinin

36 Taşçı, Faruk, *age*, s. 17.

37 Duben, Alan, "Türkiye ve Avrupa'da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet", *age*.

38 Yılmaz, Volkan, "Sosyal Politika ve Yaşlanma", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 173-187.

39 Fingerman, Karen L., Meng Huo &Kira S. Birditt, "A Decade of Research on Intergenerational Ties: Technological, Economic, Political, and Demographic Changes", *Journal of Marriage and Family*, C. 82, S. 1, 2020, s. 383-403.

40 Kalaycıoğlu, Sibel &Helga Rittersberger-Tilic, "Intergenerational Solidarity Networks of Instrumental and Cultural Transfers within Migrant Families in Turkey", *Ageing & Society*, C. 20, S. 5, 2000, s. 523-542.

azalmış olması özellikle bireyciliğin daha yaygın olduğu toplumlarda beklenebilmektedir. Dolayısıyla ebeveynler çocuklarına destekte bulunmaktansa artık geçmişteki tüm fedakarlıklarının karşılığı olarak bir geri dönüş bekliyormuş gibi bir algı oluşmuştur. Bu algı aslında, kuşaklararası ilişkilere dair çalışmalara bir süre egemen olmuş "sosyal alışveriş kuramı"nın[41] öğretilerinden kaynaklanmaktadır. "Dün ben sana, bugün sen bana" zihniyetiyle yaşı ilerlemiş anne babalar karşılıklı bir anlaşmanın tarafları gibi sanki çocuklarından "borç" ödemelerini beklemekteymiş gibi bir algı yaygındır. Tabii ki de, birçok anne ve baba tüm emeklerinin karşılığı olarak çocuklarının kendilerine en azından manevi ve ihtiyaç halinde maddi destek vermesi beklentisine sahip olabilir. Zira, kuşaklararası dayanışma kuramına[42] göre de, bu tür kuşaklararası karşılıklı destek sunumuna birçok aile içinde değer verilmektedir. Ama bu durum yaşı ilerlemiş anne babaların, çocuklarını borçlu kendilerini de alıcı olarak görmeye ve ebeveynlik rollerinin sona erdiğini düşünmeye itmez.

Her ne kadar Türk toplumunda, diğer kolektif kültürlerde yaygın olduğu gibi, yetişkinliğe geçiş sert bir biçimde "aileden kopuş" ve "maddi bir bağımsızlık" ile eşdeğer görülmese de, yetişkin çocukların kendi ailelerini kurmaları yaygın bir beklentidir. Ancak günümüzdeki demografik dönüşümler sonucunda, bazı genç yetişkinler eğitimlerine daha uzun yıllar devam etmekte, daha geç evlenmekte ve daha geç çocuk sahibi olmaktadırlar. Dolayısıyla, beliren yetişkinlik olarak adlandırılan bu yaşam evresinde takılıp kalmış çocuklarının hayatında, yaşı ilerlemekte olan anne-babaların ebeveynlikleri önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir.[43],[44] Kendine ait bir iş, ev ve aile kurmak gibi koşulların yerine getirilmesiyle ancak erişilebilecek bir tür yetişkinliğe çeşitli ekonomik krizler sebebiyle adım atamayan bir kuşaktan bahsetmek bugün Türkiye için de mümkündür. Aslen ABD'de gözlemlenen ve bumerang kuşağı[45]

41 Sussman, Marvin, "The Family Life of Old People", *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Elsevier Inc., 1976, s. 218-243.

42 Silverstein, Merril & Vern L. Bengtson. "Intergenerational Solidarity and the Structure of Adult Child-Parent Relationships in American Families", *American Journal of Sociology*, C. 103, S. 2, 1997, s. 429-460.

43 Aquilino, William S., "Family Relationships and Support Systems in Emerging Adulthood", *Emerging Adults in the America: Coming of Age in the 21st Century*, Washington, DC: American Psychological Association, 2006, s. 193-217.

44 Fingerman, Karen, Laura Miller, Kira Birditt & Steven Zarit, "Giving to the Good and the Needy: Parental Support of Grown Children", *Journal of Marriage and Family*, C. 71, S. 5, 2009, s. 1220-1233.

45 Davidson, Adam, "It's official: The boomerang kids won't leave", *The New York Times*, S. 22, 2014. https://www.nytimes.com/2014/06/22/magazine/its-official-the-boomerang-kids-wont-leave.html

olarak adlandırılan bu kuşaktaki genç yetişkinler, anne babalarının özellikle maddi desteğine daha çok ihtiyaç duyabiliyor, hatta bazı durumlarda aile evine dönmek durumunda kalabiliyorlar.[46] Bir yandan da, boşanma oranlarının geçmişe oranla artış gösterdiği günümüzde, birçok yetişkin çocuk evliliklerinin dağılmasının ardından kendilerini bir süreliğine –en azından kendi ayaklarının üstünde durabilecek konuma gelene kadar– anne-babalarının yanında kalmak zorunda bulabiliyorlar. Bu sebeplerden dolayı, şu anda 65 yaş üstü anne babaların genç ve orta yaş yetişkin çocuklarına hem maddi hem de manevi destekte bulunmaya devam etmeleri geçmişe nazaran daha mümkün ve yaygındır. Pandeminin sosyoekonomik sonuçlarının bir kriz dönemi etkisi yarattığını düşündüğümüzde, durumları çocuklarına nazaran daha iyi ve stabilize olan bazı 65 yaş üstü ebeveynlerin bu zor süreçten geçerken yetişkin çocuklarına daha çok maddi ve manevi destek sunuyor olmaları büyük bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak unutmamız gereken önemli bir husus, bu pratikler sosyoekonomik konumları açısından kimi ailelerde mümkün olamayacaktır. Ayrıca hangi yetişkin çocuğun aile evine geri dönmesinin kabul göreceği konusunda da, özellikle toplumsal cinsiyet bazında, farklı anlayışlar olasıdır. Türkiye'de hangi pratiklerin yaygın olduğunu anlayabilmemiz için kuşaklararası aktarımlar üzerine daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

65 yaş üstü bireylerin aile içi katkılarından birisi de torunlarına aktarımlarıdır. Yaşı ilerlemiş bireyler, büyük ebeveynler olarak, torunlarının hayatında gittikçe daha önemli bir rol oynamaktadırlar.[47],[48] Birçok çalışma göstermektedir ki kadının çalışma hayatına katılımın artması, boşanmalarla birlikte tek ebeveynli ailelerin daha da yaygınlaşması ile birlikte toruna bakma görevinde anneanne ve babaanneler daha fazla rol üstlenmektedir.[49],[50] Türkiye'de pandemi öncesi dönemde, bazı büyükanneler, kendi evleri ve çocuklarının evleri

46 Berngruber, Anne, "'Generation Boomerang'in Germany? Returning to the Parental Home in Young Adulthood", *Journal of Youth Studies*, C. 18, S. 10, 2015, s. 1274-1290.

47 Hayslip Jr, Bert, Christine A. Fruhauf & Megan L. Dolbin-MacNab, "Grandparents Raising Grandchildren: What Have we Learned Over the Past Decade?", *The Gerontologist*, C. 59, S. 3, 2019, s. 152-163.

48 Çifci-Gökçearslan, Elif & Zeliha Tören, "Torun Bakımı Veren Büyük Ebeveynleri Yeniden Düşünmek: Sosyal Hizmet Alanına Bir Katkı", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 30, S. 3, 2019, s. 988-1004.

49 Meyer, Madonna Harrington, *Grandmothers at Work: Juggling Families and Jobs*, NYU Press, New York, 2014.

50 Uğur, Sinem Burcu, "Torun Bakım Faaliyetinin Bakım Sağlayıcı Büyükannelerin Sağlık Durumları Üzerindeki Etkisi", *Antalya: Mediterranean Journal of Humanities Dergisi*, C. 8, S. 1, 2018, s. 399-415.

arasında –hatta kimi zaman şehirler arası– sürekli mekik dokumaktaydılar. Diğerleri ise, aynı anda birden fazla torunun bakımını üstlenmek için çok detaylı bir iş bölümüne gitmek durumunda kalıyorlardı. Ortalama yaşam süresinin de artmasıyla birlikte, büyükannelerin hem torunları için birincil ya da ikincil bakıcı görevini hem de torun bakımının yanında bakıma muhtaç eşlerinin ya da yaşlının yaşlısı anne-babalarının bakımını üstlenmeleri bugün daha da sık rastlanır hale gelmiştir.

Büyük ebeveynlerin giderek artan önemi sadece torun bakımı ile kısıtlı değildir. Ortalama yaşam süresinin gittikçe artıyor olması, üç kuşağın bir arada geçireceği zamanı da arttırmaktadır. Dolayısıyla günümüzde 20'li yaşlardaki bir gencin, birden fazla büyük ebeveyninin halen sağ olması geçmiş kuşaklara kıyasla daha büyük bir olasılıktır. Bu durum da büyükanne-dede ve torun arasındaki ilişkiyi daha anlamlı kılmaktadır. Henüz Türkiye'de araştırılmamış bir konu da, en üst kuşak (büyükanne-dede) ve en alt kuşak (torunlar) arasındaki gerek maddi gerek manevi aktarımlardır. Büyükanne-dedenin genç yetişkin torunlarının hayatında ne tür destek mekanizmalarına dahil olduklarının araştırılması, yaşı ilerlemiş bireylere dair aile içinde atıl, bağımlı ve desteğe ihtiyaç duyan şeklindeki tek yönlü algının gerçeği yansıtmadığına dair önemli bulgular sunacaktır.

Pandemi süreci bir taraftan aslında pandemi öncesi de yaygın olan bazı aile dinamiklerini daha belirgin kılmış, diğer taraftan da aileleri bazı yeni kuşaklararası ilişkiselliklere itmiştir. Bu süreçte kendi evlerine kapanmak zorunda kalmış, sokağa çıkma yasağı ile birlikte çeşitli ihtiyaçlarını karşılayamamakta olan yaşı ilerlemiş bireyler, aile üyelerinin ve en çok da çocuklarının desteğine bağımlı hale gelmiştir. Sadece bu duruma odaklanmak, pandeminin etkisine dair bize tek taraflı bir bakış açısı sunar. Üst kuşağın alt kuşaklardan desteğe ihtiyaç duyması durumunu yarattığı kadar, pandemi, alt kuşakların da çeşitli şekillerde üst kuşağın desteğine ne kadar muhtaç ve bağımlı olduğunu göstermiştir. Bunun en güzel örneğini, riski arttırmamak adına üst kuşak üyelerden bağımsız bir sosyal izolasyon pratiğine giden çekirdek ailelerde gözlemleyebiliriz. Örneğin, hem evden çalışmaya devam etmek, hem de çocuk bakımını çoğu zaman eşlerinden destek almadan yüklenmek durumunda kalan kadınlar, anneleri veya kayınvalidelerinin çocuk bakımı desteğinden de bu süreçte muaf kalmışlardır. Tam tersine, eğer ki bu süreçte büyükanneler torunlarıyla aynı ortamda sosyal izolasyon pratiğine gittilerse de, büyükanneler kendilerini olağan zamandan daha fazla torun bakımına adıyor olabilirler.

Dolayısıyla, pandemi sürecinde, daha önce benzeri görülmemiş bazı durumların yaşandığı ya da pandemi öncesi olağan sayılan durumların olagandışı sonuçlarının gözlemlendiği yerlerden birisinin aile olduğunu söylemek mümkündür. Zira İtalya ve Almanya'da koronavirüsünün yaşlı nüfustaki yaygınlığının neden farklılık gösterdiği üzerine yazılan bazı açıklamalarda kuşaklararası ilişkilerin önemi ortaya serilmiştir.[51] İtalya'da virüsün kolaylıkla üst kuşaklar arasında yayılması başka sebeplerin yanı sıra kuşaklararası yüz yüze iletişim ve birlikte yaşama durumunun daha yaygın olmasına da bağlanmıştır. Almanya'da ise tam aksine, ilk olarak gençler arasında yayılmaya başlayan virüsün yaşı ilerlemiş bireyler arasında daha yavaş ilerlediği gözlemlenmiştir. Bunun olası bir sebebinin Almanya'da kuşaklararası ilişkilerin İtalya'ya nazaran daha az yüz yüze olduğu belirtilmiştir. Genellikle olumlu bir durum olarak vurgulanan güçlü kuşaklararası ilişkiler, bulaşıcı nitelikleri olan ve bir kuşağı diğerine göre daha çok etkileyen bir pandemi sürecinde tam tersi etki yaratmış gibi görünmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir unsur, halen elimizde güvenilir bir verinin olmaması ve yorumlarda dikkatli olunmasıdır. Yine de, sosyal izolasyon ve temas takibinin gerekli kıldığı bazı zor ailevi kararlar, bazı ülkelerin gündemine oturmuştur. Örneğin; Belçika'da Anneler gününde, tüm çekirdek ailelerden ya anneanne ya da babaanneden birisinin seçmesini ve sadece o tarafı ziyaret etmeleri istenmiştir[52]. Bu tip bir durum kuşaklararası ilişkiler ekseninde aile içi gerginliklerin yaşanmasına pekala sebebiyet verebilir. Zira Türkiye'de de pandemi sürecinde ilk defa olağandışı koşullar altında ve ziyaretler gerçekleşmeden kutlanacak olan bayram benzer durumlar yaratabilir. Bu yazının basıma hazırlandığı günlerde 65 yaş üstü bireylere Ramazan bayramının ilk günü belirli saatler arasında sokağa çıkma izni verilmiştir. Bakalım o gün, temas riskini arttırmadan hangi çocuklar ve torunlar ziyaret edilebilecek, hangileri görüntülü bayram tebriki ile yetinmek durumunda kalacak.

Sonuç Yerine

Çalışmanın en başında da belirtildiği üzere, pandemi süreci hem dünya genelinde hem de Türkiye'de yaşlı nüfusun risklerinden, ihtiyaçlarından, sıkıntılarından olduğu kadar toplumdaki yerlerinden ve toplumun onları nasıl algıladığından sıklıkla bahsedilmesine zemin yaratmıştır. Ancak yaşlılık ve

51 Bayer, Christian & Moritz Kuhn, "Intergenerational Ties and Case Fatality Rates: A Cross-Country Analysis", 2020: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/216426/1/dp13114.pdf

52 https://www.sonhaber.eu/gundem/belcikalilar-anneler-gununde-annesi-ile-kayinvalidesi-arasinda-secim-h67712.html

yaşlanma üzerine çalışan birçok sosyal bilimciyi büyük ihtimalle en çok şaşırtabilecek durum, toplumda sanki yaşlı bireyler önceden "görünmezlik pelerini" kullanıyorlarmış da pandemiyle birlikte birden üstlerindeki "pelerin" çekilmiş ve görünür olmuşlar gibi davranılmasıdır. Zira bu görünürlüklerinin bir de "eve kapanma" ve kamusal alandan çekilmeleriyle aynı döneme denk düşmesi daha da ilginç bir olaydır. Bunun altında yaşçı söylem ve pratiklerin, Türkiye gibi yaşlıya hürmet üzerinden sosyal politika üreten bir ülkede bile, çok artmış ve ayyuka çıkmış olması yatmaktadır. Yine tekrarlamak gerekirse, pandemi yeni deneyimler yaratmaktansa eskiden beri süregelen kimi deneyimleri "yeniymiş" gibi paketleyip görünürlüklerini arttırmaktadır. Toplumun yaşlıya ve yaşlanmaya dair algıları da buna çok güzel bir örnektir.

Son olarak, bu pandemi sürecinde yaşlı bireyleri –sanki her biri aynı kırılganlıklara sahipmiş gibi– koronavirüsten doğacak risklere karşı korumak adına uygulamaya konulan bazı pratiklerin tartışılması özellikle bundan sonraki sürece dair bir fikir yürütmek adına faydalı olabilir. Bu yazının yayına hazırlandığı an itibariyle, 65 yaş üstü bireyler, gerekli birimlerinden kendilerine uygulanan "sokağa çıkma yasağı"nın esnetilmesini ve sokağa çıkmalarını mümkün kılacak düzenlemelerin yapılmasını talep etmişler ve bu hakkı kazanmışlardır. Diğer yaş grubundaki bireylerin sokağa çıkmasının yasak olduğu günlerde belirli saat aralıklarında yürüme mesafesinde sokağa çıkabilmektedirler. Ancak yakın zamanda sokağa çıkma yasaklarının tüm yaş grupları için tamamen kaldırılacağı düşünüldüğünde, yaklaşık üç aylık bir süreden sonra tüm yaş gruplarına mensup vatandaşlar ilk defa kamusal alanı birlikte kullanacaklar. Bu durumda, 65 yaş üstü bireylere sokağa çıkma yasağının uygulanmasına başlanılmadan önce her yaş grubundan bireyler tarafından uygulanan, yaşçı söylem ve pratikler içeren bazı talihsiz yaşanmışlıklar tekrarlanacak mı? Tekrarlanmaması için toplumdaki gencinden yaşlısına her bireyin yaşlanma ve yaşlılığa dair nasıl bir içsel tartışmaya girmesi gerekecektir? Kamusal alanın kullanımında yeni "kuşaklararası gerilim"lerin oluşmaması için ne tür önlemler almaya ihtiyacımız var? En önemlisi, hem tüm bu soruları gündeme taşıyacak hem de cevaplarını biçimlendirecek düzeyde bir "yaş aktivizm"i Türkiye'de halihazırda ne kadar mümkün yaşayıp göreceğiz.

Kaynakça

Arun, Ö., "Çağdaş Türkiye'de Yaşlılık ve Eşitsizlik", *Antalya: Mediterranean Journal of Humanities*, C. 6, S. 2, 2016, s. 29-48

Arun, Özgür & Çağrı Elmas, "Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye'de Yerel Yönetimleri Bekleyen Zorluklar", *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*, C. 36, S. 2, 2016, s. 351-372.

Arun, Özgür & Banu Karademir Arun, "Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 10, S. 4, 2011, s. 1515-1527.

Aquilino, William S., "Family Relationships and Support Systems in Emerging Adulthood", *Emerging Adults in the America: Coming of Age in the 21st Century*, Washington, DC: American Psychological Association, 2006, s. 193-217.

Baars, Jan, "Critical Turns of Aging, Narrative and Time", *International Journal of Ageing and Later Life*, C. 7, S. 2, 2012, s. 143-165.

Barel, Yvan, Sandrine Frémeaux &Camilla Quental, "Ageism Towards Young and Elderly People: Lessons from the Nordic Diversity Model", *Revue de Gestion des Ressources Humaines*, S. 4, 2013, s. 3-18.

Berngruber, Anne, "'Generation Boomerang'in Germany? Returning to the Parental Home in Young Adulthood", *Journal of Youth Studies*, C. 18, S. 10, 2015, s. 1274-1290.

Calasanti, Toni & Neal King, "Intersectionality and Age", *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, Routledge, Londra, 2016, s. 193-200.

Calasanti, Toni & Sadie Giles, "The Challenge of Intersectionality", *Generations*, C. 41, S. 4, 2018, s. 69-74

Carstensen, Laura L., Helene H. Fung & Susan T. Charles, "Socioemotional Selectivity Theory and the Regulation of Emotion in the Second Half of Life", *Motivation and Emotion*, 27, S. 2, 2003, s. 103-123.

Ciabattari, Teresa, "Changes in Men's Conservative Gender Ideologies: Cohort and Period Influences", *Gender & Society*, C. 15, S. 4, 2001, s. 574-591.

Cutler, Stephen J., Sally Ann Lentz, Michael J. Muha &Robert N. Riter, "Aging and Conservatism: Cohort Changes in Attitudes about Legalized Abortion", *Journal of Gerontology*, C. 35, S. 1, 1980, s. 115-123Çayır, Kenan, "Yaşçılık/Yaşa Dayalı Ayrımcılık", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 163-174.

Çayır, Kenan, "Ders Kitaplarında Yaşlılık Temsili", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 79-98.

Çifci-Gökçearslan, Elif & Zeliha Tören, "Torun Bakımı Veren Büyük Ebeveynleri Yeniden Düşünmek: Sosyal Hizmet Alanına Bir Katkı", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 30, S. 3, 2019, s. 988-1004.

Dodig, Slavica, Ivana Čepelak & Ivan Pavić, "Hallmarks of Senescence and Aging", *Biochemia medica: Biochemia Medica*, C. 29, S. 3, 2019, s. 483-497.

Duben, Alan, "Türkiye ve Avrupa'da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 67-79

Ferraro, Kenneth F. & Tetyana Pylypiv Shippee, "Aging and Cumulative Inequality: How Does Inequality Get Under the Skin?", *The Gerontologist*, C. 49, S. 3, 2009, s. 333-343.

Fingerman, Karen L., Meng Huo &Kira S. Birditt, "A Decade of Research on Intergenerational Ties: Technological, Economic, Political, and Demographic Changes", *Journal of Marriage and Family*, C. 82, S. 1, 2020, s. 383-403.

Fingerman, Karen, Laura Miller, Kira Birditt & Steven Zarit, "Giving to the Good and the Needy: Parental Support of Grown Children", *Journal of Marriage and Family*, C. 71, S. 5, 2009, s. 1220-1233.

Garfein, Adam J. ve A. Regula Herzog, "Robust Aging among the Young-old, Old-old, and Oldest-old", The *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, C. 50, S. 2, 1995, s. S77-S87.

Hayslip Jr, Bert, Christine A. Fruhauf & Megan L. Dolbin-MacNab, "Grandparents Raising Grandchildren: What Have we Learned Over the Past Decade?", *The Gerontologist*, C. 59, S. 3, 2019, s. 152-163

Hoppmann, Christiane A., Frank J. Infurna, Nilam Ram & Denis Gerstorf, "Associations among Individuals' Perceptions of Future time, Individual Resources, and Subjective Well-being in Old Age", *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 72, S. 3, 2017, s. 388-399.

Kalaycıoğlu, Sibel &Helga Rittersberger-Tilic, "Intergenerational Solidarity Networks of Instrumental and Cultural Transfers within Migrant Families in Turkey", *Ageing & Society*, C. 20, S. 5, 2000, s. 523-542.

Kocabıyık, Seda, "Yaşlanmadan Ölmek: Yaşlı Trans Kadın Olmak", *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, 2019, s. 37-50.

Lichtenstein, Paul, Ulf De Faire, Birgitta Floderus, Magnus Svartengren, Pia Svedberg & Nancy L. Pedersen, "The Swedish Twin Registry: a Unique Resource for Clinical, Epidemiological and Genetic Studies", *Journal of Internal Medicine*, C. 252, S. 3, 2002, s. 184-205.

Lüküslü, Demet, "Creating a Pious Generation: Youth and Education Policies of the AKP in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, C.16, S. 4, 2016, s. 637-649

Meyer, Madonna Harrington, *Grandmothers at Work: Juggling Families and Jobs*, NYU Press, New York, 2014.

Nazlıer-Keser & Ecem Naz, "Türkiye'de Yaşlı Yoksulluğu Sorununa Yönelik Bir Değerlendirme", *Journal of Society & Social Work*, C. 30, S. 2, 2019, s. 739-764

Nelson, E. Anne & Dale Dannefer, "Aged Heterogeneity: Fact or Fiction? The Fate of Diversity in Gerontological Research", *The Gerontologist*, C. 32, S. 1 1992, s. 17-23.

Robeyns, Ingrid, "The Capability Approach: a Theoretical Survey", *Journal of Human Development*, C. 6, S. 1, 2005, s. 93-117.

Sanderson, Warren C. & Sergei Scherbov, *Prospective Longevity: A New Vision of Population Aging*, Harvard University Press, Boston, 2019.

Savage, Jon, *Teenage: The Creation of Youth Culture*, Random House, 2008.

Silverstein, Merril & Vern L. Bengtson. "Intergenerational Solidarity and the Structure of Adult Child-Parent Relationships in American Families", *American Journal of Sociology*, C. 103, S. 2, 1997, s. 429-460.

Sussman, Marvin, "The Family Life of Old People", *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Elsevier Inc., 1976, s. 218-243.

Taşçı, Faruk, "Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye'nin Pozisyonu: 'Yaşlı Algısı' Üzerinden Değerlendirmeler", *İnsan & Toplum Dergisi*, C. 3, S. 5, 2013, s. 20.

Uğur, Sinem Burcu, "Torun Bakım Faaliyetinin Bakım Sağlayıcı Büyükannelerin Sağlık Durumları Üzerindeki Etkisi", *Antalya: Mediterranean Journal of Humanities Dergisi*, C. 8, S. 1, 2018, s. 399-415.

Yazıcı, Berna, "The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey", *Anthropological Quarterly*, C. 85, S. 1, 2012, s.120.

Yılmaz, Volkan, "Sosyal Politika ve Yaşlanma", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 173-187.

Zengin, Melis O., *Televizyonda Yaşlı Temsilleri ve Yaşlılık*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2015

İnternet Kaynakları

Bayer, Christian & Moritz Kuhn, "Intergenerational Ties and Case Fatality Rates: A Cross-Country Analysis", 2020: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/216426/1/dp13114.pdf.

Davidson, Adam, "It's official: The boomerang kids won't leave", *The New York Times*, S. 22, 2014. https://www.nytimes.com/2014/06/22/magazine/its-official-the-boomerang-kids-wont-leave.html

Durgun, Özgür D., "Yaşlılar Sosyal Medya ile Yaşama Sarılıyor", *Boğaziçi Üniversitesi Haberler*, 2019, https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/yaslilar-sosyal-medya-ile-yasama-sariliyor?fbclid=IwAR19nrc7ge28zd7llGk_K2smWoSCfhsbHf775YEGEkjtNu-3BrCBouppfHo

http://www.hendek.bel.tr/news/1/1690/unutulmamalidir-ki-bir-gun-hepimiz-yaslanacagiz

https://www.sonhaber.eu/gundem/belcikalilar-anneler-gununde-annesi-ile-kayinvalidesi-arasinda-secim-h67712.html

Kriz Döneminde Yaşçılık: Yeni Mücadele Alanları

MERVE TUNÇER

Giriş

Pandemi gibi biyolojik temelli bir kriz, birçok ülkede toplumsal düzeydeki yapısal sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. İnsan yaşamı üzerine etik tartışmalar beraberinde imtiyaz tartışmalarını getirirken, sağlık hizmetlerine erişimdeki adaletsizlikler, çöken sağlık sistemleri, kitlesel boyutta işten çıkarmalar gibi durumlar güvencesizlik, ekonomik eşitsizlik, sosyal adaletsizlik gibi toplumsal sorunların daha fazla su yüzüne çıkmasını sağladı. Türkiye de birçok ülke gibi bu sınavdan geçerken, yaşçılık gibi aslında çok da konuşulmayan bir toplumsal sorunun gün ışığına çıkmasına tanıklık etti.

Türkiye hâlâ genç olarak sınıflandırılan[1] ama hızla yaşlanan bir nüfusa sahip. Dolayısıyla yaşlı nüfusa yönelik politikalar ve yaşçılık gibi toplumsal meseleler henüz gündelik siyasi ajandamızda çok sık yer bulmuyor. Covid-19 salgını, yaşlı nüfus üzerindeki etkisi sebebiyle, bu meseleler üzerinde daha fazla konuşmamıza vesile oldu. Bu süreçte hem politika bazında, hem özel alan bazında birçok eksikliğimizle yüzleştik. Yaşlı nüfusu koruma çabasıyla alınan birtakım önlemler, yaşlı nüfusun içerisindeki çeşitliliğin gözden kaçırılması sebebiyle tam da korumaya çalıştığı gruba zarar veren bir uygulamaya dönüştü. Bu yazı güncel meselelerden hareketle pandemi gibi bir kriz durumunun yaşçı söylem ve tutumları nasıl tetiklediği ve yaşçılıkla mücadelede neler yapılabileceği konularını ele alıyor.

1 TÜİK 2019 verilerine göre Türkiye nüfusunun % 9.1'ini 65 yaş ve üstü vatandaşlar oluşturuyor ve Türkiye 167 ülke arasında en yaşlı 66. ülke olarak yer alıyor. Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklerle Yaşlılar*, Haber Bülteni 2019 (Erişim Tarihi: 19.05.2020) http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712

Pandeminin tetiklediği yaşlı düşmanlığı ve ayrımcılık gibi konulardan bahsetmeden önce bazı olgusal vakalara bakmak gerekiyor. Kronolojik yaşın pandemi sürecindeki önemini göz ardı etmeden yaşlı nüfus üzerindeki etkisini tartışmak mümkün değil. Mayıs 2020 itibariyle küresel ölçekte istatistiklere baktığımızda gerçekten de 65 yaş ve üzeri nüfusun pandemiden en çok etkilenen gruplardan biri olduğunu görüyoruz. Birleşmiş Milletler'in Mayıs ayının başında yayımladığı, *COVID-19'un Yaşlı Bireyler Üzerindeki Etkileri*[2] başlıklı politika raporuna göre, Nisan sonu itibariyle 80 yaş ve üzeri nüfustaki ölüm oranı küresel ortalamanın beş katına tekabül ediyor. Bununla beraber, COVID-19'la ilişkili olmayan hastalıkların tedavisindeki ihmaller, sağlık sektörünün üzerindeki baskının getirdiği aksaklıklar, sokağa çıkma yasaklarının sekteye uğrattığı bakım ve sağlık hizmetleri gibi durumlar göz önüne alındığında, pandeminin yaşlı nüfusun mental ve fiziksel sağlığı üzerindeki etkileri daha fazla ortaya çıkıyor.

Yaşçılık ve Yaşlı Düşmanlığı

Pandeminin yol açtığı kriz ortamının yaşlı nüfus üzerindeki etkisine baktığımızda ilk olarak tektipleştirici söylem ve uygulamalar göze çarpıyor. 65 yaş ve üzeri nüfusun belirli kalıpyargılara dayalı olarak tektipleştirilmesi, aslında on yıllardır süregelen yaşçı söylemlerin bir sonucu. Devletin korumacı ve yasaklayıcı bir erk olarak, 65 yaş ve üzeri nüfusun tamamına getirdiği sokağa çıkma yasağı bu zihniyete bir örnek teşkil ediyor. Belirli bir yaş grubundaki herkesin hasta, kırılgan ve düşkün olduğunu varsaymak beraberinde bu yaş grubunun toplum için bir nevi sosyal yük olduğu, topluma katkısı olmayan, verimsiz bir grup olduğu algısını getiriyor. Bu durum da 65 yaş ve üzeri nüfusun içindeki çeşitliliği gölgeliyor. Yaşlı nüfusun heterojen yapısını tam olarak görebilmemiz için onların mücadelelerini, direnişlerini ve toplumsal katkılarını da hesaba katmak gerekiyor.

Bugün Türkiye'de yaşçılık hâlâ işgal edilmemiş bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkıyor. Kabaca özetlemek gerekirse, yaşçılık belirli bir yaş grubundaki bireylerin negatif ve basmakalıp yargılar içine sıkıştırılarak ötekileştirildiği bir ayrımcılık biçimi. Bir diğer deyişle, yaşçılık her yaş grubuna yönelik olarak karşımıza çıkabilen, kronolojik yaşa dayalı bir ayrımcılık[3]. Dolayısıyla yaşlılar özelinde ele alınabileceği gibi çocuklar, ergenlik çağındaki gençler ya

2 UN Policy Brief, "The Impact of Covid-19 on Older Persons", 2020 (Erişim Tarihi:19.05.2020) https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_policy_brief_on_covid-19_and_older_persons_1_may_2020.pdf

3 Çayır, Kenan, "Yaşçılık/yaşa dayalı ayrımcılık", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 163-174.

da orta yaşlı bireyler özelinde de ele alınabilir. Ancak Türkiye'de de birçok ülkede olduğu gibi, yaşlı nüfusa yönelik yaşçılık daha ön planda. Bunun sebebi yaşlılara yönelik yaşçı söylemlerin yanı sıra, sosyal politika bazında süregelen birçok uygulamanın yarattığı eşitsizlik ve adaletsizlik olarak gösterilebilir. Yaşçı söylem ve uygulamalar yaşlılığın kaçınılması gereken bir dönem olarak damgalanmasına sebep olurken, yaşlı nüfusun fiziksel ve zihinsel refahı üzerinde olumsuz etkilere sebep oluyor. Örneğin Formosa[4] yaşlılık etrafında şekillenmiş olan kalıpyargıların yaşlanmaya dair bir korku ve endişe üretirken, aynı zamanda yaşlıların ve yaşlılığın aşağılandığı ve kötülendiği karmaşık bir inançlar bütününe yol açtığından bahsediyor. Yani bir başka deyişle, yaşçılığın da cinsiyetçilik veya ırkçılık gibi diğer ayrımcılık türlerine benzer bir biçimde, farklı olana karşı duyulan temelsiz korku ve endişeden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum belirli bir yaş grubuna yönelik düşmanca tutumları tetiklerken, aynı zamanda onların kapasite ve fırsatlarını da sınırlandıran bir yapıya dönüşme tehlikesi taşıyor. Butler,[5] yaşçılık alanındaki başat çalışmalara imza atan bir araştırmacı olarak, yaşçılığın birbirinden ayrı ancak ilişkili üç yönü olduğundan bahsediyor: 1) yaşlılara, yaşlılığa ve yaşlanma sürecine yönelik olumsuz ön yargılar, 2) istihdam alanı başta olmak üzere, birçok sosyal konumda yaşlılara yönelik ayrımcı uygulamalar ve 3) genellikle kötü niyetle olmamakla beraber, yaşlılar hakkındaki basmakalıp yargıları pekiştiren, yaşam tatminlerini düşüren ve kişisel saygınlıklarının altını oyan kurumsal uygulama ve politikalar. Bu üç temel yön günümüzde hâlen güncel olarak tartışılan alanlar olarak karşımıza çıkıyor.

Yaşçılığın güncel siyasi ve sosyal yaşama sirayetine baktığımızda birçok yaşçı tutum ve söylemin aslında ekonomik bir verimsizlik perspektifinden kaynaklandığını görüyoruz. 65 yaş ve üzeri nüfusun iş gücüne katılma oranının çalışan nüfusa oranla düşük olması, emeklilik sisteminin yaşlı bağımlılık oranı gibi ölçülerle tartışılması ve toplumsal katkının yalnızca bu ekonomik katkıyla ölçülmesi yaşlılığın bağımlılık ve yük gibi kavramlar çerçevesinde tartışılmasına neden oluyor. Güncel neoliberal ajandanın kurguladığı yaşlılık dönemi ise bu "bağımlılığı" devletin ya da kamusal alanın sorumluluğundan bireyin ve ailenin üzerine atmak üzerine kurulu. Dolayısıyla son yıllarda yaşlılık üzerine tartışmalar, yaşlanma dönemi için devlet politikaları ve sosyal hizmet

4 Formosa, M., "Exposing Ageism", *Bold* , C. 11, S. 2, Valetta, Malta, 2001, s. 15-23.
5 Butler, Robert N., "Ageism: A foreword", *Journal of Social Issues*, C. 36, S. 2, Wiley-Blackwell, USA, 1980, s. 8-11.

ölçeğine odaklanmak yerine sorumluluğu bireyin ve ailenin omzuna yükleyen bir söylem üzerinden yürüyor. Bu noktada yaşlının önce kurbanlaştırılıp daha sonra da bu kurban konumu için bizzat suçlandığı bir döngüye tanıklık ediyoruz. Örneğin, yaşlılık dönemini kırılgan hale getirebilecek olan yoksulluk, fiziksel engellilik veya sosyal dışlanma gibi sorunlarla baş etme stratejileri devletin sorumluluğundan çıkarılıp bireyin ve ailenin kendi sorumluluğuna devrediliyor. Bu sebeple, bu öz-sorumluluk çağında yaşlı nüfusun konumu ve toplumsal değeri imtiyazıyla doğru orantılı biçimde belirleniyor. Toplumsal olarak yaratılmış olan bağımlılık[6] ve yaşam seyri boyunca birikmiş olan dezavantajlar görmezden gelinerek yaşçı tutumları pekiştiren söylemleri üretiyor.

Bu verimsizlik vurgusuna ek olarak yaşçılığı tetikleyen önemli unsurlardan biri yaşlanmaya ve yaşlılara yönelik irrasyonel korku ve endişe olarak karşımıza çıkıyor. Birçok ayrımcı yaklaşımda olduğu gibi yaşlı düşmanlığının temelinde de yanlış bilgi ve yersiz korkuları bulmak mümkün. Örneğin Türkiye'de pandeminin ilanından sonra 65 yaş ve üzerine getirilen sokağa çıkma yasağının ilk günlerinde, sosyal medyada yaşlılara yönelik birçok nefret ve düşmanlık içeren paylaşımda bulunuldu. Bu durum bazı kesimlerde yaşlıların Covid-19 taşıyıcısı olduğu gibi yanlış bir inanca sebep olarak, sokağa çıkma yasağı sırasında dışarıda olan yaşlı bireylerin düşmanca tavırlara maruz kalıp tacize uğramasına neden oldu.[7] Dolayısıyla, yaşçılığın üstesinden gelmek için bu ayrımcı dille mücadele etmek ve yaşlılığı doğru anlamak gerekiyor. Bu da yaşlılığın öznel, değişken ve çeşitli yapısını anlamaktan geçiyor.

Hak Temelli Bir Yaklaşım

Pandemi döneminin de bize gösterdiği gibi, yaşlılara yönelik politikalar ilk olarak korumacı bir perspektifle ele alınıyor. Öncelikle belirtmek gerekiyor ki, bu, özünde "kırılgan grupları" koruma ve sosyal olarak güçsüz olanı önceliklendirme politikalarının bir yansıması ve özü itibariyle toplumsal dayanışmacı bir perspektiften hareket ediyor. Sorun, "yaşlılar" olarak kategorize edilmiş,

6 Bağımlılığın sosyal üretimi üzerine çalışmalar için bkz. Walker, Alan, "The social creation of poverty and dependency in old age", *Journal of social policy*, C. 9, S.1, Cambridge University Press, BK 1980, s. 49-75; Townsend, Peter, "The structured dependency of the elderly: a creation of social policy in the twentieth century", *Ageing & Society* C. 1, S. 1, Springer, BK, 1981, s. 5-28.

7 *Hürriyet*, " Sosyal Medyada Paylaşılan Adamın Büyük Tepki Çekti! Bakan Soylu Açıklama Yaptı", (Erişim Tarihi: 20.05.2020) https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi--sosyal-medyada-paylasilan-yasli-adamin-videosu-buyuk-tepki-cekti-bakan-soylu-aciklama-yapti-41476220.

keyfi bir yaş skalasına dayanan bir nüfusu toptan kırılgan ilan etmekten kaynaklanıyor. Dolayısıyla, yaşlı nüfusun içerisinde yer alan kırılgan gruba yönelik önlemler almak yerine, bütün yaşlı nüfusu kurbanlaştırmak yaşçı uygulamalara zemin sağlıyor. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'de yaşlılara yönelik olarak geliştirilen politikaların hak temelli bir bakış açısıyla ele alınmıyor olması. Hak temelli, kapsayıcı ve eşitlikçi uygulamalar yerine, hayırseverlik temelli, korumacı bir yaklaşım izlenerek oldukça heterojen bir grup tektiplestiriliyor.[8] Yaşlının hasta, düşkün ve muhtaç olarak kurgulandığı bu yaklaşım yaşlı nüfusun toplumsal konumunu sakilleştirirken, onların katkısını değersizleştirerek görünmez kalmasına neden oluyor. Örneğin yaşlılığın sürekli olarak sağlık giderleri, bakım ihtiyacı ve emeklilik sistemi gibi konular üzerinden tartışılması, yaşlıların bizzat kendi yakınları için sağladığı bakım hizmetinin, ekonomik katkının ya da gönüllü hizmetlerin görünür olmasını engelliyor.

Günlük dilde sıkça kullanılan, bazen farkında olmadan sarf edilen kurbanlaştırıcı dil bu hayırseverlik temelli yaklaşımın temel özelliklerinden biri. Yaşlı nüfus söz konusu olduğunda sağlanacak olan hizmetlerin "yardım" ve "bağış" gibi kavramlarla ele alınması, yaşlıların hakkı olduğu için değil, muhtaç olduğu için aldığı hizmetler olarak algılanmasına yol açıyor. Bu da beraberinde yaşlıların bir nevi sosyal parazit olarak algılandığı, kuşaklararası çatışmayı tetikleyen ayrımcı bir tutumu doğuruyor. Bu yüzden hayırseverlik temelli, korumacı yaklaşımın karşısına hak temelli yaklaşımın koyulması yaşlıların yalnızca kurban değil, aynı zamanda toplumsal aktörler olduklarının da hatırlanması için bir önkoşul teşkil ediyor. Bununla beraber, yaşlıların toplum içindeki kurucu, birleştirici, yönlendirici ve yardımcı pozisyonlarının unutulmaması için saygınlık ve dayanışma içinde yaşlanmayı sağlayacak mekanizmalara ihtiyacımız var. Bunun için de yaşlıların pasif "hizmet alıcı" rollerinin dışındaki rollerinin göz önünde bulundurulması gerekiyor. Bu tekil ve pasif pozisyonun yaşlılar tarafından içselleştirilip kabul görmesi yaşlıların kendilerini kanıtlama ihtiyacı duymalarına neden olurken, potansiyellerini ve fırsatlarını da azaltan bir baskı mekanizmasına dönüşüyor.

Bugün hak temelli yaklaşıma sahip birçok STÖ ve devlet kurumu katılım, kuşaklararası dayanışma ve güçlendirme gibi temalar etrafında yaşçılıkla mücadele konusunda çalışıyor. Yaşçılığın konuşulmayan, normalleşmiş ve

8 Türkiye'de hak-temelli yaklaşım ve sakatlık üzerine bir çalışma için bkz. Bezmez, Dikmen ve Sibel Yardımcı, "In search of disability rights: citizenship and Turkish disability organizations", *Disability & Society*, C. 25, S. 5, Taylor & Francis Online, ABD, 2010, s. 603-615.

sıradanlaşmış bir yargı bulutunun içinden çıkarılıp görünür kılınması için öncelikle yaşlılığa ve yaşlanma sürecine dair algımızın değişmesi gerekiyor. Bunun için de elbette önce ayrımcı dille mücadele etmek gerekiyor. Negatif kalıpyargılara dayanarak dillendirilen yaşçı söylemler bağnaz ve ayrıştırıcı inançları yeniden inşa ederek dolaşımda kalmalarına neden oluyor. Bu ayrımcı dille mücadelede büyük bir adım ise yaşlılığa dair tahayyülümüzü genişletmekten geçiyor.

Gerontolojik Tahayyülümüzü Genişletmek

Bugün yaşlılık dönemiyle ya da yaşlı nüfusla ilgili politikalara baktığımızda birçok sorunun aslında gerontolojik tahayyülümüzün kısıtlılığından kaynaklandığını görüyoruz. Bu kısıtlı bakış açısı, yaşlılığı kapasitenin azaldığı, hayat kalitesinin düştüğü ve bireysel tatminin azaldığı bir dönem olarak kurguluyor. Bununla beraber, yaşlanma sürecinin deneyimlenmesindeki çeşitliliğe karşı bir körlük söz konusu. Yaşlılığın deneyimlenmesinde cinsiyet, etnisite, sınıf gibi doğrudan ya da dolaylı etkisi bulunan sosyal yapılar bu kısıtlı tahayyülün içinde gözden kaçıyor. Hem yaşlılığın günah keçisi ilan edilip kurbanlaştırılmasından kaçmak, hem de yaşlılığın beraberinde getirebileceği sorunlara işaret edebilmek için yaşlılığın birçok katmanda ele alınması gerekiyor. Bu anlayış, kriz durumlarında kırılgan gruplara doğru müdahalede bulunmak için anahtar niteliği taşıyor. Bu dönemde görünür hale gelen risk ve güvencesizliğin önlenebilmesi için kesişimsel ve kapsayıcı bir gerontolojik tahayyül ihtiyacı ortaya çıkıyor.

Pandemi gibi kriz durumlarında ne yapılabilir sorusuna gelecek olursak, öncelikle ortak bir ilkeden hareket eden direniş mekanizmalarının geliştirilmesi gerekiyor: Yaşam hakkı herkesindir ve her yaşam eşit değerdedir. Bu ilkeden hareketle geliştirilecek olan politikalar kapsayıcı ve adil bir kriz yönetiminin temelini oluşturacaktır. Bu kriz, sınırlı gerontolojik tahayyülümüzün meydana çıkardığı sorunlara daha incelikli çözümler üretmek için bir zemin sağlıyor. Örneğin, dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de 65 yaş ve üzeri nüfusun dijital bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi çok kısıtlı. TÜİK'in hanehalkı bilişim teknolojileri araştırmasının sonuçlarına göre 65-74 yaş grubundaki nüfusta internet kullanım oranı % 19.8.[9] Karantina gibi sosyal ilişkileri sekteye uğratan bir dönemde bu teknolojilerin önemi daha da artıyor.

9 Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklerle Yaşlılar*, Haber Bülteni 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712

Dolayısıyla sokağa çıkma yasağı ilan ederken, 65+ nüfusun kaybettiği sosyal ilişkileri telafi edecek herhangi bir mekanizmanın geliştirilmemiş olması halihazırda bulunan dijital uçurumu derinleştiriyor.

Yaşçılığın yarattığı sorunlara doğru bir şekilde işaret edebilmek için kesişimsel bir anlayışa sahip olmak gerekiyor. Burada nüans ve çeşitlilik önemli kavramlar olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin yalnız yaşayan yaşlı kadınların olduğu hanelerin, yalnız yaşayan erkeklerin olduğu hanelerden çok daha fazla olduğunu biliyoruz[10]. Buna ek olarak, Türkiye'de kadınların ücretli iş gücüne katılımı erkeklere oranla çok daha düşük olduğu için bu durum ileri yaştaki yaşam standartlarını doğrudan etkiliyor. Bu durumda yalnız yaşayan yaşlı kadınların güçlendirilmesini sağlayacak, toplumsal cinsiyet temelli bir çözümün ön plana alınması gerekiyor. Bu tip kesişimsel dezavantajlar göz önüne alınmadan verilen tektip kararlar birikimsel eşitsizliklere[11] sebep olarak yaşlı nüfus içindeki heterojenligin gözden kaçmasına neden oluyor.

Benzer bir biçimde, karantina döneminde süregelen ve katmerlenen ev içi şiddet ve istismar gibi sorunlarla baş etmek için kurgulanan hizmetlerin güçlendirilmesi gerekiyor. Pandeminin ilânından sonra birçok ülkede ev içi şiddet vakalarının arttığını biliyoruz.[12] Bu durum elbette yaşlı nüfusu da doğrudan etkileyen sonuçlara sahip. Özellikle bakım alan yaşlılar özelinde istismar ve şiddetin tespit edilip önlenmesi için denetleyici kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi gerekiyor. Pandeminin tetiklediği yaşçı önyargı ve tutumların yaşlıların gündelik hayatlarına sirayet etmesinin önlenmesi için bu kesişimselliğin göz önüne alınması gerekiyor.

Yaşam hakkının kronolojik yaş baz alınarak liyakat testine tabi tutulması bir başka yaşçı bakış açısını temsil ediyor. Kimin yaşamayı hak edip etmediği gibi tartışmalar pandemi sürecinde gündemimize girdi. Örneğin salgının ağır seyrettiği bazı ülkelerde tartışmaya açılan genç hastalar için "öncelikli test ve tedavi" konusu yaşçı bir zihniyeti temsil ediyor. Benzer şekilde bazı ülkelerde

10 TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre yalnız yaşayan yaşlı nüfusun %23,3'ünü erkekler, %76,7'sını ise kadınlar oluşturuyor. Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklerle Yaşlılar*, Haber Bülteni 2016 (Erişim Tarihi: 20.05.2020), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=bqCYhPxORLW4Pp1Gddryl8yt06ndwdLhxpgx5Jdmzp5fhfG0WOLR!1857702322?id=24644.

11 Dannefer, Dale, "Cumulative advantage/disadvantage and the life course: Cross-fertilizing age and social science theory", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, C. 58, S. 6, Oxford Academic, BK, 2003, s. 327-337.

12 *New York Times*, "A New Covid-19 Crisis: Domestic Abuse Rises Worldwide", (Erişim Tarihi: 20.05.2020) https://www.nytimes.com/2020/04/06/world/coronavirus-domestic-violence.html.

yaşlı bakım ve yaşam merkezlerinde ağır ihmaller, hatta yaşlıları ölüme terk etmek gibi eylemler olduğuna tanıklık ediyoruz.[13] İnsan yaşamına verimlilik ve kâr/zarar gibi kapitalist kavramlar üzerinden değer biçilmesi, 65 yaş ve üzeri nüfusun kriz döneminden daha sert bir şekilde etkilenmesine neden oluyor.

Bir diğer mesele ise yerel ölçekte organize olmuş kurumlar ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde hareket etmek, dayanışmacı bir sosyal mesafelenme sistemi kurmak üzerine kurulu. Tepeden inme yasaklar ve yaptırımlardansa, hem mekânsal hem de kuşaklar arası dayanışmayı güçlendirecek çözümler üretmek toplumsal haletiruhiyeye katkıda bulunma potansiyeline sahip. Örneğin kuşaklar arası dayanışmanın bazı örneklerini sokağa çıkamayan 65 yaş ve üstündeki komşularına gündelik işlerde yardım eden genç kuşaklar da gördük. Bu gibi sosyal dayanışmacı uygulamalar ve kuşaklararası temaslar yaşçılığın üstesinden gelmekte önemli bir rol oynuyor.

Sonuç

Küresel ölçekte yaşanan bir toplumsal kriz, hem yaşadığımız coğrafyaların yapısal eşitsizlikleriyle, hem de toplumsal yaşamımızda kök salmış ayrımcı tutumlarla yüzleşmemize neden oldu. Pandeminin ileri yaştaki nüfusu daha yüksek oranda etkilemesi, Türkiye'deki yaşçı inanç ve söylemlerin gündeme gelip tartışılmasını sağlarken, öte yandan aslında yaşçılıkla mücadelede ne kadar yetersiz olduğumuzu da gün yüzüne çıkardı. Böylelikle yaşlılığı çok boyutlu ve kesişimsel olarak ele almanın gerekliliği bir kez daha hasıl oldu.

Ayrımcı dille ve yaşçı uygulamalarla mücadelede ön koşul olarak yaşlanmaya dair tahayyülümüzü genişletmemiz gerekiyor. Kronolojik yaşın getirdiği keyfi bariyerleri aşmak için yaşlı olarak kategorize edilen grubun içindeki çeşitliliği ön plana çıkarmak önem taşıyor. Dolayısıyla yaşın öznel bir yanı olduğunun, yaşa dayalı yargıların farklı toplumlarda hatta farklı zaman dilimlerinde değiştiğinin ve yaşlılığın tektip bir biçiminin olmadığının hatırlanması gerekiyor. Bugün 65 yaş ve üzeri olarak tartıştığımız grubun içerisindeki çeşitliliği görmemiz, hem doğru noktalara parmak basan politikalar geliştirmekte, hem de yaşçılık gibi ayrımcılık biçimleriyle mücadele etmekte önem taşıyor.

13 *BBC*, "Coronavirus: Spanish Army Finds Care Home Residents Dead and Abandoned" (Erişim Tarihi: 20.05.2020) https://www.bbc.com/news/world-europe-52014023.

Kaynakça

Butler, Robert N., "Ageism: A foreword", *Journal of Social Issues*, C. 36, S. 2, Wiley-Blackwell, USA, 1980, s. 8-11.

Bezmez, Dikmen ve Sibel Yardımcı, "In search of disability rights: citizenship and Turkish disability organizations", *Disability & Society*, C. 25, S. 5, Taylor & Francis Online, ABD, 2010, s. 603-615.

Çayır, Kenan, "Yaşçılık/yaşa dayalı ayrımcılık", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 163-174.

Dannefer, Dale, "Cumulative advantage/disadvantage and the life course: Cross-fertilizing age and social science theory", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, C. 58, S. 6, Oxford Academic, BK, 2003, s. 327-337.

Formosa, M., "Exposing Ageism", *Bold* , C. 11, S. 2, Valetta, Malta, 2001, s. 15-23.

Townsend, Peter, "The structured dependency of the elderly: a creation of social policy in the twentieth century", *Ageing & Society* C. 1, S. 1, Springer, BK, 1981, s. 5-28.

UN Policy Brief, "The Impact of Covid-19 on Older Persons", 2020, (Erişim Tarihi:19.05.2020) https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_policy_brief_on_covid-19_and_older_persons_1_may_2020.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklerle Yaşlılar*, Haber Bülteni 2019 (Erişim Tarihi: 19.05.2020) http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712

Türkiye İstatistik Kurumu, *Istatistiklerle Yaşlılar*, Haber Bülteni 2016 (Erişim Tarihi: 20.05.2020), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=bqCYhPxORLW4Pp1Gddryl8yt06ndwdLhxpgx5Jdmzp5fhfG0WOLR!1857702322?id=24644

Walker, Alan, "The social creation of poverty and dependency in old age", *Journal of social policy*, C. 9, S.1, Cambridge University Press, BK 1980, s. 49-75.

Gazete Haberleri

BBC, "Coronavirus: Spanish Army Finds Care Home Residents Dead and Abandoned" (Erişim Tarihi: 20.05.2020) https://www.bbc.com/news/world-europe-52014023

Hürriyet, " Sosyal Medyada Paylaşılan Adamın Büyük Tepki Çekti! Bakan Soylu Açıklama Yaptı", (Erişim Tarihi: 20.05.2020) https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-sosyal-medyada-paylasilan-yasli-adamin-videosu-buyuk-tepki-cekti-bakan-soylu-aciklama-yapti-41476220

New York Times, "A New Covid-19 Crisis: Domestic Abuse Rises Worldwide", (Erişim Tarihi: 20.05.2020) https://www.nytimes.com/2020/04/06/world/coronavirus-domestic-violence.html

İnsan-Mekân-Zaman: Yerinde Yaşlanma ve Sağlık-Herkes için Yaşanılabilir Kent

GÖKSENİN İNALHAN

Tüm dünyada, doğum oranındaki azalma ile birlikte yaşam standartlarının iyileşmesi sonucunda ileri yaşlara uzayan insan ömrü ve yaşlı nüfusun giderek artması, 21. yüzyılda ön plana çıkan en önemli demografik olgulardan birisidir. Birleşmiş Milletler (BM) 2010 yılı raporuna göre, 65 yaş ve üzerindeki bireylerin dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 11'ini oluşturduğu, 2050 yılında ise bu oranın yüzde 26'ya yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu rakamlardan hareketle 400 milyon yaşlının gelişmiş ülkelerde, 1,5 milyar yaşlının ise daha az gelişmiş ülkelerde yaşayacağı öngörülmektedir.

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Birleşmiş Milletlerin 2000 yılında başlattığı "Milenyum hedeflerinin" devamı olarak kabul edilen, uluslararası toplum ve ulusal hükümetlerin 2030 yılına kadar insanlığın ortak refahının sağlanması için belirlenen evrensel eylem çağrısıdır. 2030 Gündemi kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak için kapsayıcılık, güçlenme, eşitlik ve kimseyi geride bırakmama amaçlarını çabaların merkezine koymaktadır. Evrensel bir ihtiyaç olarak herkes için fayda sağlayacak "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" de yaşlanmayı ve yaşlı insanları, kalkınma sürecinin bir parçası olarak değerlendirmektedir.

2050'ye gelindiğinde, 60 yaşın üzerindeki dünya nüfusunun iki katına çıkacağı belirtilirken bu demografik değişimin sürdürülebilir kalkınma üzerinde güçlü etkileri olacaktır. Sağlıktan sosyal güvenliğe, çevre ile ilgili konulardan eğitime, istihdam olanaklarına, sosyokültürel faaliyetlere ve aile yaşamına kadar toplumun tüm yönlerini etkileyecektir. Yeni sosyal politikaların üretilmesine ilişkin çeşitli önlemlerin alınmasını da kaçınılmaz kılmaktadır.

Yaşlanma yaşam döngü sürecimize göre biyolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik etkenlerin birleşmesi ve birbirlerini etkilemesiyle gelişen fizyolojik bir süreç olduğu kadar, ortaya çıkış süreçleri incelendiğinde, bir o kadar da demografik, öznel ve sosyal bir konu olduğunu göstermektedir.[1]

Yaşlılık, önü alınması mümkün olmayan, biyolojik, kronolojik ve sosyal yönleri ile çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir.[2] Yaşlılık, ilerleyen zaman ve yaşa bağlı olarak, bireyin çevreye uyum gücü ve organizmanın iç ve dış faktörler arasında denge sağlama potansiyelinin azalmasıdır.[3] Dünya Sağlık Örgütü (WHO) yaşlılığı, çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması olarak ifade etmektedir.

Yaşlılık ya da "yaşlanma", çevresel baskının üstesinden gelinemediği zaman bir uyum (adaptasyon) sorunu yaratır.[4] Adaptasyon, çevre şartlarına uyum kapasitesidir. Bu kavram bir değişimi ifade eder. Bir birey işlevselliğini sürdürebilmek için yeni koşullara ve durumlara uyum sağlamalı ya da değişmelidir. İnsanlar, sürekli olarak yaşanan değişimler ve çeşitli streslerle baş edebilmek için esnekliğe ve adaptasyon yeteneğine gereksinim duyarlar.[5]

Ancak unutulmamalıdır ki, birey ve çevre arasındaki ilişkiler etkileşimseldir. Birey davranışı ile çevresini şekillendirebileceği gibi çevre şartlarının etkisi ve çevre ile kurulan ilişkiler de bireyin davranışı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Birey ve çevresi arasındaki ilişkide döngüsellik ve karşılıklılık söz konusudur.[6] Bir de sürekli değişen bireysel istekler ile çevre şartları bu ilişkiyi dinamik kılmaktadır. Bu nedenle bireyler çevrelerini etkiledikleri gibi aynı zamanda sosyal ve fiziksel çevrelerinden de etkilenmektedirler.[7] Kendimizi nasıl hissettiğimiz, sosyal çevrenin bize yönelik davranışlarını etkilemekte, sosyal çevrenin bizlerle kurduğu ilişkilerin genel dinamikleri de, bizim davranış tarzımızı şekillendirmektedir.[8]

1 Sürmen Ş.,*Yaşlılar ve Yaşlılık üzerine dağınık notlar*, NüansArma Yayınları, İstanbul, 2000.
2 Özer, M. ve Karabulut, Ö., "Yaşlılarda Yaşam Doyumu", *Türk Geriatri Dergisi*, C. 6, S. 2, 2003, s. 72-74.
3 Karslı, D., *Yaşlılık ve Türkiye'de Yaşlı Sorunları*, Sağlık ve Sosyal Sigortalar Bakanlığı Hıfzısıhha Okulu Sosyal Hizmetler Bölümü Yayınları, Ankara, 1982.
4 Ünlü, A., "Ekolojik Adaptasyon, Yaşlılık ve Mimarlık", Sağlıklı Kentler Birliği Kadıköy Konferansı "Aktif Yaşlanma", 12-14 Ekim 2018, Kadıköy.
5 *Age*.
6 Stokols D. ve Altmann I. (ed.), *Handbook of Environmental Psychology, Volume 1*, Wiley-Interscience Publication, New York, 1987
7 Danış, Z., "Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı", *Aile ve Toplum*, C. 3, S. 9 Ocak-Şubat-Mart 2006.
8 Miley, K.K., O' Melia, M., Dubois, B.L.,*Generalist Social Work Practice–An Empowering Approach*.UK, Allyn and Bacon,1998, s. 30-32, (aktaran: Danış, *age*).

Bir yandan yaşlanma, bireyin yaşam döngüsü içinde değişen çevre koşullarına uyum sağlama davranışının azalmasına ve değişmesine neden olan, biyolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik etkenlerin birleştiği ve birbirlerini etkilediği fizyolojik bir olgu olarak ifade edilmektedir.[9] Diğer yandan engel oluşturan, toplumdaki her birey için, yaşam dönemiyle uyumsuz, kapsayıcı olmayan çevrelerin de bunu hızlandıran etkileriyle negatif yönde gelişebilecek bir süreçtir de.[10]

Yaşlanma ile ilgili araştırmalar incelediğinde çoğunlukla sürecin bir yönünü işaret eden sosyal politika alanında çalışmalar yapıldığı ve bu alanda bir birikim oluşmaya başlandığı ifade edilmektedir.[11] Lawton ve Nahemow[12] yaşlanmayı bir kişi (P) – Çevre (E) değişim dinamiğini içerecek halde kavramsallaştırmış olsa da, ev, kamu ve topluluk ortamları ve teknoloji dâhil olmak üzere yakın çevrenin temel unsurlarının katkısı büyük ölçüde göz ardı edilmektedir.[13]

Türkiye'de bu görüşü destekler nitelikte bir saptama ile "Mekânda adalet ve yaşlılık" üzerine yapılmış bir dosya-yayında, yaşlanma çalışmalarında mekânsal boyutun eksik bırakıldığına, mekân çalışmalarında da yaşlılığın yeterince ele alınmadığına işaret edilmiştir.[14] Bir diğer çok önemli çalışma ise Yaşama Dair Vakfı'nın "Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması"dır.[15] Araştırmada Türkiye'de yaşlılığın nasıl algılandığı-nasıl yaşandığı, yaşanmak istendiği ve planlandığının bilinmesi üzerinden, yaşlanma alanında toplumsal farkındalığı arttırıp insanları gelecek ve belirsizlik korkusundan kurtarıp, yaşlıların ve dolayısı ile toplumun değişime hazır hale gelmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bir diğer yönüyle de fiziki çevre tasarımcılarına yaşlanma ve yaşlılık dönemine dair mekân üzerine kalıplaşmış yargılardan sıyrılma, kullanıcı beklentilerini doğrudan deneyimleme fırsatı ortaya koymaktadır. Bugün

9 Akıncıtürk N. ve Keskil T., *Yaş/Lı Dostu Kentler ve Yaşlı Bireylerin Kent Yaşamına Aktif Katılımı*, Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2019

10 Sürmen Ş., *Yaşlılar ve Yaşlılık üzerine dağınık notlar*, NüansArma Yayınları, İstanbul, 2000.

11 Wahl H. W, Iwarsson S , Oswald F., "Aging Well and the Environment: Toward an Integrative Model and Research Agenda for the Future", *The Gerontologist*, C. 52, S. 3, 2012, s. 306–316.

12 Lawton, M. P., ve Nahemow, L., "Ecology and the aging process", C. Eisdorfer & M. P. Lawton (ed.), *The psychology of adult development and aging*, Washington, DC: American Psychological Association, 1973, s. 619–674.

13 Wahl, H.-W., ve Weisman, J., "Environmental gerontology at the beginning of the new millennium: Reflections on its historical, empirical, and theoretical development"; Wahl, H.-W., ve Oswald, F., "Environmental perspectives on aging"; Wahl vd., "Aging Well and the Environment: Toward an Integrative Model and Research Agenda for the Future"

14 Danış D. ve Adanalı Y. A., "Konuk Editörden", *Adalet ve Yaşlılık*, Beyond İstanbul, 2019.

15 Yaşama Dair Vakfı (YADA Vakfı), *Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*, Üsküdar, 2019.

mekân yaşlıların yaşamları için ne yönden önemlidir? Yaşlıların hayatlarını kolay sürdürebilmelerinde çok önemli olan mimari ve kentsel çevre şartları onlara yeterince uygun mudur?[16]

Yerinde Yaşlanma ve Sağlık

"Seksen metrekarelik dünyasının her mahallinde, gün boyu her daim açık olan televizyondaki konuklarıyla ve sevgili kocası Mertali'yle kalabalık halde yaşamını sürdüren arkadaşımın annesi Sülün Hanım...
Hangi odaya giderse gitsin bir görüntüyle karşılaşması ya da ses duyması gerektiği için her sabah evdeki dört televizyonun hepsi açılır.
İzlemesi şart değildir, dinlemesidir önemli olan...
laboratuvar olarak kullandığı mutfağında...yaşıtları çay-şeker stoklar, bizimki ise gofret...
*Sülün Hanım yetmiş altı, kocası seksen üç yaşında"**

Yer, yaşlıların sağlığını doğrudan etkileyebilecek çevresel koşullara sahip fiziksel bir alan önermektedir. Mekân aynı zamanda hareketliliği teşvik edebilecek veya engelleyebilecek yapma çevreyi işaret ettiği gibi, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kaynaklara erişimi belirleyen kurumsal ve politik ortamını da kapsamaktadır. Önemli olan, yerlerin bu özellikleriyle sosyal etkileşimi ve katılımı kolaylaştırabileceği gibi engelleyebilir olmasıdır da.[17] Çoğunlukla mekânın yaşlıların yaşamlarını yapılandırabileceği kabul edilmektedir, ancak kanıta dayalı yaş, zaman dönemi ve bağlam üzerindeki etkisinin anlaşılması nispeten yenidir.[18]

Yerinde yaşlanma, birçok yaşlının, yetişkin yaşamlarının çoğunu geçirdikleri uzun süreli ikamet ettikleri yerde, sosyal çevreleri içinde yaşlanma hedefini göstermektedir. "Yerinde yaşlanma" ikamet değiştirmek zorunda olmadan bireyin kendi evinde-yuvasında ömrünü yaşamasıdır. Bununla birlikte, bu

16 Sürmen, *Yaşlılar ve Yaşlılık üzerine dağınık notlar*, *age.*

* Dönümcü Ş., "Dokunsan Kırılan Dokunmasan Kuruyan İnsanlar", *Yaşlılık Hikayeleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

17 Hand, C.L., ve Howrey, B.T., "Associations among neighborhood characteristics, mobility limitation, and social participation in late life", *Journals of Gerontology: Series B*, 2017; Jacobs, J., *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Vintage, 1961; Sampson, R.J., *Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect*, Chicago: University of Chicago Press, 2012.

18 Cagney Kathleen A. ve Cornwell Erin York, "Place, Aging, and Health", *Future Directions for the Demography of Aging: Proceedings of a Workshop*, 2018.

kavram aynı zamanda yaşlanmanın belirli bir yerde meydana gelen bir süreç olduğunu da kabul eder. Ev ve yakın çevresi yaşlı bireyin en çok yaşadığı yerdir, yaşamın önemli kısmıyla birlikte, anılarının geçtiği ve duygusal yatırımlar yaptığı yerdir. Yaşlı insanların uzun süreli yaşadıkları çevre (başka yerlere taşınmak durumunda kalmış olsalar da), yaşlanma sürecini yaşadıkları yerlerin özellikleri ve bu yerlerin potansiyel olarak sağladığı psikososyal ve yaşam kalitesi faydaları, eş kaybı, emeklilik ve kötüleşen sağlık gibi değişikliklere uyum sağlama yeteneklerinin yanı sıra hastalıklarından iyileşme kapasitelerini de belirlemektedir.[19]

Ancak o yer, yerinde yaşlanmayla ilgili birçok soruyu da beraberinde getirir:

- Yerinde yaşlanılacak yer nasıl bir yerdir?
- Yaşlıların yalnız yaşaması için güvenli ve erişilebilir mi?
- Aile içindeki bakım verenler bakımı sağlayabiliyor mu? veya ev dışında bir bakım gerekli mi?
- Evi uzun vadede yaşanabilir kılmanın önündeki engeller nelerdir? Nasıl olursa sürdürülebilir bir yaşam sağlar?

Sosyal bilimlerde ve özellikle yaşlanma üzerine yapılan araştırmalarda, sağlıktaki yerin rolü üstüne odaklanmak verimli olacaktır. Özellikle yer ve sağlığın, yaş, zaman ve bağlamdaki etkisini, yaşlanma sürecindeki kişilerin yaşamlarını nasıl yapılandırabileceğini kanıta dayalı bir anlayışla gösterecektir. Yerle gelen fiziksel özellikler, fiziksel kaynaklar ve kısıtlamalar ve ortaya çıkabilecek sosyal temas ortamları yoluyla sağlık ve hastalığın yaşlıların yaşamlarında nasıl ortaya çıktığını tam olarak anlamamız açısından önemlidir. Kişilerin bireysel özellikleri daha sonraki yaşamlarındaki sağlık durumlarının **öngörüsü** olsa da,[20] kanıtlar, bireylerin yerleştiği çevresel (fiziki ve sosyal çevre) bağlamın bu etkileri şekillendirdiğini göstermektedir. Yaşlanılan yere odaklanmak, sağlığı geliştiren yerin bazı yönlerini etkinleştirmemize olanak sağlayarak bireylerin ve toplulukların yaşlı yetişkinlerin gelişmesine yardımcı olabilecek kaynakları etkin bir şekilde kullanmalarını sağlayacaktır.[21]

19 *Age.*
20 Case, A., ve Deaton, A., "Rising morbidity and mortality in midlife among White non-Hispanic Americans in the 21 st century", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, S. 112, 2015, s. 15078–15083.
21 Cagney ve Cornwell, *age.*

Dünya Sağlık Örgütü'nün, 2018 yılında hazırladığı Konut ve Sağlık Kılavuzu, konut kalitesinin insanların sağlığı üzerinde etkilerini ortaya koymaktadır. Şehirlerde konutlar özellikle endişe vericidir; dünyanın kentsel nüfusunun 2050 yılına kadar iki katına çıkması ve bununla birlikte konut talebinin artması beklenmektedir. Hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde, konut koşullarının iyileştirilmesi ve evde sağlık risklerinin azaltılması kritik önem taşımaktadır.

İyileştirilmiş barınma koşulları hayat kurtarabilir, hastalığı azaltabilir, yaşam kalitesini artırabilir, yoksulluğu azaltabilir, iklim değişikliğini hafifletmeye yardımcı olabilir ve sağlık (SDG 3-Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 3) ve sürdürülebilir şehirlere (SDG 11- Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 11) yönelik bir dizi Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine ulaşılmasına katkıda bulunabilir. Konut, bu nedenle sektörler arası halk sağlığı programları ve birincil basamak sağlığı korunma için önemli bir giriş noktasıdır.

Konutun kalitesi ve çevresel bağlamı, çevresel eşitsizliklerin temel boyutlarından bazılarıdır. Kötü barınma koşulları, sosyal ve çevresel eşitsizliğin sağlık eşitsizliğine dönüştüğü, yaşam kalitesini ve refahı daha da etkileyen mekanizmalardan biridir. Çoğu ev şu anda erişilebilirlik göz önünde bulundurularak inşa edilmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, herhangi bir yeni evin işlevsel bir bozukluğu olan bir kişinin yaşam süresi boyunca ikameti olma olasılığının % 60 olduğu tahmin edilmektedir (WHO Raporu, 2018). Erişilebilir olmayan ev ortamları, fonksiyonel engelleri olan kişileri düşme ve yaralanma riskine maruz bırakır, sosyal katılımı kısıtlar, yaşam kalitesini olumsuz etkiler ve bakım verenler ve dış sosyal hizmetler üzerindeki yükü arttırır. Bir kişinin farklı alanlarda manevra kabiliyetini sınırlarlar.

65 yaş üstü bireyler olarak yaşlıların, büyük ölçüde değişen yetenekleri ve engelleri olmasının yanı sıra kendi kültürel, etnik, sınıf ve cinsiyet farklılıkları da söz konusudur. Bu nedenle de önerilen tedbirlerde "tek beden herkese uyar" yaklaşımı uygun bir çözüm oluşturamaz.

Evde,

- Düşmeyi önleme (evdeki mevcut olan durumun sağlık ve emniyet açısından analizi)
- Evin dönüştürülmesi (belirlenen riskler üstüne önlem alıcı mimari tedbirler oluşturulması)
- Evde bakımın oluşturulması (yardımcı destek mekanizmaların oluşturulması)

şeklinde geliştirilecek çözümler geniş yelpazede çok farklı yaklaşımlar ile tüm yaşlıların yaşam kalitesini artırmada ve fonksiyonel ihtiyaçlarını karşılamada gerekli olacaktır.[22]

Dünya Sağlık Örgütü Kılavuz Geliştirme Grubu tarafından sıralanan sistematik derlemede, erişilebilir konutlar ve çevrelerin sağlık sonuçlarına odaklanılarak,

- yaralanma oranları (özellikle düşme)
- refah / yaşam kalitesi
- akıl sağlığı / depresyon
- dış sosyal hizmetlere veya bakım hizmetlerine bağımlılık
- sosyal katılım.

üstüne kanıtlar oluşturulmuştur.

Yaşam herkesin hakkı olduğu gibi, yaşama başladıktan sonra sağlık bakımından eşit koşullarda yaşamın sürdürülebilmesi de herkesin hakkıdır. Genel olarak fiziksel, zihinsel ve sosyal esenlik hali olarak tanımlanan sağlıklı koşullara erişmek her insanın temel haklarından birisidir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, anayasanın VIII. Sağlık, Çevre ve Konut maddesiyle de eşitlikçilik, sürdürebilirlik, barınma kavramlarına özellikle atıfta bulunulmaktadır:

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, VIII. Sağlık, Çevre ve Konut maddesinde:

A. Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması
   Madde 56-Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.
B. Konut Hakkı
   Madde 57-Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.

Yaşlılık da dâhil olmak üzere her türlü insanlık hali kapsanarak, çevre oluşturma ve sağlığın dikkate alınmasının anayasal zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

22 Easterling K., "What does it take to stay home?, Exploring the Trends of Aging" *Place, Home Care Magazine*, 2018.

Yer, hem fiziksel hem de sosyal çevreyi içeren çok geniş ve karmaşık bir kavramdır. Ancak, unutulmamalıdır ki yerinde yaşlanılan yer yalnızca evle de sınırlı değildir, yerleşim yeri (mahalle), çevrede yaşayan insanlar (komşular) ve yaşlı insanların yaşadıkları deneyimler konutun en az kendisi kadar önemlidir. Yerinde başarılı yaşlanma için çevrenin oluşturulmasına kolay erişimin (erişilebilirlik) yanı sıra, hem sosyal ağlardan hem de sosyal kaynaklardan oluşan sosyal kapital düzeyin de önemi büyüktür. Hâlbuki günümüzde kentsel düzenlemelerin önemli bölümü yaş dostu olmaktan uzaktır. Yerinde yaşlanmanın ön koşulu ise yaşanabilir evlere ve mahallelere sahip olmak, bir diğer deyişle yaş dostu kente sahip olmaktır.

"herkes için yaşanılabilir kent"

Düşünmeden, acımadan, utanmadan
kocaman yüksek duvarlar ördüler dört yanıma.

Ve şimdi oturuyorum böyle yoksun her umuttan.
Beynimi kemiriyor bu yazgı, hep bu var aklımda;

oysa yapacak bunca şey vardı dışarda.
Ah, önceden farketmedim örülürken duvarlar.

Ama ne duvarcının gürültüsü, ne başka ses.
Sezdirmeden, beni dünyanın dışında bıraktılar.

*Konstantin KAVAFİS (1896)**

Bireylerin daha genç yaşlarda kentle ve kentsel hizmetlerle dinamik biçimde kurdukları ilişki, yeti yitimi ve yaşlılıkla birlikte zayıflamaya başlar. Çevreye adaptasyon sorunlarının büyük bir kısmı engelli ve yaşlıların adeta tasarımlarda ihtiyaçları göz ardı edilip, geride bırakılmalarından kaynaklanmaktadır. Erişilebilirlik sadece yaşanılan konutların özelliklerini düzenlemek değil, mahallelerin, fiziki çevrelerinin düzenlenişi ile de ilişkili bir bütündür. Kentsel mekânların toplumdaki yaşlıları ve diğer tüm kullanıcıları dikkate alarak,

* Kavafis'in "Duvarlar" şiiri, hayatında gelişen çeşit olaylardan sonra İskenderiye'ye dönüp bir apartman dairesinde yaşamını sürdürdüğü, adeta "yerinde yaşlandığı" döneme aittir (çev. Herkül Millas & Özdemir İnce).

evrensel tasarımlara uygun düzenlenmesi, herkesin bu alanları birlikte kullanmasını ve aynı zamanda da "kent hakkı"nın eşit dağılmasını sağlar.

Tüm yaşlı bireylerin kent içinde sağlıklı, yerinde yaşlanmayı sağlamayı amaçlayan ve aktif yaşlanmaya olanak sağlayacak bir çevrede bulunabilmesini ifade eden 'Yaş/lı Dostu Kent' kavramı Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2006 yılında ortaya konmuştur.[23]

Yaşlılara kent içinde yaşamlarını herkes gibi, aktif şekilde devam ettirebilecekleri, yaşanılabilir ve erişilebilir bir ortam sağlamak ve yaşam kalitelerini arttırmak amacıyla oluşturulmuş ölçütler dizisi, yaş dostu kent çalışması içinde, 8 bileşen ile yaşlı ve kent ilişkisini ele alınmaktadır:

Dış mekânlar ve binalar,
Ulaşım,
Konut,
Sosyal katılım,
Toplumsal yaşama dahil olma ve toplumun yaşlıya saygısı,
Vatandaşlık görevini yerine getirme ve işgücüne katılım,
Bilgi edinme ve iletişim,
Toplum desteği ve sağlık hizmetleri.[24]

Sağlıklı bir fiziki çevre, daha sağlıklı bir sosyal çevrenin yaratılmasını da kolaylaştırır. Kamusal mekânların niteliklerinin arttırılması, kentsel sosyal yaşamı canlandıracağı gibi, yaşlıların da kamusal yaşama katılımını olumlu yönden etkiler. Bu bağlamda kentsel planlamalar sadece gençler, sağlıklı insanlar için değil, kentte yaşayan nüfusun tümü açısından yaşamlarını kolaylaştırıcı, yaşam kalitelerini yükseltici biçimde olmalıdır.[25] Engelsiz, kapsayıcı bir tasarım anlayışına uygun kentler, hamile, yaşlı, çocuk, engelli gruplar tarafından da özel tasarım gerektirmeden kullanılabilir. Yaşlılar açısından yaşam memnuniyetinin artmasına yol açar.

"Yaş dostu bir kent", insanlar yaş alırken yaşam kalitesini arttırmayı hedefler ve sağlık, katılım ve güvenlik gibi imkânları optimize ederek aktif yaşlanmayı teşvik eder. Aktif yaşlanmanın yaşam boyu devam eden bir süreç

23 Akıncıtürk N. ve Keskil T., *Yaş/Lı Dostu Kentler ve Yaşlı Bireylerin Kent Yaşamına Aktif Katılımı*, Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2019.
24 Güner, Ö. C., Gözün, G., Hilwah, A. ve Gökçek, M., *Yaşlı Dostu Şehirler: Kavramsal Çerçeve ve Örneklerle Değerlendirmeler*, Güneş Kitabevleri, Ankara, 2013.
25 Sürmen, *age.*

olduğunu göz önünde bulundurursak, yaş dostu bir kent yalnızca yaşlılar için değil, tüm nesiller için bu niteliğe sahip olacaktır: yani orada yaşayan herkes faydalarını kullanabilecek ve sürdürülebilir olacaktır.

Bu kapsamda soruna bakıldığında günümüzde yaşlılık sürecine yönelik üretilen politikalar, gündelik yaşamın ve bu yaşamın geçtiği yapılaşmış çevrenin yaşlıya uygun hale getirilmesine yönelik çabaların artırılması ve yaygınlaştırılması ile mümkün olacaktır. Yaşlıların gündelik yaşama katılımı ve sosyal ilişkilerini sürdürebilmesi, etkileşimde oldukları yapısal çevrenin erişilebilirliği ve kullanılabilirliği sağlandığı ölçüde sağlanacaktır.[26] Bütüncül ve kapsayıcı yaklaşımı ile evrensel tasarım, yaşlılık sürecinin her döneminde yaşanılan çevreyi yetilerini farklı düzeylerde kullanabilen insanlar ve çeşitli insanlık durumları için uygun hale getirirken, odağına potansiyel tüm kullanıcılarının ihtiyaçlarını, beklentilerini ve tahayyüllerini alarak (tasarıma katılımlarını sağlayarak), bağımsız ve eşitlikçi kullanımı da karşılayacak planlama ve tasarımları kapsamaktadır.[27]

Kapsayıcı ve katılımcı bir tasarım anlayışına uygun kentler, hamile, yaşlı, çocuk, engelli gruplar tarafından da özel tasarım gerektirmeden kullanılabilir. Yaşlılar açısından sosyal yaşama daha fazla katılımı kolaylaştırırken, yaşam kalitesinin ve yaşam memnuniyetinin artmasına yol açar. Bu kapsayıcı mekânların tasarımı toplumun fiziksel ve ruhsal sağlığının korunmasına yardımcı olup sağlıklı bir fiziki çevrenin, daha sağlıklı bir sosyal çevrenin yaratılmasını da sağlayacaktır.

Son dönemde engellilik çalışmalarında olduğu gibi yaşlılık çalışmalarında da hak-temelli bakış açısıyla çalışmalar yürüten birçok araştırmacı var. Akademisyenler, sivil toplum örgütleri, belediyeler ve bakanlık düzeyinde hizmet sağlayıcıların bakış açısındaki bu değişimin gerekliliğinin farkındalığının sağlanması ölçüsünde gelecek için umut verici bir tablo oluşacaktır.

Herkesin güvenli ve yaşam koşullarına uygun bir çevrede, aktif kent yaşamından kopmadan, sağlıklı bir şekilde yaşlanabilmesi için, disiplinlerarası çalışmalar ile yaşlanmanın bütün yönleriyle ortaya konularak, fiziki, manevi ihtiyaçlar, eksiklikler ve çözümler belirlenmeli, mimari engellerin fiziksel ve teknolojik olarak minimuma indirilmesi üzerinde çalışılmalı ve farkındalık

26 Tutal, O., "Yaşlılık, Yaşam Çevresi ve Evrensel Tasarım", *Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (ed. Velittin Kalınkara) Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, 2016, s. 489-507.

27 Yaşama Dair Vakfı (YADA Vakfı), *Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*, *age*.

oluşturulup yerel yönetimler ile işbirliği içerisinde uygulamaya geçilmelidir. İnsan mekân ve zaman döngüsünün etkileşimselliğini barındıran, tasarımın tüm boyutlarını kapsayan geniş bir anlayışla kurgulanacak modeller, geleceğe daha sağlıkla ve güvenle bakmamızı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akıncıtürk N. ve Keskil T., *Yaş/Lı Dostu Kentler ve Yaşlı Bireylerin Kent Yaşamına Aktif Katılımı*, Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2019, http://www.skb.gov.tr/yas-li-dostu-kentler-ve-yasli-bireylerin-kent-yasamina-aktif-katilimi-s31323k/ (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

Ashman, K. K. ve Grafton H. Hull, *Understanding Generalist Practice*, Chicago, Nelson Hall Publishers, 1999.

Cagney Kathleen A. ve Cornwell Erin York, "Place, Aging, and Health", *Future Directions for the Demography of Aging: Proceedings of a Workshop*, 2018.

Case, A., ve Deaton, A., "Rising morbidity and mortality in midlife among White non-Hispanic Americans in the 21st century", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, S. 112, 2015, s. 15078–15083.

Danış D. ve Adanalı Y. A., "Konuk Editörden", *Adalet ve Yaşlılık*, Beyond İstanbul, 2019.

Danış, Z., "Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı", *Aile ve Toplum*, C. 3, S. 9 Ocak-Şubat-Mart 2006.

Dönümcü Ş., "Dokunsan Kırılan Dokunmasan Kuruyan İnsanlar", *Yaşlılık Hikayeleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

Easterling K., "What does it take to stay home?, Exploring the Trends of Aging" *Place, Home Care Magazine*, 2018, https://www.homecaremag.com/june-2018/trends-aging-in-place (Erişim Tarihi: 19.05.2020)

Güner, Ö. C., Gözün, G., Hilwah, A. ve Gökçek, M., *Yaşlı Dostu Şehirler: Kavramsal Çerçeve ve Örneklerle Değerlendirmeler*, Güneş Kitabevleri, Ankara, 2013.

Hand, C.L., ve Howrey, B.T., "Associations among neighborhood characteristics, mobility limitation, and social participation in late life", *Journals of Gerontology: Series B*, 2017.

Jacobs, J., *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Vintage, 1961.

Karslı, D., *Yaşlılık ve Türkiye'de Yaşlı Sorunları*, Sağlık ve Sosyal Sigortalar Bakanlığı Hıfzısıhha Okulu Sosyal Hizmetler Bölümü Yayınları, Ankara, 1982.

Kavafis K., *Kavafis-Bütün Şiirleri*, çev. Herkül Millas ve Özdemir İnce, Varlık Yayınları, İstanbul, 1999.

Latham, K., Clarke, P., ve Pavela, G., "Social relationships, gender, and recovery from mobility limitation among older Americans". Journals of Gerontology, Series B: Psychological and Social Sciences, 70(5), 769–781, 2015.

Lawton, M. P., ve Nahemow, L., "Ecology and the aging process", C. Eisdorfer & M. P. Lawton (ed.), *The psychology of adult development and aging*, Washington, DC: American Psychological Association, 1973, s. 619–674.

Miley, K.K., O' Melia, M., Dubois, B.L.,*Generalist Social Work Practice–An Empowering Approach.* UK, Allyn and Bacon,1998.

Özer, M. ve Karabulut, Ö., "Yaşlılarda Yaşam Doyumu", Türk Geriatri Dergisi, Cilt.6, Sayı:2, ss.72-74, 2003.

Sampson, R.J., *Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect*, Chicago: University of Chicago Press, 2012.

Stokols D. ve Altmann I. (ed.), *Handbook of Environmental Psychology*, *Volume 1*, Wiley-Interscience Publication, New York, 1987.

Sürmen Ş., *Yaşlılar ve Yaşlılık üzerine dağınık notlar*, NüansArına Yayınları, İstanbul, 2000.

Tutal, O., "Yaşlılık, Yaşam Çevresi ve Evrensel Tasarım", *Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (ed. Velittin Kalınkara) Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, 2016, s. 489-507.

UN World Population Policies 2009, New York, 2010. https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/wpp.pdf (Erişim Tarihi: 19.05.2020)

Ünlü, A., "Ekolojik Adaptasyon, Yaşlılık ve Mimarlık", Sağlıklı Kentler Birliği Kadıköy Konferansı "Aktif Yaşlanma", 12-14 Ekim 2018, Kadıköy.

Wahl, H.-W., ve Weisman, J., "Environmental gerontology at the beginning of the new millennium: Reflections on its historical, empirical, and theoretical development", *The Gerontologist*, C. 43, 2003, s. 616–627.

Wahl, H.-W., ve Oswald, F., "Environmental perspectives on aging", D. Dannefer & C. Phillipson (ed.), *The SAGE handbook of social gerontology*, Londra: Sage, 2010, s. 111–124.

Wahl H. W., Iwarsson S., Oswald F., "Aging Well and the Environment: Toward an Integrative Model and Research Agenda for the Future", *The Gerontologist*, C. 52, S. 3, 2012, s. 306–316.

World Health Organisation (WHO) Housing and Health Guidelines, 2018. https://www.who.int/publications-detail/who-housing-and-health-guidelines (Erişim Tarihi: 19.05.2020)

Yaşama Dair Vakfı (YADA Vakfı), *Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*, Üsküdar, 2019.

Eşitsizliklerin Yeniden Tezahürü: Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlı Bireyler

MUTLU BİNARK

Toplumsal cinsiyet, yaş, etnik köken, din ve mezhep aidiyeti, kır/kentte yaşama durumu, toplumsal, ekonomik ve kültürel sermaye sahipliği temelli ayrımlar bireylerin gündelik yaşamda toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik olanaklara erişmesini, kamusal alana katılımını, özel alanda "fail" olarak eyleme pratiklerini etkilemekte. Medya ve yeni medya ekosistemine yönelik kullanım pratikleri de bu ayrımların görüldüğü bir alandır. Bu yazıda, varolan eşitsizliklerin yeni medya ekosistemi kullanım pratiklerinde yeniden tezahürü yaş temel alınarak tartışılacaktır.

Türkiye'de nüfusumuzun giderek yaşlandığı, üstelik yoksullaşarak yaşlandığı[1] göz önüne alınacak olursa, yeni medya ekosisteminde yaşlanan bireylerin kullanım pratiklerinin nasıl olduğunu bilmek önem arz etmektedir. Ayrıca, yaşlanma olgusu, nüfusun belli bir kesiminin yaş alması değildir. Yaşlanma olgusu, bireylerin tüm yaşam döngüleri boyunca toplumsal, kültürel ve ekonomik sermayelerinin ve birikimlerinin, emeklilik, sağlıklı yaşama vb. şekillerde somut olarak tahvil edilmesini de içerir. Bu tahvil bize tüm yaşam döngüsü boyunca yaşanagelen yapısal eşitsizliklerin ve ayrımların bir kere daha görünür olduğu alandır. Yaşlanma olgusu her birey tarafından farklı şekillerde tecrübe edilir. Kentli yaşlı bireyler ile kırsal alanda yaşayan bireylerin kamusal katılımları, toplumsal talepleri ve sağlık hizmetlerinden yararlanma istekleri her bir değişkene göre bir kere daha çeşitlenir. Buradan da yaşlanma olgusunun

1 Bu konuda bkz. Arun, Ö., "Türkiye'de Yaşlanma Çalışmaları: Dün, Bugün, Yarın", *Mediterranaen Journal of Humanities*, C. VIII, S. 2, 20188, s. 41-61; Şentürk, M., "Yaşlanmanın İtibarını İdrak Etmeliyiz", (Söyleşi), *Nihayet*, S. 64, 2020, 22-31.

homojen olmadığını, heterojen olduğunu kavrarız. Yaşlanma olgusu, yaşam döngüsü kavrayışı içinde, sosyolojik olarak bütünlüklü bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.[2]

İşte bu noktada, Türkiye'de makro ölçekte, yaşlı bireylerin medya ve yeni medya kullanım pratikleri üzerine ampirik bir araştırma olmadığını, küçük ölçekli nitel araştırmalar[3] ya da TUİK Hane Halkı Bilişim Araştırması verilerinin ikincil okuması ve karşılaştırmasını yapan değerlendirmeler[4] olduğunu anımsayalım. Türkiye'de yetişkinlerin dijital erişim olanaklarını kullanım becerisi ve kültürel sermaye açısından değerlendiren Babacan Taşdemir ve Derya Fındık'ın çalışması bu noktada mutlaka kuramsal kavramsal bakış açısı ile ayrıca zikredilmelidir.[5] Yukarıda sıraladığım sınırlı sayıdaki mikro ölçekli araştırmanın bulgularına dijital eşitsizliğin farklı görüngülerini serimledikleri için burada kısaca değinmek istiyorum. Demet Şentürk, anaakım iletişim paradigması çerçevesinde kullanımlar ve doyumlar yaklaşımını temel alarak gerçekleştirdiği "60 Yaş Üstü Bireylerin Sosyal Ağlarda Yer Alma Motivasyonları: Facebook Örneği" adlı araştırmasında,[6] yaşlı bireylerin Facebook'ta yer alma motivasyonlarını odak grup görüşmesi tekniğiyle incelemiş, yaşlı bireylerin Facebook'ta yer almalarının asli nedeninin bağlantıda kalma, diğer bir deyişle sosyalleşme gereksinimi olduğunu belirtmiştir. Facebook'un sosyal medya platformu olarak tercih edilme nedeniyse, katılımcılar tarafından 2011 yılından bu yana kullanılıyor olması, toplumumuzdaki yaygınlığıdır. Çalışma mikro ölçekte bir araştırma olsa da, burada önemli olan, yaşlı bireylerin yeni

2 Şentürk, 2020, *age*.

3 Burada bulguları kısaca ele alınacak bu araştırmalar için bkz. Şentürk, Ş. D., "60 Yaş Üstü Bireylerin Sosyal Ağlarda Yer Alma Motivasyonları: Facebook Örneği", *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 183-195; Tekedere, H., ve Arpacı, F., "Orta Yaş ve Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medyaya Yönelik Görüşleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2016, 377-392; Sütlüoğlu, T., "Orta yaş ve üzerindeki bireylerde dijital eşitsizliğin görünümleri: Erişim eşitsizlikleri ve kullanım farklılıkları", *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler, Yaş/lanma*, der. M. Fiğan, ve Y. Özdemir, Ankara: Alternatif Bilişim Derneği, 2020.; Fiğan, M. ve Cihangir, M., "Dijital Eşitsizliğin Etnik Yanı: Yaşlı Kürtlerin Teknoloji İle İlişkilenme Deneyimleri", *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler, Yaş/lanma*, der. M. Fiğan, ve Y. Özdemir, Ankara: Alternatif Bilişim Derneği, 2020.

4 Bkz. Baran Görgün, A., Koçak Kurt, Ş. ve Tekeli Serdar, E., "Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 45, 2017, 1-24; Arun, Ö. ve Elmas, Ç., "Türkiye'de Dijital Eşitsizliğin Toplumsal Kökenleri", *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler, Yaş/lanma*. Der. M. Fiğan ve Y. Özdemir. Ankara: Alternatif Bilişim Derneği. 2020.

5 Bu çalışma için bakınız: Taşdemir, B. ve Fındık, D., "Sayısal bölünmenin sosyoekonomik boyutu: Türkiye'de yetişkinlerin bilişim teknolojileri kullanım becerileri ve kültürel sermaye ilişkisi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 28, 2017, s. 39-59.

6 Şentürk, 2017, *age*.

medya ekosistemindeki diyetlerinin kısıtlılığını göstermesidir. Facebook'un kullanımının görece kolay olması ve ağın mimarisinin sosyal sermayenin siber uzamda yeniden dolaşıma sokulması üzerine kurulu olması nedeniyle, yaşlı bireyler bu ortamda geçmişten gelen sosyal birikimlerini kullanabilmektedir. İlkokul arkadaşını, askerlik arkadaşını, göç ettiği yerdeki arkadaşını, yurtdışındaki akrabalarını ve hemşerilerini ağda bulabilmektedir. Bir diğer araştırma ise, Hakan Tekedere ve Fatma Arpacı'nın "Orta Yaş ve Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medyaya Yönelik Görüşleri" başlıklı, Ankara'daki huzurevlerinde yaşayan ve Türkiye Emekliler Derneği üyesi olan 106 orta yaş ve yaşlı bireyle yaptıkları anketin bulgularına temellenmektedir.[7] Bu araştırmanın bulguları dikkatle okunduğunda, huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin gerek İnternet'e gerekse sosyal medyaya yönelik kullanım becerilerinin olmadığı ve sosyal medya platformu kullanan varsa da, bunun da Facebook ile sınırlı olduğu görülmüştür. Bu araştırma bizi dijital uçurum meselesine geri götürmektedir. Ankara gibi büyük kentteki bir huzurevinde yaşayan yaşlıların dahi cep telefonu sahiplik oranı %67,9 iken, sahip olmayanların oranı %32.1'dir. Araştırmaya katılan bireylerin %34.9'u sosyal medyada neler yapıldığını bildiğini belirtirken, %65.1 i ise herhangi bir şekilde bilgi sahibi değildir[8] Paul DiMaggio ve Eszter Hargittai dijital bölünmeden dijital eşitsizliğe beş farklı boyutun olduğunu iddia etmektedir[9]. İlk boyut teknik olanaklar (yazılım, donanım, bağlantı kalitesi); ikinci boyut kullanım özerkliği (erişim yeri, ortamın tercih edilen etkinlikler için kullanılma özgürlüğü); üçüncü boyut kullanım örüntüleri (İnternet kullanım türleri); dördüncü boyut sosyal destek ağları (bireyin kullanım anlamında yardım için başvurabileceği diğer insanların mevcudiyeti; kullanımı teşvik eden ağların büyüklüğü); beşinci boyut beceridir (kişinin belli bir ortamı etkili şekilde kullanabilme yeteneği). Birinci boyuttan sonuncu boyuta doğru gidildikçe, dijital erişim eşitsizliği, nitelik değiştirmektedir: birey İnternet'e, laptop veya tablete, akıllı telefona sahip olsa dahi, bu araçları ve ağ üzerinde hizmet veren platformları yetkin bir şekilde kullanma bilgi ve becerisine sahip olmayabilir. Tekedere ve Arpacı'nın araştırmasının bulguları hem dijital uçurum olarak kavramsallaştırılan erişim eşitsizliğine,[10] hem de

7 Tekedere ve Arpacı, 2016, *age.*

8 *Age*, 386.

9 DiMaggio, P. ve Hargittai, E., "From the 'digital divide'to 'digital inequality': Studying Internet use as penetration increases", Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies, Woodrow Wilson School, Princeton University, C. 4, S. 1, 2001.

10 Tekeredere ve Arpacı, *age.*

ikincil düzey eşitsizlik olarak kavramsallaştırılan kullanım becerisi eşitsizliğine[11] işaret eder. Tam da bu noktada, Mehmet Fiğan ve Murat Cihangir'in Ankara ve Eskişehir'de derinlemesine görüşme tekniğiyle 10 Kürt katılımcı ile yaptıkları "Dijital Eşitsizliğin Etnik Yanı: Yaşlı Kürtlerin Teknoloji İle İlişkilenme Deneyimleri" adlı saha araştırması önem kazanır.[12] Sınıf, etnisite ve dil ile toplumsal cinsiyet belirlenimi, iletişim teknolojilerinin gündelik yaşamın içine dahil olmasını etkilemektedir. Ayrıca katılımcıların kullanım becerisi de hangi iletişim aracının "ihtiyaç" olduğunu belirlemede tayin edicidir. Fiğan ve Cihangir'in araştırması bize ikincil düzey eşitsizliğin, bir kez daha sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet kesişimselliğinde yeniden tezahür ettiğini gösterir. Tuba Sütlüoğlu'nun, Eskişehir'e bağlı Odunpazarı ilçesinde düşük gelir ve statü grubunun özelliklerini yansıtan üç mahallesinde gerçekleştirdiği, yaşları 14-80 arasında değişen 415 kişiyi kapsayan anket ile 45 yaş ve üzerindeki 6 kişiyi içeren yarı-yapılandırılmış görüşmelere temellenen araştırması ise, toplumsal cinsiyet, ekonomik ve kültürel sermaye sahipliğinin yeni iletişim teknolojilerine gereksinim duyma ve kullanım becerisini olumlu veya olumsuz şekillerde etkilemedeki rolünü somut bir şekilde ortaya koyar.[13] Yaşlı bireylerin, sosyal medya dendiğinde medya diyetleri WhatsApp ve Facebook'dan oluşmakta, akıllı telefonu sınırlı beceriyle kullanmakta, İnternet denildiğinde bu platformlar anlaşılmaktadır. Sütlüoğlu, araştırmasının sonunda çok önemli bir noktaya vurgu yapar, yeni iletişim teknolojilerini kullanma becerisini geliştirmede ve yahut öğrenme konusunda yaşlı bireylerde habituslarının bir uzantısı olarak varolan teknofobi ve kaygı. Yoksulluk, eğitim düzeyinin yetersizliği yaşlanmadan ziyade yeni iletişim araçlarının kullanımı konusunda varolan eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Bu dört araştırma, özgün saha verisi içerdiği, dijital becerileri tartışırken yaş'ı, toplumsal cinsiyet, sınıf, eğitim düzeyi ve dil becerisiyle ele aldığı için kayda değerdir. Bu araştırmaların bulguları yaşlanma ve dijital eşitsizlik olgusunun çok katmanlı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel belirleyenle kesiştiğini göstermektedir.

11 İkincil düzey eşitsizlik için bkz. Hargittai, E., "Second-level digital divide: differences in people's online skills", *First Monday*, C. 7, S. 4, 2002, https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/942/864; Hargittai, E. ve Dobransky, K., "Old dogs, new clicks: Digital inequality in skills and uses among older adults", *Canadian Journal of Communication*, C. 42, S. 2, 2017, s. 195-212; Hargittai, E., Piper, A. M., Morris, M. R., "From internet access to internet skills: digital inequality among older adults", *Universal Access in the Information Society*, C. 18, S. 4, 2019, s. 881-890.

12 Fiğan ve Cihangir, *age.*

13 Sütlüoğlu, *age.*

Pandemi Günlerinde Dijital Eşitsizlikler ve Yoksunluklar

Yazının bundan sonraki kısmında, Covid-19 ya da SARS-Cov-2 nedeniyle küresel ölçekte yaşanan pandemi sürecinde dünyada yaşlı nüfusun özellikle etkilenmesi, Türkiye özelinde de 65+ bireylerin sokağa çıkmalarının da yasaklanması[14] sonucunda varolan eşitsizliklerin yeniden tezahürünü tartışmak için, yeni medya ortamlarında yeni medya ekosistemi kullanım pratiklerine ilişkin yaptığım gözlemlere ve kişisel tecrübeme yer vermek istiyorum. Yeni tip koronavirüs kısa sürede tüm dünyada, coğrafi sınırlar ve sınıfsal köken gibi belirlenimlere bakmaksızın yayıldı. Özellikle, nüfusu yaşlı ülkelerde virüse yakalanmanın yaşlı ve kronik bazı hastalıklara sahip bireylerde ölümle sonuçlanması üzerine, yaşlı bireyler korumacı bir bakış ile yaş ayrımcılığının hedefi haline geldiler. Türkiye'de de geleneksel medyada ve sosyal medya platformlarında yaşlıların sokağa çıkması onları bir yandan günah keçisi konumuna yerleştirirken bir yandan da alayla ve küçük gören bir söylemle konu edildi. Yaşlı bireyleri hedef alan bu hakir görücü söylemin, sıradan sosyal medya kullanıcıları tarafından üretilmesi, yaş ayrımcılığının toplumumuzda ne kadar derinlerde köklendiğini gösterdi. Şentürk, "Bugün yaşlılara söylenilenlerin yarın farklı yaş gruplarına söylenmeyeceğini düşünüyoruz. Aslında toplumsal hayattaki bu tavırlar birbiriyle ilişkili. Ayrıca yasağa rağmen parklarda ve banklarda oturan yaşlıların neden bütün uyarılara rağmen oraya çıktıklarını anlamaya dönük sorular sormuyoruz. Yaptığımız yaşlılara yönelik dışlayıcı ve ayrıştırıcı söylemi ve uygulamayı yeniden üretmek" [15] diyor haklı bir şekilde. Toplumsal kapsayıcı bir bakış açısı ile yaş gruplarının birbirlerinin deneyimlerini paylaşacakları, dayanışacakları politikaların eksikliği pandemi sürecinde iyice ortaya serildi.

Pandemi sürecinde, özellikle yaşlı bireylerin dünyanın neresinde olursa olsun hem dijital olanaklara yeterli düzeyde sahip olamadıkları hem ikincil düzey eşitsizliği tecrübe ettikleri, yayınlanan az sayıdaki yaşam öyküsü haberinde gündeme getirildi. *The Washington Post* gazetesi, ABD'nin Indiana eyaletindeki ilk Covid-19 vakası olarak kayda geçen Roberta *"Birdie"* Shelton'ın vefatının ardından, yaşam arkadaşı Tony Sizemore ile bir röportaja yer vermişti. Röportajda konumuz açısından dikkat çeken husus, Sizemore'un sevgilisine veda edebilmek için çevrimiçi bir ortam ile iletişim, etkileşim olanağı sağlayacak araca (İnternet, akıllı telefon vb.) sahip olmaması ve sevgilisinin eski Android

14 https://tr.euronews.com/2020/05/10/turkiye-de-65-yas-ustu-icin-sokaga-c-kma-k-s-tlamas-na-verilen-4-saatlik-ara-baslad. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

15 Şentürk, 2020, *age*, 30-31.

telefonunu kullanma becerisi ile donanmamış olduğuydu.[16] Veda için, Sizemore, sevgilisinin eski telefonlarından birini bulur, fakat şifresi olmadığı için açamaz; bu sefer Sizemore görüntülü konuşma uygulamasını kendi eski Android'inde çalıştırmayı dener. Ancak, görüntülü konuşmanın gerçekleşebilmesi için telefonun şarjının en az %50 olması gerekmektedir. Sizemore'un sahip olduğu eski telefonun şarjıysa ancak kapanırsa %50'ye ulaşabilmektedir. Sınıf ve yoksunluk olgusu, dijital teknolojilerin gitgide artan hızda yenilenmesi ve güncellenmesi ve yeni kullanım becerileriyle donanma zorunluluğunu, en yaşamsal anda olumsuz etkilemektedir. Bir diğer yaşam öyküsü haberiyse, Hong Kong'dan. Fiona Sun, *South China Morning Post* için, üç kez kanser tedavisi görmüş 70 yaşındaki Lam Man-hing ile 74 yaşındaki ve Alzheimer rahatsızlığı giderek ilerleyen eşi Tang Siu-man'un pandemi günlerindeki bakımını nasıl sağladığı ve gelecek kaygısına ilişkin röportaj yaptı.[17] Tang'a hastalık teşhisi sekiz yıl önce konulmuş ancak durumu son üç yılda giderek kötüleşmiş. Lam, evden dışarı çıktığında kaybolan eşinin adının ve adresinin yazılı olduğu bir kartın yanı sıra hareketlerini takip edebileceği mobil bir uygulama taşımasını sağlamak zorunda kalmış. Tang, şimdi ne çocuklarının adını ne de kendi adını anımsamıyor. Pandeminin yükselişte olduğu günlerde, dışarı çıkmak tehlikeli olduğu için Hong Konglu çift evde zaman geçirmiş; Lam, eşiyle fotoğraf albümlerine bakmış, resim çizmiş, el ve bilek egzersizi yaptırmış. Durum biraz daha rahatlayınca, mahallede yürüyüşe çıkıp, Tang'ın elini bırakmadan birlikte yürümüşler. Hong Kong Alzheimer Hastalığı Derneği Başkanı Dai, demans hastalarının beyin sağlığı için düzenli eğitim ve tedavinin önemli olduğunu belirtirken pandemi sürecinde "Bu faaliyetlerin aylarca askıya alınması, koşullarının bozulmasına neden oldu" diyor. Geriatrik tıp uzmanı Dr. David Dai Lok-kwan da birçok demans hastasının pandemiden olumsuz etkilendiğini çünkü maske kullanımı veya maskenin nasıl takılacağı gibi bilgiler de dahil olmak üzere kendilerini nasıl koruyacaklarına dair bir farkındalıkları olmadığını söylüyor. Bu noktada, yaşlılığın tekilleşmesi ve birtakım fiziksel ve nörolojik

16 *The Washington Post'un* haberi için bkz. Kandemir, B., "Dijital Eşitsizliklerle Yüzleşme Vakti: Pandemi Günlerinde Yeni Medya ve İnternet", https://yenimedya.wordpress.com/2020/04/08/dijital-esitsizliklerle-yuzlesme-vakti-pandemi-gunlerinde-yeni-medya-ve-internet/. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

17 Sun, F. "'I don't mind if she doesn't know me,' says 70-year-old Hong Kong man caring for wife with dementia", *South China Morning Post*, https://www.scmp.com/news/hong-kong/health-environment/article/3083624/i-dont-mind-if-she-doesnt-know-me-says-70-year. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

rahatsızlıklar nedeniyle bakım gereksiniminin ortaya çıkması olguları göz önüne alındığında,[18] evlerinde yalnız yaşayan veya kendileri gibi yaşlı olan eşleriyle kalan demans hastalarının ve onlara gündelik yaşamlarında eşlik edenlerin yaşam koşullarının oldukça ağırlaştığını belirtelim. Salgın sürecinde yaşlı bireylerin çevrimiçi ortamlardan gelişmelere ilişkin doğru ve nitelikli enformasyon alma, e-devlet, çevrimiçi alışveriş vb. hizmetlerden yararlanma konusunda sorun yaşadıklarını, ikincil düzey eşitsizlik olgusunu göz önüne alarak söyleyebiliriz. Yukarıda bahsettiğim sınırlı sayıda araştırmalara koşut bir şekilde, Türkiye'de de telefon veya akıllı telefon sahipliğinin, yaşlı bireylerde yeni medya okuryazarlığı becerisi ile koşut bir artış göstermediği kanısındayım. Bugünün *baby boomers* kuşağının 65 ve üstü yaş döngüsüne geçmeleriyle, bu beceriler hiç kuşkusuz görece artabilir. Ancak, *baby boomers* kuşağının dahi kendi içinde ayrımlar yaşadığı göz önüne alınırsa, yeni iletişim teknolojileri, sosyal medya platformları kullanımı, olanaklar ve riskler hakkında sürekli bir öğrenme ve tecrübe etme sürecinin gerekliliği aşikârdır.

Sonuç: Teknolojileri Kullanma Becerisi Yaşla İlgili Bir Mesele Değil!

Yazımı yaşlı bireylerin dijital eşitsizlik olgusunun edilgen kurbanları olarak sunarak bitirmek istemiyorum. Geçen gün okuduğum "Yeni Nesil Yaşlılar" adlı bir yazı, yaşlı bireylerin gündelik yaşam içerisinde kendilerine biçilen toplumsal, kültürel ve ekonomik rollerin ötesinde aktif özne olduklarını/olabildiklerini olumlu örneklerle aktarıyordu.[19] Antropolog Lena Vögele'nin 70 üstü yaşlı bireylerin WhatsApp kullanımı deneyimini ele aldığı *Connected* adlı araştırma videosu da[20] olumlu örnekleri göstermesi açısından oldukça heyecan ve umut verici oldu. 84 yaşındaki Elfriede Grunow-Osswald bir zamanlar Daimler'de bölüm başkanı olarak çalışmış ve şirketin uluslararasılaşmasıyla ilgilenmiş. 1995 yılında emekli olduktan sonra, tarih ve siyaset bilimi okumuş. Şimdi doktora tezini yazıyor ve "Tüm hafızam bu küçük cihazda!" diyor akıllı telefon için. Görüşmeye katılan 78 yaşındaki Karin Jankowiak çok yakın bir tarihte akıllı telefon edinmiş. WhatsApp kullanırken en sevdiği şey emoji (duygu imgesi) kullanmak. Jankowiak'ın el becerisi sadece mesaj yazmakla sınırlı değil, pandemi günlerinde ihtiyacı olanlar için maskeleri dikiyor. WhatsApp

18 Bkz. Şentürk, Ü., *Yaşlanma Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*, Bursa: Dora, 2018.

19 Karakaya, B., "Yeni Nesil Yaşlılar". *Nihayet*, S. No:64, 2020, 48-53.

20 Bu araştırma videosundan haberdar olmamı sağlayan Doç. Dr. Aslı Telli Aydemir'e teşekkür ederim. Lena Vögele'nin araştırma videosu için: https://vimeo.com/414442336. Erişim tarihi: 11 Mayıs 2020.

üzerinden sosyal çevresi ile etkileşimi canlı ve sürdürülebilir kılmaktan mutlu!. Jankowiak'ın deneyimi bana, anneme kullanılmış bir İphone4'te text mesajdan LINE[21] kurarak, görüntülü konuşmayı, ses ve video iletisini okuma, yanıt vermeyi öğrettiğim günleri anımsattı. Anneme özel bir e-posta hesabı açarak, akraba ve tanıdıklarla e-posta ile nasıl iletişim kuracağını göstermiş, denemeler yapmıştık. Uzaktaki akrabaları ile FaceTime üzerinden görüntülü konuşmaya kardeşimle bağlantı kurarak hazırlanmıştık. Fotoğraf çekip e-postaya ekleme ve LINE'dan paylaşma alıştırmalarını birlikte yapmıştık. Güney Kore'deki saha çalışmam boyunca LINE, uzağı yakın kıldı annem ve benim için. Pandemi günlerinde, ailemin evden yapıp ettiklerini LINE ile paylaştı, dışarı çıkmalarına izin verildiği gün bahçede açan çiçekleri fotoğraflayıp iletti. Sanırım, annemin de LINE'da en sevdiği şey emoji kullanımıydı. Akıllı telefon kullanım becerisi, Vögele'nin katılımcılarından birinin işaret ettiği gibi, yaşla ilgili değil; bireysel koşullar ve sahip olunan her türlü sermaye birikimiyle ilgili.

Dijital eşitsizlikler, mevcut her türlü eşitsizliğin yeni bir tezahürü. Bunun aşılması için yapılması gereken sadece olmayanları veya eksikleri, yetersizlikleri saymak, listelemek değil kanımca. Çünkü bu söylem ve pratikler de yaşlı bireyleri yine aciz, muhtaç ve bağımlı, edilgen konumda tanımlar. Toplumda yaşlanma deneyiminin beraberinde getirdiği güçlü yönleri ve olumlu örnekleri görünür kılmak ve yaygınlaştırmak, bunun için de sivil toplum, üniversite ve kamu ile medya-yeni medya ekosistemlerinin işbirliğini geliştirmek, dijital eşitsizliğinin farklı boyutlarını daha yaygın ve yatay bir zeminde çözümleyebilmek için gerekli bir başlangıç. Alan Duben'in de belirttiği gibi, yaşlı bireylerin sosyalleşmesinde ve toplumsal katılımlarının güçlenmesinde teknolojinin olumlu rolü yadsınamaz.[22] Ancak, Duben gerek gerontoteknolojilerin gerekse platformların kullanıcıyı veriye indirgeyerek değer dönüştüren mantığı karşısında temkinlidir. Bu noktada sosyal medya platformlarında bireyin kişisel verilerinin güvenliği başta olmak üzere, çeşitli güvenlik ve mahremiyet tedbirleri konuları gündeme gelir. Yaşlı bireylerin de, platform kapitalizmi ve ekonomisinin verileştirme ve veri sömürgeciliğinin üzerinde işlediğini bilmesi,[23] bu

21 Ücretsiz mobil iletişim sağlayan, Kore firması Naver'in sahip olduğu, Uzak Doğu'da, özellikle Japonya'da yaygın olarak kullanılan sosyal medya platformu. Uygulama için bkz. https://line.me/tr/, erişim tarihi: 11 Mayıs 2020.

22 Duben, A., "Toplum ve Aile Odağında Yaşlanma ve Yaşlılık", (Söyleşi) *beyond.istanbul:mekanda adalet ve yaşlılık*, S. 5, 2019, s. 19.

23 Bu konuda güncel tartışma için bkz. Couldry, N. ve Mejias, U.A., *The costs of connection : how data is colonizing human life and appropriating it for Capitalism*. Standford: Standford University Press, 2019.

bilgi ve donanımla sosyal medya ortamlarını kullanması gereklidir. Örneğin, torunlarıyla ya da uzaktaki akrabalarıyla FaceTime, WhatsApp'ta, LINE'da, KakaoTalk'ta, Skype'ta görüşme yapan, mesaj paylaşan birisinin yeni medya şirketinin verisi haline geldiğini, gönüllü veri ürettiğini, akıllı telefonunda yer alan bazı kişisel bilgilerini (adres defteri, albümleri, konum bilgisi vb.) ücretsiz kullandığı uygulamalar ile paylaştığını bilmesinde fayda vardır. Yeni medya ortamları üzerinde sosyalleşmek ve etkileşim içinde olmak, ürettikleri içerikleri paylaşmak yaşlı bireyleri, yaşamın içinde tutarken, değerli kılar. Toplumsal, kültürel ve siyasal önyargılarda ve etiketlemelerde yaşlanmaya atfedilen edilgenlik ve bağımlılığın aksine, yaşlı bireyler etken özne/fail olduklarını deneyimlerler. O nedenle, bu tür sosyal medya ortamlarını ve uygulamalarını olanaklar ve riskler ile birlikte bütüncül bir bakış ile kullanmaya teşvik ederken, kullanım becerisinin ve niteliğinin geliştirilmesi kapsayıcı kamu politikasının gereği olarak ortaya çıkar.

Kaynakça

Arun, Ö. ve Elmas, Ç., "Türkiye'de Dijital Eşitsizliğin Toplumsal Kökenleri", *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler, Yaşlanma*, der. M. Fiğan ve Y. Özdemir, Ankara: Alternatif Bilişim Derneği. 2020.

Arun, Ö., "Türkiye'de Yaşlanma Çalışmaları: Dün, Bugün, Yarın", *Mediterranaen Journal of Humanities*, C. VIII, S. 2, 2018, s. 41-61.

Baran Görgün, A., Koçak Kurt, Ş. ve Tekeli Serdar, E., "Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma" *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 45, 2017, s. 1-24.

Couldry, N. ve Mejias, U.A., *The costs of connection : how data is colonizing human life and appropriating it for Capitalism*. Standford: Standford University Press, 2019.

DiMaggio, P., Hargittai, E., "From the 'digital divide'to 'digital inequality': Studying Internet use as penetration increases", Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies, Woodrow Wilson School, Princeton University, C. 4, S. 1, 2001.

Duben, A., "Toplum ve Aile Odağında Yaşlanma ve Yaşlılık", (Söyleşi), *beyond.istanbul:mekanda adalet ve yaşlılık*, S. 5, 2019, s. 9-21.

Fiğan, M. ve Cihangir, M., "Dijital Eşitsizliğin Etnik Yanı: Yaşlı Kürtlerin Teknoloji İle İlişkilenme Deneyimleri", *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler, Yaşlanma*, der. M. Fiğan ve Y.Özdemir, Ankara: Alternatif Bilişim Derneği, 2020.

Hargittai, E., "Second-level digital divide: differences in people's online skills", *First Monday*, C. 7, S. 4, 2002, https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/942/864. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

Hargittai, E. ve Dobransky, K., "Old dogs, new clicks: Digital inequality in skills and uses among older adults", *Canadian Journal of Communication*, C. 42, S. 2, 2017, s. 195-212.

Hargittai, E., Piper, A. M. ve Morris, M. R., "From internet access to internet skills: digital inequality among older adults", *Universal Access in the Information Society*, C. 18, S. 4, 2019, s. 881-890.

Kandemir, B., "Dijital Eşitsizliklerle Yüzleşme Vakti: Pandemi Günlerinde Yeni Medya ve İnternet", https://yenimedya.wordpress.com/2020/04/08/dijital-esitsizliklerle-yuzlesme-vakti-pandemi-gunlerinde-yeni-medya-ve-internet/.Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

Karakaya, B., "Yeni Nesil Yaşlılar", *Nihayet*, S. 64, 2020, s. 48-53.

Sun, F. "'I don't mind if she doesn't know me,' says 70-year-old Hong Kong man caring for wife with dementia", *South China Morning Post*,
https://www.scmp.com/news/hong-kong/health-environment/article/3083624/i-dont-mind-if-she-doesnt-know-me-says-70-year. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

Sütlüoğlu, T., "Orta yaş ve üzerindeki bireylerde dijital eşitsizliğin görünümleri: Erişim eşitsizlikleri ve kullanım farklılıkları", *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler, Yaşlanma*, der. M. Fiğan ve Y.Özdemir, Ankara: Alternatif Bilişim Derneği. 2020.

Şentürk, M., "Yaşlanmanın İtibarını İdrak Etmeliyiz", (Söyleşi), *Nihayet*, S. 64, 2020, s. 22-31.

Şentürk, Ş. D., "60 Yaş Üstü Bireylerin Sosyal Ağlarda Yer Alma Motivasyonları: Facebook Örneği", *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 1(2), 2017, s. 183-195.

Şentürk, Ü.,*Yaşlanma Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*, Bursa: Dora, 2018.

Taşdemir, B. ve Fındık, D., "Sayısal bölünmenin sosyoekonomik boyutu: Türkiye'de yetişkinlerin bilişim teknolojileri kullanım becerileri ve kültürel sermaye ilişkisi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 28, 2017, s. 39-59.

Tekedere, H. ve Arpacı, F., "Orta Yaş ve Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medyaya Yönelik Görüşleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2016, s. 377-392.

Vögele, L. *Connected*, https://vimeo.com/414442336. Erişim tarihi: 11 Mayıs 2020.

Yazarlar Hakkında

Necmiye Alpay: (d. 23 Kasım 1946, Sındırgı, Balıkesir) Mülkiyeli (1969). Doktora derecesini uluslararası iktisat alanında Paris-Nanterre Üniversitesi'nden aldı (1978). Kısa süreli öğretim üyelikleri dışında, çevirmen, dil danışmanı ve yazar olarak çalıştı.

Özgür Arun: 1977 yılında Anadolu'da bir köyde doğmuş ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) yüksek öğrenimini tamamlamıştır. 2001 yılında ODTÜ'den mezun olduktan sonra Berlin'e yerleşmiş ve 2002 yılının sonuna kadar araştırmalarına burada devam etmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra, 2004 ve 2011 yılları arasında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2011 yılında, Akdeniz Üniversitesi Gerontoloji Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak araştırmalarına başlayan Arun, 2013 ile 2016 yılları arasında Gerontoloji Bölüm Başkanlığını yürütmüştür. 2014 yılında Akdeniz Üniversitesi "Bilim, Hizmet, Teşvik" ödülleri kapsamında, sosyal bilimler alanında ödül alan Arun, 2017 yılında ise *Association for Gerontology in Higher Education* (AGHE) tarafından yüksek öğrenimde etkileyici ve yenilikçi çalışmalar yapan ve üstün liderlik sergileyen bilim insanlarına verilen *Rising Star* ödülüne layık görülmüştür. Yüksek öğrenim, gençlik ve işsizlik, kırsal kalkınma, gelir ve refah, çocuk işgücü ve engellilik konularında araştırmalar gerçekleştiren Arun'un güncel çalışmaları ve yazıları, yaşlanma, kuşaklar arası ilişkiler, kültür, sınıf ve beğeniler üzerinedir. Arun, yaşlanma ve yaşlılık yazınında öncü konumda olan *The Gerontologist* dergisinin editörler kurulu üyesidir.

Mutlu Binark: 1989 yılında Ankara Üniversitesi B.Y.Y.O. RTS. Bölümünden mezun oldu. Lisansüstü çalışmalarını Ankara Üniversitesi S.B.E'de tamamladı. 1999 yılında "İletişim Bilimleri" alanında doktora derecesi, 2003 yılında "İletişim Bilimleri" doçenti ünvanını aldı. Tokyo Üniversitesi'nde doktora saha çalışması için Japon Hükümeti bursuyla, Aarhus Üniversitesi ve Odense Üniversitesi'nde ise Danimarka Hükümeti ve TUBA bursuyla doktora sonrası çalışmalarda bulundu. 2007-2014 yılları arasında Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Halen Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Bilişim ve Enformasyon Teknoloji Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. Alternatif Bilişim Derneği'nin üyelerindendir. 2017 Temmuz ayından

bu yana Moment Dergi'nin Editörlüğünü yürütmektedir. 2018 yılında Busan University of Foreign Studies'de (Busan, Güney Kore) Kore hükümetinin yaratıcı endüstri ve kültür politikaları üzerine 6 ay süre ile araştırma amaçlı konuk araştırmacı olarak bulundu. 2020 yılında Unesco Türkiye Milli Komisyonu İletişim İhtisas Komisyonu'nun üyeliğine seçildi. Çalışma alanlarını iletişim kuramları, iletişim sosyolojisi, eleştirel medya okuryazarlığı, yeni iletişim teknolojileri/yeni medya, kültür politikaları ve yaratıcı endüstriler oluşturmaktadır. www.yenimedya.wordpress.com ve www.dijitaloyunkulturu.wordpress.com bloglarının yazarıdır.

François Dastur: Birkaç üniversitenin onursal profesörü, felsefeci. Alman düşüncesi ve fenomenoloji konularında uzman olan Dastur Husserl, Heidegger ve Merleau-Ponty (*Chair et langage. Essais sur Merleau-Ponty* [Encre Marine, yeni baskı, 2016]) üstüne birçok kitap yayımlamıştır. Bu yazarlardan hareketle, zamanı ve ölümü, aynı zamanda Batı düşüncesiyle Doğu düşüncesinin ilişkilerini (*Figures du néant et de la négation entre Orient et Occident*, Encre Marine, 2018) sorgulamıştır.

Alan Duben: Tarih ve sosyal bilimler konusundaki lisans öğrenimini 1964'te New York Eyalet Üniversitesi, Binghamton'da tamamladı. Chicago Üniversitesi'nde sosyal antropoloji dalında yüksek lisans (1968) ve doktora derecesi (1973) aldı. Önce New York Üniversitesi'nde (1972-1976), daha sonra da Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde (1976-1990) ve Hunter Koleji, New York Şehir Üniversitesi'nde (1991-1999) öğretim üyesi ve araştırmacı olarak görev yaptı. Ford Foundation, the National Institute of Mental Health, Population Council, National Science Foundation, Rockefeller Foundation, Wenner-Gren Foundation, the American Philosophical Society ve Bilgi Üniversitesi Araştırma Fonu başta olmak üzere çok sayıda burs ve araştırma bursu aldı. 1999'dan beri İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. Araştırma konuları: aile tarihi, yaşlanma, nesillerarası ilişkiler, Türkiye'de sosyal politikalar ve Polonya'da tarihsel bellek. Çok sayıda makale ve kitap yayımladı. Kitaplarından bazıları: *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility 1880-1940* (Cambridge University Press, 1991) *Kent, Aile Tarih* (İletişim Yayınları, 2002), ve *Yaşlanma ve Yaşlılık* (Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018).

Toros Güneş Esgün (d. 1985, Ankara). 2007 yılında Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünden mezun oldu ve aynı bölümden 2010 yılında "Carl Schmitt ve Siyasal Kuramların Antropolojik Temelleri" üzerine yazdığı tezle yüksek lisans derecesini aldı. Doktora öğrenimi sırasında 2011 yılında İsviçre Hükümet Bursuyla Basel Üniversitesi'nin "İnsan Yaşamı/Otonom Yaşam" başlık projesinde misafir araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürdü. Halen Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yaptığı Hacettepe Üniversitesi Felsefe bölümünden "Otoriteden Otonomiye: Yasa ve Özgürlük" başlıklı teziyle 2016 yılında doktora derecesini alan Esgün'ün temel çalışma alanları olan eleştirel teori, siyaset felsefesi, hukuk felsefesi ve edebiyat eleştirisi konularında yayımlanmış yazıları ile Almancadan yaptığı çevirileri bulunmaktadır. Esgün aynı zamanda ViraVerita'nın kurucularından ve yayın kurulu üyelerindendir.

Ayşe Günaysu: 1953 yılında doğdu. T.E.D. Ankara Koleji ve Hacettepe İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Çeşitli devlet kurumları ama daha çok özel sektörde çalıştı. Bir dönem serbest metin yazarlığı ve çevirmenlik, kitap editörlüğü yaptı. 2005-2013 yılları arasında *Özgür Gündem*'de haftalık köşe yazıları yazdı. Yazıları çeşitli başka mecralarda da yayınlandı. Özgür Üniversite yayınlarına katkıda bulundu. 1990 yılından itibaren İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi'nde üye. 1994'den bu yana Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon üyesi. Birkaç dönem yönetim kurulu üyesi olarak görev yaptı.

Bella Habip: Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da Grenoble Üniversitesi'nde Psikoloji lisansı ve Klinik Psikoloji yüksek lisansını tamamlamıştır. Eğitim psikanalisti ve süpervizörüdür. Paris Psikanaliz Cemiyeti (SPP) üyesi ve Uluslararası Psikanaliz Birliği (IPA) üyesidir.
İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma Geliştirme Derneği (Psike İstanbul) kurucu üyesi ve ilk başkanıdır. *Uluslararası Psikanaliz Dergisi*'nin (*The International Journal of Psychoanalysis*) Avrupa Yayın Kurulu'nun eski üyesi, aynı derginin Sel Yayınlarından yayımlanan *Yıllığı*'nın 2009-2013 yılları arasında Türkiye ilk editörü ve 2013 yılı itibariyle yayın kurulu üyesidir. *Psikanalizin İçinden* (YKY, 2007) ve *Kuram ile Klinik Buluşunca* (YKY, 2012), Kültür ve Psikanaliz (YKY, 2019) isimli üç kitabı vardır. İthaki Yayınları Psikanaliz Gündemi dizisinden yayımlanan *Bensizbiz* (2002, derleme), *Kadınlık, Yeniden* (2003, derleme) ve *Neden Psikanaliz?* (2003, R. Perron), *Çocukluk Çağının Sıcağında* (2010, Florence Guignard) adlı kitapların ve Melanie Klein'dan çevrilen *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*'ın (2008, Kanat Yayınları) editörüdür. 1996 yılından beri *Cogito, Defter, Tarih ve Toplum, Doğu-Batı, İstanbul Art News Edebiyat* gibi dergilerde yayımlanmış makale ve söyleşileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, *Psike İstanbul Psikanaliz Kitaplığı* dizisinden yayımlanan derleme kitaplarda sözlü bildirileri, *Cinsiyetli Olmak* (YKY, 2007), *Freud Konuşmaları* (YKY, 2008) ve *Narsisizm ve Yaratıcılık* (YKY, 2017) adlı derleme kitaplarda makaleleri yer almaktadır.

Göksenin İnalhan: Lisans ve yüksek lisans derecelerini İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünde tamamladı. İngiltere'de Reading Üniversitesi "Urban Studies, Construction Management" bölümünden ise 2006'da doktora derecesini aldı. İngiltere'deki eğitimi boyunca Reading Üniversitesi, "Inclusive Environments" Master Programında asistanlık yaptı. 1998 yılından beri İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Mimari tasarımda çevresel psikoloji, erişebilirlik, herkes için tasarım, yaşlı ve engelliler için çevre tasarımı, çalışma mekânlarında kullanım sonrası değerlendirme, konu alanlarında araştırmalar yapmakta ve makaleler üretmektedir.

Eren Keskin: Türkiye'de faaliyet gösteren Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu'nun kurucusu, İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) başkan yardımcısı ve eski İstanbul şubesi başkanı, avukat.2004 Aachen Barış Ödülü, 2005 Theodor Haecker Politik Cesaret ve Dürüstlük Ödülü, 2017 Uluslararası Hrant Dink Ödülü sahibidir.

Lynne Segal: Sydney Üniversitesi'nde psikoloji doktorası yaptıktan sonra 1970'te Londra'ya taşındı. *Feminist Review* dergisinin yayın kurulu üyesi, Ulusal Sosyalist Dernek'in kurucu üyesi. Birkbeck College, Psychosocial Studies departmanında psikoloji ve toplumsal cinsiyet çalışmaları profesörü. Kitaplarından bazıları: *Is The Future Female? Troubled Thoughts On Contemporary Feminism* (*Gelecek Kadın mı?*, çev. Suğra Öncü, AFA Y. 1990); Sheila Rowbotham ve Hilary Wainwright ile birlikte yazdığı Beyond The Fragments: Feminism and the Making of Socialism (Feminizm, Sosyalizm ve Eylemde Birlik, çev: E. Ç. Özgül, İletişim Y., 1984), *Out of Time*: *The Pleasures and Perils of Aging* (Verso, 2014); *Making Trouble: Life and Politics* (Verso, 2017); *Radical Happiness*: Moments of Collective Joy (Verso, 2018).

Merve Tunçer: Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde sosyoloji lisansını tamamladı. 2017 yılında yüksek lisans eğitimini İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yaşlı dostu kentler ve kent hakkı üzerine yazdığı tezle bitirdi. Halen İsveç'te göç ve yaşlanma üzerine doktora çalışmalarına devam ediyor.

François Villa: Fransa Psikanaliz Derneği başkan yardımcısı, psikanalist. Paris 7 Denis Diderot Üniversitesinde psikoloji ve psikopatoloji profesörü ve Psikanaliz ve Tıp Araştırma Merkezi üyesidir. Çok sayıda makale ve kitabı yayımlanan yazarın Yaşlılığın Gücü adlı kitabı Bağlam Yayınları tarafından yayımlanmıştır: Villa, François, *Yaşlılığın Gücü*, çev. İrem Göksu Yedek, Sarp Tuna, Bağlam, 2018.

Gülçin Con Wright: 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji bölümünden lisans derecesini, 2013 yılında da Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji bölümünden yüksek lisans derecesini aldı. ABD'deki Purdue Üniversitesi'nde Fulbright Doktora bursiyeri olarak Sosyoloji ve Gerontoloji Çift doktorasını 2018 yılında tamamlayıp Türkiye'ye döndü. Ocak 2020'den itibaren TED Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev almaktadır. İlgi alanları arasında aile sosyolojisi, yaşlanma sosyolojisi, ve toplumsal cinsiyet yer almaktadır. Doktora tezinde de ele aldığı, hayatın ilerleyen dönemlerindeki kuşaklararası ilişkiler ve bakım süreçlerinin toplumsal cinsiyet dinamiklerini Türk ve Amerikan ailelerinde incelemeye devam etmektedir.

Fisun Yalçınkaya: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2010 yılında mezun oldu. 2009-2019 yılları arasında Sabah ve Milliyet gazetelerinin kültür sanat servislerinde muhabir ve editör olarak çalıştı ve *Milliyet Sanat* dergisi için plastik sanatlar editörlüğünü üstlendi. Kültür sanat alanındaki yazıları aralarında *Sabit Fikir*, *Bant Mag.*, *Unlimited*, *Çevrimdışı Edebiyat*'ın bulunduğu çok sayıda yayında yer aldı. Halen Kadir Has Üniversitesi Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda öğrenimine devam etmektedir. 2019 yılının Mart ayından bu yana Yapı Kredi Yayınları'nda görev almakta ve *Sanat Dünyamız* dergisinin editörlüğünü üstlenmektedir.

cogito

Cogito'dan • Hasta Bir Dünyada Yaşlanmak

Necmiye Alpay • Altmış Beş Artı Damgası

Lynne Segal • "Temel Koşullar" – Birleşik Krallık'ın Covid-19 Karşısındaki Tutumunda Yaşlanma veya Yaş Ayrımcılığı

Lynne Segal • Toplumsal Cinsiyet, Arzu ve Yaşlanmanın Skandalları

Françoise Dastur – Michel Eltchaninoff • "Ölüm kaygısı yaşama sevinciyle bağdaşmayan bir şey değil kesinlikle"

François Villa • Psikanaliz Yaşlanma Sorunuyla Karşılaştığında

Bella Habip • Psikanalizde Yaşlılık

Toros Güneş Esgün • "Çirkin Tekrarlar"ı Bırakmak: *Tante Rosa*, Yaşlılık ve Beauvoir

Fisun Yalçınkaya • Sanatçının Yaşsızlığı ya da "Zamanının İlerisinde" Sanat

Ayşe Günaysu – Eren Keskin • İnsan Hakları Kimin Hakları? Covid-19 Salgını ve Hak İhlalleri

Özgür Arun • Eşitsiz Yaşlanmak: Türkiye'nin Serüveni, Alanın Niteliği ve Yaşlanma Gündemi

Alan Duben • Kuşaklar ve Nüfus Yaşlanması: Aile, Devlet ve Piyasa

Gülçin Con Wright • Yaşlanma, Yaşlılık ve Yaşlılar: Kavramsal Tartışmalar, Toplumsal Algılar ve Yaşlının Sosyal Statüsü

Merve Tunçer • Kriz Döneminde Yaşçılık: Yeni Mücadele Alanları

Göksenin İnalhan • İnsan-Mekân-Zaman: Yerinde Yaşlanma ve Sağlık-Herkes için Yaşanılabilir Kent

Mutlu Binark • Eşitsizliklerin Yeniden Tezahürü: Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlı Bireyler

ISSN 1300-2880-98

9771300288098

Fiyatı: 28 TL

KDV'den muaftır.